

DET KONGELIGE
JUSTIS- OG POLITIDEPARTEMENT

Ot.prp. nr. 46

(2000-2001)

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

Tilråding fra Justis- og politidepartementet av 9. mars 2001, godkjent i statsråd samme dag.

1 Proposisjonens hovedinnhold

Ved lov 17. januar 1997 nr. 11 ble det vedtatt nye regler om strafferettslig utilregnelighet og om særreaksjonene *forvaring* og *overføring til tvungen psykisk helsevern*. Stortinget bestemte at tidspunktet for lovens ikraftsetting skulle fastsettes i egen lov, se lovens del II nr. 1.

Stortinget vedtok ikke regjeringens forslag om særreaksjon for psykisk utviklingshemmete lovbrytere som ikke straffedømmes, *tvungen omsorg*. I stedet ba Stortinget regjeringen legge fram et nytt lovforslag basert på et statlig ansvar og for øvrig i samsvar med føringene i Innst. O. nr. 33 (1996-97).

I proposisjonen her foreslås det at lov 17. januar 1997 nr. 11 skal tre i kraft 1. januar 2002. Departementet antar at det psykiske helsevernet og kriminalomsorgen fra det tidspunktet vil være i stand til å ta hånd om de særreaksjonsdømte på en tilfredsstillende måte. Det er også en fordel at ikraftsetting av denne reformen er tilpasset den nye psykisk helsevernloven.

Proposisjonen her inneholder også forslag til regler om særreaksjonen *tvungen omsorg*, som skal kunne idømmes utilregnelige psykisk utviklingshemmete lovbrytere der det anses nødvendig for å verne samfunnet. Det foreslås at det etableres en særlig fagenhet som skal ha ansvaret for å iverksette særreaksjonen. Det kan etter en tid være aktuelt å spre funksjonen på flere fagenheter dersom det viser seg å være hensiktsmessig. Det tas sikte på at fagenheten, i hvert fall i første omgang, organisatorisk skal knyttes til en sterkavdeling innen det psykiske helsevernet. Reglene i psykisk helsevernloven kapittel 1, 4 og 6 (som blant annet regulerer bruk av tvang) foreslås, med visse unntak, å gjelde så langt de passer. For å muliggjøre en gradvis overgang til et liv i frihet, eller for å kunne etablere en boordning som passer bedre for den enkelte domfelte enn opphold i fagenheten, åpnes det for at tvungen omsorg kan gjennomføres utenfor fagenheten etter avtale mellom fagenheten og en kommune eller en annen avtalepart. Ansvaret for den domfelte vil likevel hele tiden ligge hos fagenheten. Det forutsettes at det i forskrift gis nærmere bestemmelser om slike avtaler.

Det har knyttet seg en del usikkerhet til spørsmålet om beslektede ordninger skal kunne etableres ved prøveløslatelse av tilregnelige som er dømt til forvaring. Dette henger sammen med at det i dag er en del kommuner som har etablert tilbud til sikringsdømte psykisk utviklingshemmete lovbrytere. De holdes om nødvendig under kontinuerlig oppsyn av personalet, og blir ikke gitt adgang til fritt å forlate boligen der det ikke anses som sikkert. Ordningen finansieres av staten. Mye taler for at slike ordninger vil være et hensiktsmessig ledd i en gradvis overgang til et liv i frihet også for enkelte tilregnelige lovbrytere med forvaringsdom. I proposisjonen her foreslås det en lovendring som gjør det klart at slike ordninger kan etableres i forbindelse med prøveløslatelse dersom en kommune eller en institusjon samtykker. Det legges til grunn at det fortsatt vil være en statlig finansiering av slike ordninger. Kriminalomsorgen har ansvaret for sikkerheten.

Det har også vært reist spørsmål ved om det i stedet for varetektsfengsling av psykisk utviklingshemmete lovbrytere i visse tilfeller kan være aktuelt med

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

et tjenestetilbud i kommunen på tilsvarende vilkår. Departementet mener lovverket bør åpne for dette, og foreslår en slik lovendring. Institusjonen eller kommunen må samtykke i å ta hånd om den siktede. Selv om slike ordninger antas å være mest praktisk for psykisk utviklingshemmete siktede, bør hjemmelen være generell. Departementet finner det for øvrig hensiktsmessig at psykisk utviklingshemmete siktede er i fagenheten i varetektstiden dersom de antas å være utilregnelige og anses for farlige til å unngå å varetektsfengsle. Staten finansierer ordningen. Politiet har ansvaret for sikkerheten.

Det har også vært reist spørsmål ved om den overgangsordningen som ble vedtatt ved lov 17. januar 1997 nr. 11, medfører for stor arbeidsbelastning for påtalemyndigheten og sakkyndige. Departementet foreslår i proposisjonen her endringer i overgangsreglene.

Departementet har dels på grunn av den tiden som har gått, dels på grunn av innspill fra høringsinstansene, også funnet det naturlig å vurdere andre sider ved særreaksjonsreformen som ble vedtatt ved lov 17. januar 1997 nr. 11. Departementet vil i proposisjonen her foreslå en endring i vilkårene for å bli idømt forvaring: Departementet mener at det bør være adgang til å idømme forvaring selv om lovbryteren ikke tidligere har begått eller forsøkt å begå en alvorlig forbrytelse. Departementet foreslår derfor i proposisjonen her å ta bort dette vilkåret fra forvaringsbestemmelsen slik den lyder etter lovvedtaket 17. januar 1997. Den foreslåtte endringen leder til at noen flere kan bli idømt forvaring enn etter lov 17. januar 1997 nr. 11.

I proposisjonen foreslås også en del andre lovendringer. De fleste er tekniske tilpasninger som følge av den tid som er gått og ny psykisk helsevernlov.

Det er lagt fram for Stortinget et forslag til ny straffegjennomføringslov, jf. Ot.prp. nr. 5 (2000-2001, som skal avløse gjeldende fengselslov. Forslagene i proposisjonen her baserer seg på gjeldende rett. Dersom Stortinget vedtar straffegjennomføringsloven før behandlingen av lovforslaget i proposisjonen her, må Stortinget se bort fra endringsforslagene i fengselsloven. I stedet bør det gjøres enkelte endringer i straffegjennomføringsloven.

Justiskomiteen har i Budsjettinnst. S. nr. 4 (2000-2001) på side 12 og 19 bedt om at departementet i forbindelse med oppfølgingen av strafferettslige særreaksjoner gir tilbakemelding til Stortinget på noen spørsmål om straffedømte med psykiske lidelser og om oppfølgingen av sikringsdømte. I proposisjonen her kommenteres de av anmodningene fra justiskomiteen som omhandler spørsmål som knytter seg til forslag som fremmes i denne proposisjonen.

I kapittel 9 foretas en vurdering av om reglene om uaktsomt bildrap mv. bør endres. Etter påtalemyndighetens praksis skal det bare tas ut tiltale der den utviste uaktsomhet er markert, før det tas ut tiltale for uaktsomt drap, mens det skal mindre til før det tas ut tiltale for overtredelse av vegtrafikkloven § 3. Denne praksis har likevel vært vanskelig å forene med Høyesteretts klare og gjentatte uttalelser om at aktsomhetsnormen i straffeloven § 239 og vegtrafikkloven § 3 er den samme. I proposisjonen foreslås det dermed en teknisk endring i straffeloven §§ 238 og 239, som ledsaget av motivene vil gi domstolene grunnlag for å anvende en noe ulik aktsomhetsnorm.

2 Bakgrunnen for forslagene i proposisjonen

2.1 Behovet for proposisjonen

Ved lov 17. januar 1997 nr. 11 ble det, med utgangspunkt i forslagene i Ot.prp. nr. 87 (1993-94), vedtatt nye regler om strafferettslig utilregnelighet og om særreaksjonene *forvaring og overføring til tvungent psykisk helsevern*. Stortinget bestemte at tidspunktet for lovens ikraftsetting skulle fastsettes i egen lov, se lovens del II nr 1. Begrunnelsen var følgende (se Innst. O. nr. 34 (1996-97) side 24):

«Komiteen er i tvil om psykiatrien og kriminalomsorgen pr. i dag har den nødvendige kapasitet til å kunne ivareta oppgavene med å ta hånd om de særreaksjonsdømte på en tilfredsstillende måte i tillegg til de andre pasientene. Komiteen finner det nødvendig at Stortinget får muligheten til å vurdere dette samlet. Komiteen foreslår derfor at endringene ikke skal tre i kraft før Stortinget vedtar det, etter at Stortinget har behandlet en melding fra Regjeringen om det psykiske helsevern.»

Stortinget behandlet 17. juni 1997 den omtalte meldingen om det psykiske helsevern, St.meld. 25 (1996-97) Åpenhet og helhet. Om psykiske lidelser og tjenestetilbudene. I meldingen er konsekvensene for det psykiske helsevern av de nye særreaksjonene behandlet i punkt 4.5.4. Stortinget har senere også behandlet St.prp. nr. 63 (1997-98) Om opptrappingsplan for psykisk helse 1999-2006, Endringer i statsbudsjettet for 1998 og St.meld. nr. 27 (1997-98) Om kriminalomsorgen. Departementet antar at Stortinget med disse stortingsdokumentene og opplysningene i proposisjonen her, vil ha det nødvendige grunnlaget for å beslutte ikraftsetting av de nye reglene om strafferettslig utilregnelighet og særreaksjoner.

Stortinget vedtok ikke regjeringens forslag i Ot. prp. nr. 60 (1995-96) om særreaksjonen *tvungen omsorg* for psykisk utviklingshemmete lovbrøyttere som ikke straffedømmes. I stedet vedtok Stortinget 17. desember 1996 å be regjeringen legge fram et nytt lovforslag basert på et statlig ansvar og for øvrig i samsvar med føringene i Innst. O. nr. 33 (1996-97). Det ble forutsatt at det nye lovutkastet ble framlagt for Stortinget senest samtidig med forslag om ikraftsetting av den øvrige delen av lovreformen (Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 9). I proposisjonen her framsettes et slikt lovforslag.

I dag bor 29 psykisk utviklingshemmete lovbrøyttere med sikringsdom i kommuner hvor de mottar et utstrakt tjenestetilbud fra sosialtjenesten, og - når det er nødvendig - holdes under kontinuerlig oppsikt og hindres i fritt å forlate boligen. Tiltakene for disse sikringsdømte finansieres av staten. De aktuelle kommunene har etablert et fagnettverksprosjekt for kommuner med psykisk utviklingshemmete med sikringsdom, og fagnettverket har reist spørsmål om det vil være aktuelt å videreføre disse ordningene når de nye særreaksjonene trer i kraft. Fagnettverket har også reist spørsmål ved om tilsvarende ordninger kan tenkes i stedet for varetektsfengsling av psykisk utviklingshemmete lovbrøyttere. Departementet har funnet det naturlig å ta disse spørsmålene opp til behandling i proposisjonen her.

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

Både riksadvokaten og formannen i psykiatrisk gruppe i Den rettsmedisinske kommisjon, overlege Randi Rosenqvist, har bedt departementet vurdere på ny overgangsreglene i lov 17. januar 1997 nr 11. Spørsmålet behandles i proposisjonen her.

For øvrig foranlediger reformen visse konsekvensendringer på grunn av den tid som er gått siden lov 17. januar 1997 nr. 11 ble vedtatt, konsekvensendringer som følge av innføringen av en særreaksjon for utilregnelige psykisk utviklingshemmete lovbrytere, og enkelte presiseringer i fengselsloven (eller straffegjennomføringsloven) som har vist seg ønskelige i forbindelse med gjennomføringen av særreaksjonen forvaring.

Bakgrunnen for forslaget til endring i vilkårene for å bli idømt forvaring omtales i punkt 4.3 nedenfor.

Bakgrunnen for forslaget til endringer i straffeloven §§ 238 og 239 omtales i kapittel 9 nedenfor.

2.2 Høringen

Justisdepartementet utarbeidet i samråd med Sosial- og helsedepartementet et utkast til proposisjonen her og forskrift om særreaksjonen tvungen omsorg, som ble sendt på høring 10. februar 2000 (heretter kalt forslaget i høringsbrevet). Da de grunnleggende forutsetningene for forslagene i proposisjonen her ble lagt i forbindelse med behandlingen av Ot.prp. nr. 87 (1993-94) og vedtaket av lov 17. januar 1997 nr. 11, fant departementet det mest hensiktsmessig å begrense omfanget av høringen noe. Følgende instanser og organisasjoner ble bedt om å uttale seg om forslagene:

- Sosial- og helsedepartementet
- Arbeids- og administrasjonsdepartementet
- Barne- og familiedepartementet
- Finansdepartementet
- Kommunal- og regionaldepartementet
- Lagmannsrettene
- Byrettene i Oslo, Stavanger, Trondheim og Tromsø
- Riksadvokaten
- Politimestrene i Oslo, Stavanger, Trondheim og Tromsø
- Rådet for funksjonshemmede
- Statens helsetilsyn
- Den Rettsmedisinske Kommisjon
- Fylkeskommunene
- Fylkeslegene i Akershus, Buskerud, Hedmark, Nord-Trøndelag, Sør-Trøndelag, Troms, Vest-Agder og Vestfold
- Alta, Bergen, Drammen, Flatanger, Gildeskål, Lillehammer, Lyngdal, Namos, Nøtterøy, Trondheim, Tønsberg og Vågsøy kommuner
- Fagnettverket for kommuner med psykisk utviklingshemmete med sikringsdom
- Den Norske Advokatforening
- Den norske Dommerforening
- Den norske lægeforening
- Norsk Psykologforening
- Forsvarergruppen av 1977
- Fellesorganisasjonen for barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

- Norsk fengselstjenestemannsforbund
- Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon
- Kommunenes Sentralforbund
- Landsforbundet for utviklingshemmete og pårørende (LUPE)
- Norsk forbund for psykisk utviklingshemmete (NFPU)
- Norsk foreldrelag for funksjonshemmede (NOFF)
- Landsforeningen for autister
- Norsk forening for kriminalreform (KROM)

Høringsfristen var 10. mai 2000. Departementet har mottatt uttalelse fra følgende instanser:

- Arbeids- og administrasjonsdepartementet
- Barne- og familiedepartementet
- Finansdepartementet
- Kommunal- og regionaldepartementet
- Sosial- og helsedepartementet
- Utenriksdepartementet
- Høyesterett
- Borgarting lagmannsrett
- Salten sorenskriverembete
- Riksadvokaten
- Oslo politidistrikt
- Troms politidistrikt
- Den rettsmedisinske kommisjon
- Statens råd for funksjonshemmede
- Rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet etter sosialtjenesteloven kap. 6A
- Statens helsetilsyn
- Fylkeskommunene i
- Akershus
- Buskerud
- Hordaland
- Nordland
- Nord-Trøndelag
- Oppland
- Troms
- Vest-Agder
- Vestfold
- Fylkeslegene i
- Akershus
- Buskerud
- Vest-Agder
- Drammen kommune
- Lyngdal kommune
- Nøtterøy kommune
- Tønsberg kommune
- Arbeidsutvalg for voksenhabilitering
- Autismeforeningen i Norge
- Den Norske Advokatforening
- Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom
- Fellesorganisasjonen for barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

- Kommunenes Sentralforbund
- Ledersamling for voksenhabilitering i helseregion sør
- Norsk Forbund for Utviklingshemmede
- Norsk Psykologforening
- Vestfold Fængselstjenestemannsforening

Høyesterett har uttalt at den ikke vil avgi noen høringsuttalelse. *Arbeids- og administrasjonsdepartementet* har ingen merknader. *Borgarting lagmannsrett* har bare en lovteknisk merknad, *Salten sorenskriverembete* og *Kommunenes Sentralforbund* har merknader til de økonomiske og administrative konsekvensene og en lovteknisk merknad. *Fylkeslegen i Buskerud* har en merknad til de økonomiske og administrative sidene ved forslaget, og *Finansdepartementet* forutsetter at de økonomiske konsekvensene av forslagene blir tilstrekkelig utredet. *Troms politidistrikt* har en merknad til lov 17. januar 1997 nr. 11.

Barne- og familiedepartementet, *Den Rettsmedisinske Kommisjon*, *Fylkeslegen i Akershus* og *Ledersamlingen for voksenhabilitering i helseregion sør* tar ikke stilling til hovedinnholdet i forslaget i høringsbrevet, men uttaler seg om enkelte sider av forslaget.

Blant de øvrige høringsinstansene er et flertall - omtrent tre femtedeler - generelt positive til forslaget i høringsbrevet, mens et mindretall - omtrent to femtedeler - er kritiske til forslaget. Det vil bli redegjort for høringsinstansenes syn i tilknytning til de enkelte punktene nedenfor.

3 Særreaksjon for utilregnelige psykisk utviklingshemmete lovbrøyttere

3.1 Kort om forslaget i Ot.prp. nr. 60 (1995-96)

I Ot.prp. nr. 60 (1995-96) ble det foreslått at lovbrøyttere som på grunn av psykisk utviklingshemming ikke kunne straffes, skulle kunne idømmes særreaksjonen *tvungen omsorg*. Særreaksjonen skulle kunne idømmes på samme vilkår som særreaksjonen *overføring til tvungent psykisk helsevern*, jf. straffeloven § 39 slik den ble foreslått å lyde i Ot.prp. nr. 87 (1993-94).

Den tvungne omsorgen skulle i hovedsak foregå i bolig med heldøgns omsorgstjenester, og i utgangspunktet være den enkelte kommunes ansvar. Boligen skulle godkjennes av fylkesmannen, og fylkesmannen skulle ha adgang til å gi pålegg om sikkerhetstiltak. Det kommunale ansvaret skulle suppleres med et statlig ansvar: Det ble foreslått å etablere en fagenhet ved en sentral institusjon hvor den domfelte skulle ha døgnomsorg i det første halvåret etter at dommen var rettskraftig. Formålet var å gi kommunen tid til å organisere et betryggende opplegg for den domfelte, samtidig som den domfelte skulle kunne observeres en tid. Fagenheten skulle også kunne avlaste kommunene for særlig vanskelige domfelte i kortere eller lengre tid, og gi råd til kommunene om gjennomføringen av reaksjonen. Man fant det mest aktuelt, i alle fall i begynnerfasen, å knytte fagenheten til en av de regionale sterk-avdelingene innenfor det psykiske helsevernet.

3.2 Føringsene i Innst. O. nr. 33 (1996-97)

Justiskomiteens flertall (som besto av alle unntatt representantene fra Arbeiderpartiet og Sosialistisk Venstreparti) var enig i at det bør innføres en særreaksjon kalt *tvungen omsorg*, men mente denne særreaksjonen bare skal kunne idømmes lovbrøyttere som er psykisk utviklingshemmet i høy grad. For øvrig sluttet flertallet seg til departementets forslag til vilkår for å idømme en slik reaksjon, jf. lov 17. januar 1997 nr. 11.

Flertallet mente imidlertid at særreaksjonen for utilregnelige psykisk utviklingshemmete lovbrøyttere bør være et statlig ansvar. Flertallets begrunnelse var at staten bør ha hovedansvaret for tiltak som primært har som hensikt å sikre samfunnet mot alvorlige forbrytelser. Et statlig ansvar vil også gi best sammenheng med reglene om særreaksjon for dem som er utilregnelige på grunn av psykose. Dessuten mente flertallet at det er usikkert om kommunene er i stand til å sørge for den nødvendige sikkerhet, og om de besitter den nødvendige fagkunnskap. Med dagens kapasitetsproblemer innen omsorgen for psykisk utviklingshemmete, mente flertallet at også andre psykisk utviklingshemmete ville kunne bli skadelidende (se Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 3).

Komiteens flertall støttet opprettelsen av en sentral fagenhet, og mente at denne enheten skal ha ansvaret for den særreaksjonsdømte så lenge særreak-

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

sjonen varer. Flertallet hadde ikke innvendinger mot at enheten knyttes til et psykiatrisk sykehus med en regional sterkavdeling, men mente det også bør vurderes eventuelt å opprette en egen frittstående fagenhet. Flertallet understreket i den forbindelse at det er viktig at enheten får de nødvendige ressurser til å gjennomføre særreaksjonen på en faglig og sikkerhetsmessig forsvarlig måte. Det skal ikke settes noen normaltid for oppholdet i fagenheten, mente flertallet. Flertallet merket seg også forslaget om at reglene i lov om psykisk helsevern med forskrifter vil komme til anvendelse under oppholdet så langt de passer (se Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 5 første spalte).

Komiteens medlemmer fra Høyre, Senterpartiet og Kristelig Folkeparti så ikke bort fra at det i enkelte tilfeller kan være aktuelt å la en domfelt etter en tid gjennomføre særreaksjonen i en kommune, dvs. utenfor enheten. Disse representantene mente dette kan ordnes ved at enheten kjøper tjenester i kommunen. De understreket imidlertid at det fortsatt skal være fagenheten som er ansvarlig for alle avgjørelser som fattes om innholdet og gjennomføringen av den tvungne omsorgen. De pekte på at det ikke er tilstrekkelig at fagenheten fungerer som en rådgivningsinstans. Fagenheten bør også ha ansvaret for at den fysiske sikkerheten som tilbys i kommunen, er forsvarlig (se Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 5 annen spalte).

Disse medlemmene understreket at dersom tjenester kjøpes i en kommunal boenhet, må spesielt sikkerhetstiltakene tillegges vekt. Det må være et sentralt element i reaksjonen å beskytte samfunnet. Lukkede avdelinger og kontinuerlig tilsyn med den særreaksjonsdømte er normalt avgjørende for at et nødvendig sikkerhetsnivå skal kunne opprettholdes, mente de. De pekte derfor på at det må gjøres unntak fra regler i sosialtjenesteloven som står i strid med dette (se Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 7 første spalte).

Disse medlemmene mente at det skal være fagenheten som skal være ansvarlig for godkjenning av en eventuell kommunal bolig. Avgjørelser om tiltak for å hindre nye lovbrudd og om overføring fra en bolig med heldøgns omsorg til en annen, skal ligge hos den sentrale fagenheten, ikke i kommunen. Den myndighet som i departementets forslag var lagt til fylkesmannen vedrørende tilsyn med boligen og sikkerheten, bør etter disse medlemmenes syn legges på fagenheten og på kontrollkommisjonen. Hvis sikkerheten ikke anses forsvarlig, vil det være fagenhetens ansvar å tilbakeføre den dømte til fagenheten. Disse medlemmene mente at tilsvarende adgang til å begjære tilbakeføring til fagenheten også bør gis påtalemyndigheten (se Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 7 annen spalte).

Disse medlemmene forutsatte at det gis nærmere regler for inngåelse og gjennomføring av slike avtaler i forskrift (se Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 8 annen spalte og side 9 første spalte).

Komiteens medlem fra Fremskrittspartiet mente i utgangspunktet at det ikke skal være mulig å overføre denne gruppen psykisk utviklingshemmete til boenheter i kommunene. Han sluttet seg likevel til forslaget om å be Regjeringen fremme et nytt forslag i tråd med synspunktene fra komitémedlemmene fra Høyre, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet (se Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 9 annen spalte).

Komiteens flertall forutsatte at innholdet i særreaksjonen i første rekke vil være å sørge for tilstrekkelig sikkerhet for at nye lovbrudd ikke begås. I tillegg

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

var flertallet enig i at man bør ta sikte på trening og opplæring av den særreaksjonsdømte der det er grunn til å tro at dette kan gi resultater. For øvrig bør man legge vekt på å gi de dømte en mest mulig meningsfylt tilværelse (se Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 6 annen spalte).

Flertallet støttet forslaget i Ot.prp. nr. 60 (1995-96) om at det skal oppnevnes hjelpeverge for den dømte. Flertallet var også enig i at enkelte særlig inngrepene vedtak skal anses som enkeltvedtak. Vedtak som treffes i fagenheten skal kunne påklages til kontrollkommisjonen. Flertallet var videre enig i at den domfelte selv, hans nærmeste, evt. vergen, og påtalemyndigheten, skal ha klagerett, og at disse bør underrettes om vedtak som kan påklages. Klage over vedtak som gir den domfelte større frihet, skal gis oppsettende virkning. Flertallet sluttet seg til muligheten til rettslig å prøve vedtak om at den domfelte skal bli i fagenheten, eventuelt overføres tilbake dit etter opphold i en kommune (se Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 8 annen spalte).

De klageberettigete skal kunne begjære opphør av særreaksjonen. Flertallet var enig i at man bør ha en rettslig prøving av om særreaksjonen skal opphøre (se Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 8 annen spalte).

Flertallet ville dessuten gi påtalemyndigheten en adgang til rettslig prøving av - i tillegg til en klageadgang over - vedtak om at en særreaksjonsdømt skal overføres fra fagenheten til en kommune (se Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 8 annen spalte).

Flertallet viste til at det med den endringen som foreslås i ansvarsforholdene, ikke blir aktuelt å ha fylkesmannen som klageinstans (se Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 8 annen spalte).

Flertallet var enig med departementet i at det ikke bør gis en hjemmel til å overføre personer som er idømt tvungen omsorg til fengsel, slik man har for dem som idømmes overføring til tvungent psykisk helsevern. Flertallet viste i den forbindelse til at særreaksjonen bare vil omfatte de som er psykisk utviklingshemmete i høy grad, og mente det var klart uheldig om disse skulle forvares i fengsel (se Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 8 annen spalte).

Komiteens flertall antok at de relativt omfattende endringene i forhold til departementets lovutkast vil innebære at de økonomiske og administrative konsekvensene blir annerledes enn forutsatt av departementet i Ot.prp. nr. 60 (1995-96) (se Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 9 første spalte).

3.3 Vilkårene for en særreaksjon for utilregnelige psykisk utviklingshemmete lovbrøtere

En kort oversikt over vilkårene for å bli ilagt sikring etter gjeldende rett, er gitt i Ot.prp. nr 60 (1995-96) side 12 første spalte.

Vilkårene for å idømme en særreaksjon for utilregnelige psykisk utviklingshemmete skal være de samme som for å idømme særreaksjonen overføring til tvungent psykisk helsevern, og følger av straffeloven § 39 slik den lyder etter lov 17. januar 1997 nr. 11. Vilårene er behandlet nærmere i Ot. prp. nr. 87 (1993-94) side 57-59 og i Ot.prp. nr. 60 (1995-96) side 12. Stortinget vedtok ikke forslaget om en fakultativ straffritaksregel (se Innst. O. nr. 34 (1996-97) side 7): Bare psykisk utviklingshemmete i høy grad kan idømmes tvungen omsorg.

3.4 Hovedinnholdet i særreaksjonen for utilregnelige psykisk utviklingshemmete lovbrøyttere

3.4.1 Innledning

En oversikt over innholdet i sikringsinstituttet er gitt i Ot.prp. nr. 60 (1995-96) side 13 første spalte. Der er også situasjonen for de psykisk utviklingshemmete i kriminalomsorgen omtalt, blant annet med utgangspunkt i en gjennomgåelse av sikringsdommer fra 1992. Det er i dag 29 psykisk utviklingshemmete som utholder sikring i kommunale opplegg, mot 15 den gangen. Departementet antar at mange av disse har en IQ over 55 og ikke ville vært aktuelle for tvungen omsorg.

En oversikt over gjennomføringen av strafferettslige reaksjoner overfor psykisk utviklingshemmete i Danmark, Finland og Sverige er gitt i Ot.prp. nr. 60 (1995-96) side 13 annen spalte og side 14 første spalte. Departementet har fått opplyst fra det finske justisdepartementet at oversikten fremdeles er dekkende for rettsstillingen i landet.

I dansk rett er rettsstillingen noe endret. Med virkning fra 1. juli 2000 er det gitt bestemmelser i straffeloven om tidsbegrensete foranstaltninger overfor psykisk utviklingshemmete lovbrøyttere som er fritatt for straff. Tidsbegrensingen skal gjelde lovbrudd som ikke anses for å være «personfarlige». Ved lengstetidens utløp kan domstolen fastsette ny lengstetid på 2 år. Bestemmelsen sikrer også regelmessig domstolskontroll med foranstaltninger som fastsettes på ubestemt tid, dvs. for lovbrudd som regnes som «personfarlige».

Det svenske justisdepartementet har opplyst at regjeringen i mai 1999 oppnevnte en komité som skal se på spørsmålet om ansvar for og reaksjoner overfor psykisk tilbakestående lovbrøyttere. Komiteen som skal levere sin utredning innen utgangen av 2001, skal blant annet vurdere om det er behov for særregler for psykisk utviklingshemmete. I dag gjelder de vanlige reglene ved valg av strafferettslig reaksjon. Forbudet mot å idømme fengsel gjelder bare ved alvorlig utviklingshemming. Den vanligste reaksjonen ved alvorlige lovbrudd er at lovbrøytteren dømmes til opphold i «rettspsykiatrisk vård» (psykiatrisk sykehus/institusjon).

3.4.2 Forslaget i høringsbrevet

Departementet la til grunn at særreaksjonen også under de endrete forutsetningene skulle gå under navnet «*tvungen omsorg*», og viste til Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 2.

Departementet viste til at det i Ot.prp. nr. 60 (1995-96) ble foreslått en egen lov om gjennomføring av særreaksjonen tvungen omsorg for psykisk utviklingshemmete lovbrøyttere som ikke straffedømmes. Departementet foreslo i høringsbrevet i stedet at bestemmelser om særreaksjonen tvungen omsorg *dels skulle tas inn i straffeloven § 39 a, dels i forskrifter* gitt med hjemmel i denne bestemmelsen. Departementet begrunnet valget slik (høringsbrevet side 12):

«Generelt er det en fordel å unngå selvstendige små lover som må ses som tillegg til en større hovedlov (NOU 1992: 32 Bedre struktur i lovverket side 104). Det er også en fordel på et område hvor man i noen grad må prøve seg fram, at forskriften kan endres lettere enn en lov.»

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

På bakgrunn av justiskomiteens føringer i Innst. O. nr. 33 (1996-97) foreslo departementet i høringsbrevet at *en sentral fagenhet* skulle ha ansvaret for gjennomføringen av særreaksjonen tvungen omsorg, og særreaksjonen skulle som hovedregel gjennomføres der. Departementet uttalte at det etter en tid kunne vurderes om funksjonen burde spres ved at det opprettes fagenheter på regionalt nivå (se høringsbrevet side 14).

Departementet foreslo at fagenheten - i alle fall i første omgang - burde være en enhet ved en institusjon innen spesialisthelsetjenesten som er innrettet for formålet. Departementet tok i høringsbrevet videre sikte på at *fagenheten organisatorisk skulle knyttes til en regional sikkerhetsavdeling* (se høringsbrevet side 14). Sosial- og helsedepartementet skulle ta kontakt med utvalgte fylkeskommuner med sikte på å finne den mest hensiktsmessige plasseringen av fagenheten.

Departementet viste i høringsbrevet til at Stortinget har åpnet for at fagenheten skal kunne inngå avtale med en kommune om at den domfelte skal utholde en del av særreaksjonen i kommunen. Departementet foreslo en slik *avtaleadgang*, men la i høringsbrevet til grunn at det *også kan være andre aktuelle avtaleparter* enn kommuner. Departementet uttalte blant annet om dette (høringsbrevet side 15):

«Dersom det opprettes interkommunale eller fylkeskommunale botilbud for psykisk utviklingshemmete med store atferdsavvik, slik det åpnes for i St.meld. nr. 25 (1996-97) side 112, vil f. eks. avtaler om opphold i slike institusjoner kunne være aktuelle. Også avtaler om opphold i privatdrevne institusjoner kan muligens tenkes. Selv om det i praksis trolig vil være mest aktuelt å inngå avtaler med en kommune, ønsker departementet å holde muligheten åpen for fagenheten til å inngå avtaler også med andre enn kommuner.»

Departementet foreslo at slike avtaler skulle være frivillige fra avtalepartenes side. Departementet mente likevel at avtaler bør søkes gjennomført der dette framstår som et bedre alternativ for den domfelte enn opphold i fagenheten, og sikkerhetshensyn ikke taler mot det. Departementet begrunnet blant annet dette slik (høringsbrevet side 15):

«Slike ordninger vil øke muligheten for å 'skreddersy' særreaksjonen til den enkelte lovbrøyer. En må huske at selv om det anses for å foreligge fare for gjentakelse av en alvorlig forbrytelse, er det ikke nødvendigvis slik at det trengs sterke virkemidler for å hindre gjentakelse. Det at personer i denne gruppen tidvis kan være farlige, henger f. eks. i en del tilfeller sammen med at de er lette å lede. I slike tilfeller kan det være tilstrekkelig å sørge for at de holder seg unna visse miljøer eller personer. Det antas også at avtaler om overføring fra fagenheten til f. eks. domfeltes hjemkommune, vil øke mulighetene for at det kan skje en overgang til et liv i frihet.»

3.4.3 Høringsinstansenes syn

Ingen høringsinstanser har hatt merknader til at særreaksjonen for utilregnelige psykisk utviklingshemmete gis *benevnelsen «tvungen omsorg»*. Tre høringsinstanser har uttalt seg om forslaget om at *reglene om tvungen omsorg dels tas inn i straffeloven § 39 a, dels i forskrifter gitt med hjemmel i denne bestemmelsen: Oslo politidistrikt, Nordland fylkeskommune og Vestfold fengselstjenestemannsforening støtter uttrykkelig denne framgangsmåten.*

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

De fleste høringsinstansene støtter - uttrykkelig eller forutsetningsvis - forslaget om at ansvaret for gjennomføringen av særreaksjonen tvungen omsorg bør være *statlig*. Bare fem høringsinstanser mener kommunene bør pålegges ansvaret for hele gjennomføringen av tvungen omsorg, og fem høringsinstanser mener kommunen skal ha ansvaret etter en kort tid i en fagenhet (se nedenfor hvilke disse er). Noen av dem som går inn for kommunalt ansvar, uttaler at en konsekvens av statlig ansvar kan bli kommunal ansvarsfraskrivelse: Omsorgssvikt kan lede til flere lovbrudd, som igjen fører til at staten overtar ansvaret. For eksempel uttaler *Lyngdal kommune*:

«Avslutningsvis vil vi advare mot at disse nye ordningene kan føre til økt antall anmeldte saker. I utgangspunktet har kommunene ansvar for å gi et tilbud til personer med psykisk utviklingshemming, også de som har atferdsproblemer som grenser opp mot kriminelle handlinger. Vi ser en fare for at man med forslagene i høringsnotatet kan risikere at kommuner unnlater å sette inn nødvendige tiltak i påvente av anmeldelser og statlig ivaretagelse.»

I alt 28 høringsinstanser har uttalt seg om spørsmålet om på hvilket forvaltningsnivå tvungen omsorg bør gjennomføres. Følgende 13 høringsinstanser er generelt positive til forslaget om at *tvungen omsorg skal utholdes i en sentral fagenhet: Kommunal- og regionaldepartementet, Sosial- og helsedepartementet, Oslo politidistrikt, Buskerud fylkeskommune, Hordaland fylkeskommune, Nord-Trøndelag fylkeskommune, Oppland fylkeskommune, Troms fylkeskommune, Vestfold fylkeskommune, Nøtterøy kommune, Tønsberg kommune, Den Norske Advokatforening og Vestfold Fængselstjenestemannsforening*. Disse høringsinstansene mener at både hensynet til et faglig forsvarlig behandlings- og rehabiliteringsopplegg for den enkelte, og hensynet til samfunnsbeskyttelsen, tilsier at særreaksjonen bør utholdes i en sentral fagenhet. *Buskerud fylkeskommune* uttrykker det for eksempel slik:

«Buskerud fylkeskommune er positiv til at tanken bak en slik fagenhet både er ivaretagelse av sikkerhet og et behandlingstilbud til lovbryterne. Forutsetningene for et faglig og sikkerhetsmessig godt tilbud til denne pasientgruppen må ligge i muligheten til en høykompetent faglig utredning. Utredningen må kunne gi grunnlag for å lage en plan for behandlings- og sikkerhetstiltak for den enkelte lovbyrter. En mulig nedtrapping av sikkerhetsnivået bør sees i sammenheng med en framgang i behandlingen. Høyt faglig nivå ved den sentrale fagenheten og en definert behandlingsprofil ses som en garanti mot at enheten blir en oppsamlings- og oppbevaringsplass for lovbyrtere uten mulighet for å bedre den enkeltes livssituasjon.»

Av de andre høringsinstansene som har uttalt seg om spørsmålet, mener 10 at tvungen omsorg helt eller delvis bør gjennomføres på et regionalt plan. Disse høringsinstansene er:

Rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet etter sosialtjenesteloven kap. 6A, Akershus fylkeskommune, fylkeslegen i Vest-Agder, Drammen kommune, Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom, Arbeidsutvalg for voksenhabilitering, Autismeforeningen i Norge, Fellesorganisasjonen for barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere, Norsk Forbund for Utviklingshemmede og Norsk Psykologforening. Høringsinstansene foreslår ulike regionale løsninger: De fleste uttaler generelt at det bør være

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

fagenheter flere steder i landet. *Arbeidsutvalg for voksenhabilitering* mener at det bør opprettes en fagenhet i hvert fylke, mens *Akershus fylkeskommune* foreslår at tvungen omsorg utholdes ved fylkeskommunale institusjoner.

Halvparten av dem som ønsker at fagenheten(e) skal være regionalt forankret, går samtidig inn for at det meste av særreaksjonen skal gjennomføres utenfor fagenheten. Disse er: *Rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet etter sosialtjenesteloven kap. 6A*, *Arbeidsutvalg for voksenhabilitering*, *Fellesorganisasjonen for barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere*, *Norsk Forbund for Utviklingshemmede* og *Norsk Psykologforening*.

Argumentene som går igjen blant dem som ønsker at fagenheten(e) skal være regionalt forankret, er for det første at en slik modell vil by på bedre rehabiliteringsmuligheter for den domfelte enn en sentral fagenhet. At tvungen omsorg utholdes noe nærmere det miljøet den enkelte kommer fra og antakelig skal tilbakeføres til, mener flere høringsinstanser er særlig viktig for personer med utviklingshemming, på grunn av denne gruppens svekkete evner til å dra nytte av ervervet kunnskap i nye situasjoner. *Norsk Forbund for Utviklingshemmede* uttaler om dette:

«Et generelt trekk ved utviklingshemming er redusert evne til generalisering, dvs. redusert evne til å overføre kunnskap og erfaring fra en til en annen situasjon. Ved å la straffedømte personer med utviklingshemming sone i en nasjonal fagenhet uten mulighet til å fungere i sitt lokalsamfunn med nødvendig støtte, fratrar en de det gjelder mulighet til senere tilpasning og samfunnsdeltakelse.»

For det annet blir oppfølgingen overfor kommunen - dersom særreaksjonen gjennomføres der - nærere med regionale fagenheter, og av den grunn etter mange høringsinstansers syn bedre. Noen høringsinstanser trekker også fram dårlige erfaringer fra det statlige helsevernet for psykisk utviklingshemmete, HVPU. *Rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet etter sosialtjenesteloven kap. 6A* uttaler:

«Rådet er som nevnt helt enig i at psykisk utviklingshemmede lovbrutere ikke bør plasseres i fengselsanstalter. Dette gjelder også varetektsbruk. Blant annet på denne bakgrunn kan Rådet slutte seg til at det etableres fagenheter med heldøgns omsorg. (Det fremgår nedenfor at Rådet ikke kan anbefale at man går inn for en *sentralfagenhet*.) Disse kan også være i beredskap som tilbakeføringsinstitusjoner, for de tilfelle der et kommunalt tiltak ikke fungerer etter sin hensikt. (...)

Rådet er sterkt kritisk til forslaget om å opprette en *sentralfagenhet* som skal ha det overordnede ansvar for drift av en sentral institusjon, og for de avtalebaserte løsninger som en overføring til omsorgstiltak i nærmiljø vil innebære. Denne fagenhetens faglige innhold og arbeidsmuligheter står for oss som en betydelig utfordring å få til å fungere etter hensikten. Det kan i så måte vises til erfaringene fra det tidligere HVPU. Dette var også en spesialisttjeneste som allikevel ikke alltid hadde en spesialisert kompetanse av faglig karakter i forhold til atferdstiltak. Snarere er det Rådets erfaringer at mye av den vanskelige atferden vi i dag ser blant utviklingshemmede med institusjonserfaring, er knyttet til institusjonserfaring. Det legges i dag ned et stort arbeid i å få avlært slike institusjonsbaserte tvangsregimer, og få begrenset og avviklet slik tvang som ikke kan begrunnes utenfor institusjon. Rådet frykter at etableringen av en slik sentral fagenhet som foreslått, lett vil innebære en oppblomstring av vanskelig og utfordren-

de atferd hos den enkelte, med dertil hørende økt fare for utfordrende og skadelig atferd.»

*Arbeidsutvalg for voksenhabilitering*uttaler:

«Habiliteringstjenestens erfaringer tilsier imidlertid at det vil være tilfeller hvor det - innenfor en klart tidsbegrenset periode - kan være behov for å utholde tvungen omsorg i skjermede omgivelser.

- Dette bør kunne skje innenfor hvert fylke i tilknytning til sikkerhetsavdelinger ved psykiatriske sykehus/enhet. Dersom antall saker i et fylke ikke er tilstrekkelig til å opprette en slik fagenhet, kan dette alternativt løses ved å opprette fagenheter innenfor helseregionen.
- Hovedpoenget er at det som et alternativ til en sentral fagenhet etableres et fleksibelt, faglig opplegg rundt hver enkelt person i samarbeid mellom aktuelle fylkeskommunale spesialisttjenester med hovedforankring i psykiatrisk sykehus, og med statlig finansiering.
- Tilbakeføring til et liv i frihet forutsetter en viss grad av nærhet mellom det miljø en kommer fra og det miljø en skal til.
- Spesielt for personer med utviklingshemming, er denne nærheten viktig.»

Fem høringsinstanser går inn for at særreaksjonen tvungen omsorg i sin helhet bør gjennomføres i kommunen. Disse høringsinstansene er: *Statens råd for funksjonshemmede, Statens helsetilsyn, Nordland fylkeskommune, Vest-Agder fylkeskommune* og *Lyngdal kommune*. Enkelte av dem uttaler subsidiært at dersom det skal opprettes fagenheter, bør det skje regionalt.

Argumentene som disse høringsinstansene mener taler mot en sentral fagenhet, faller langt på vei sammen med de hensynene høringsinstansene som går inn for en regional løsning/flere fagenheter, framhever. Noen peker på at det behovet kommunen måtte ha for faglig kompetanse, kan dekkes av den fylkeskommunale habiliteringstjenesten, som i så fall bør styrkes.

Statens helsetilsyn gikk sterkt imot forslaget i Ot.prp. nr. 60 (1995-96) om kommunalt ansvar for særreaksjonsdømte utilregnelige psykisk utviklingshemmete, men mener at forutsetningene nå er endret. Høringsinstansen uttaler:

«Helsetilsynets uttalelser i 1995 uttrykte skepsis for i hvilken grad kommunene kunne være i stand til å tilby denne gruppen tilstrekkelig omsorg og behandling. Man gikk den gangen inn for en oppbygging av spesialinstitusjoner på fylkeskommunalt eller regionalt nivå. Erfaringer de siste fem år som Helsetilsynet har fått gjennom kontakt med fagmiljøene og de kommunene som har psykisk utviklingshemmede med sikringsdom, viser at situasjonen nå er annerledes. Erfaringene fra enkelte av de kommunene som har hatt sikringsdømte, viser at dersom det stilles tilstrekkelige økonomiske og faglige ressurser til rådighet på en slik måte at man kan lage adekvate behandlings- og omsorgstilbud, vil man kunne ivareta både samfunnets behov for beskyttelse, den enkeltes behov for adferdskorrigerende tiltak, meningsfull aktivitet og etablering av en totalsituasjon som i størst mulig grad ivaretar den enkeltes integritet.»

Lyngdal kommune uttaler:

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

«Vi stiller spørsmål ved om det er riktig å samle psykisk utviklingshemmede, på tvungen omsorg, i en sentral fagenhet. Erfaringsmessig har det ikke vist seg fornuftig å samle personer med avvikende atferd dersom en ønsker å oppnå resultater. En sentral enhet vil medføre at psykisk utviklingshemmede vil plasseres vekk fra familie, venner og det sosiale nettverk de en gang kanskje skal tilbake til.»

Blant de høringsinstansene som har uttalt seg om *fagenhetens organisatoriske tilknytning*, støtter fem forslaget om å knytte fagenheten til en regional sikkerhetsavdeling. Disse er: *Sosial- og helsedepartementet, Troms fylkeskommune, Vestfold fylkeskommune, fylkeslegen i Vest-Agder og Arbeidsutvalg for voksenhabilitering. Rådet for vurdering av praksis og rettsikkerhet etter sosialtjenesteloven kap. 6A* mener at eventuelle fagenheter bør knyttes enten til regionale enheter i det psykiske helsevernet eller habiliteringstjenesten.

Fem høringsinstanser ønsker å supplere eller erstatte tilknytningen til det psykiske helsevernet med kompetanse fra den fylkekommunale habiliteringstjenesten. Disse er: *Buskerud fylkeskommune, Nord-Trøndelag fylkeskommune, Lyngdal kommune, Natterøy kommune og Fellesorganisasjonen for barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere. Fellesorganisasjonen for barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere* sier det slik:

«Tjenester for psykisk utviklingshemmede har vært lite utviklet innen psykiatritjenesten. Psykiatritjenesten har, slik vi ser det, på langt nær kunnet gi psykisk utviklingshemmede med psykiske lidelser nødvendig hjelp. Det er behov for kompetanseutvikling på dette feltet ut over psykiatritjenestens kompetanse om sikkerhetsavdelinger før psykiatritjenesten vil kunne gi optimal hjelp. Den kompetanse som er utviklet innenfor eksisterende hjelpetjenester i kommune og fylkeskommune (habiliteringstjenesten) vil være nyttige bidrag i utviklingen av særreaksjonen tvungen omsorg.»

Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdommener kriminalomsorgen og habiliteringstjenesten har den nødvendige fagkompetansen, og foreslår at kriminalomsorgen kan være tilknytningspunktet for fagenheten. *Nordland fylkeskommune* går inn for at det psykiske helsevern, habiliteringstjeneste, påtalemyndighet, domstol og kriminalomsorg i frihet samarbeider i lokale fagenheter.

Akershus fylkeskommune etterlyser en nærmere presisering av hvilket behandlingsnivå fagenheten skal legges til.

Et flertall av høringsinstansene - enten de går inn for én eller flere fagenheter - er generelt positive til forslaget om at *den som er idømt tvungen omsorg kan utholde en del av særreaksjonen utenfor fagenheten*. Departementet legger også til grunn at høringsinstanser som ikke har tatt uttrykkelig standpunkt til en slik avtaleadgang, men er generelt positive til forslagene i høringsbrevet, støtter en slik løsning. I tillegg kommer de høringsinstansene som går inn for at hele særreaksjonen skal gjennomføres i kommunen.

Hensynet til den domfeltes rehabilitering er det argumentet som anføres til fordel for en adgang til å gjennomføre en del av særreaksjonen utenfor fagenheten.

Høringsinstansene har delte meninger om i hvilken utstrekning og på hvilke vilkår tvungen omsorg bør gjennomføres utenfor fagenheten. Fem høringsinstanser uttaler at kommunalt forankrete tiltak bør være «normalløs-

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

ningen» for tvungen omsorg. Disse er: *Rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet etter sosialtjenesteloven kap. 6A, Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom, Autismeforeningen i Norge, Norsk Forbund for Utviklingshemmede og Norsk Psykologforening*. Noen av disse mener at kommunene bør ha en plikt til å ta i mot psykisk utviklingshemmede som er idømt tvungen omsorg, og enkelte mener det må settes en tidsbegrensning for oppholdet i fagenheten (se nærmere om disse spørsmålene nedenfor). *Buskerud fylkeskommune* mener på sin side at tvungen omsorg bare bør gjennomføres dersom et tilbud utenfor fagenheten klart vil være det beste for den domfelte, og er et ledd i utskrivingsprosessen. *Tønsberg kommune* mener tvungen omsorg kan gjennomføres i kommuner dersom det er liten eller ingen gjentakelsesfare.

Et flertall av høringsinstansene støtter forslaget i høringsbrevet om at gjennomføring av tvungen omsorg utenfor fagenheten skal skje etter avtale. *Rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet etter sosialtjenesteloven kap. 6A, Nordland fylkeskommune, Arbeidsutvalg for voksenhabilitering og Norsk Forbund for Utviklingshemmede* går imidlertid inn for at kommunene skal ha en plikt til å ta imot den domfelte i slike tilfeller. I tillegg kommer de (øvrige) høringsinstansene som mener at tvungen omsorg i sin helhet bør gjennomføres i kommunen. *Nordland fylkeskommune* begrunner ønsket om en mottaksplicht slik:

«Vi kan ikke se at en uttalt målsetting om et liv i frihet for dem dette gjelder, kan fungere uten at hjemkommunen kan ta imot som et ledd i gjennomføringen av særreaksjonen. Kommunene gis her for stor makt. Konsekvensene av at kommuner skulle vegre seg mot å legge til rette for et liv i frihet, vil være at dem det gjelder blir kommuneløse eller at utfordringene ved løslatelse må håndteres av vertskommunene for særreaksjonstiltakene. Uten en pålagt plikt for hjemkommunene til å ta ansvar i gjennomføring av særreaksjonen, vil vi oppleve en betydelig forskjellsbehandling fra kommune til kommune. Vi tror at uten aktiv medvirkning fra kommunenes side, så vil vi få et langt større antall personer i en påtenkt sentral fagenhet enn forutsatt.»

Seks høringsinstanser går inn for at perioden i fagenheten skal være tidsbegrenset. Dette gjelder: *Rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet etter sosialtjenesteloven kap 6A, Lyngdal kommune, Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom, Fellesorganisasjonen for barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere, Norsk Forbund for Utviklingshemmede og Norsk Psykologforening*. *Norsk Psykologforening* mener et opphold på «noen måneders tid» er passende, andre høringsinstanser mener at oppholdet i en fagenhet ikke bør overstige ett år. Noen høringsinstanser mener et tidsbegrenset opphold i fagenheten forutsetter en mottaksplicht for kommunene. For eksempel uttaler *Rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet etter sosialtjenesteloven kap. 6A*:

«For å motvirke en uheldig utvikling av minifengsler for utviklingshemmede, bør det lovfestes en maksimal oppholdstid på ett år i fagenhet for særreaksjonens oppstart. Innen denne tidsrammen bør det være foretatt tilfredsstillende utredning, diagnostisering, og utprøving av endel tiltak som kommunene kan følge opp under veiledning fra fagenheten. Denne maksimaltiden må på den annen side kombineres med en kommunal mottaksplicht når oppholdet i fagenheten skal av-

sluttes. Fagenhetenes oppfølgingsansvar under gjennomføringen av særreaksjonen, bør lovfestes.»

Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom støtter langt på vei forslaget om at fagenheten kan inngå avtale med andre enn kommuner, og uttaler:

«En støtter departementets syn på at det kan være aktuelt å bruke andre avtalepartnere enn kommuner. Det bør likevel være unntaksmessig, der hjemkommunen nekter å inngå samarbeid. Før eller siden i forbindelse med opphør av særreaksjonen vil det være aktuelt å overføre den særreaksjonsdømte til det ordinære omsorgsapparatet. Den prosessen kan bli betydelig vanskeligere hvis den særreaksjonsdømte har vært plassert i et tiltak utenfor det vanlige kommunale omsorgsapparatet. Hvis en i enkelte tilfeller velger å bruke andre avtalepartnere forutsetter vi at det stilles samme krav til dem i forhold til bemanning og faglig kompetanse som til kommunalt drevne opplegg. Vår erfaring er at det kan være nødvendig for en kommune å bruke en del tid for å innstille seg på at de skal arbeide i forhold til særreaksjonsdømte.»

3.4.4 Departementets syn nå

Departementet fastholder i hovedtrekk forslaget i høringsbrevet. Særreaksjonen for utilregnelige psykisk utviklingshemmede kalles «*tvungen omsorg*», og reglene om særreaksjonen gis dels i straffeloven, dels i forskrifter. Ingen av høringsinstansene har hatt innvendinger mot dette.

Særreaksjonen tvungen omsorg skal være et *statlig ansvar*, og særreaksjonen bør som hovedregel gjennomføres *i en fagenhet*. Departementet viderefører også forslaget om at gjennomføring av særreaksjonen utenfor fagenheten bare kan skje etter *avtale*. Departementet viser til justiskomiteens klare føringer om disse spørsmålene (se Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 3-5 og punkt 3.2 ovenfor).

Departementet legger også vekt på at det er en ikke ubetydelig støtte blant høringsinstansene til disse hovedspørsmålene: Nesten alle høringsinstansene er enige i at ansvaret for særreaksjonen tvungen omsorg skal være *statlig*. At særreaksjonen skal gjennomføres i en *sentral fagenhet*, er dessuten det forslaget flest høringsinstanser slutter opp om. Departementet har merket seg at et knapt flertall av de høringsinstansene som har uttalt seg om en sentral fagenhet, er kritiske til at særreaksjonen skal gjennomføres der. Høringsinstansene går i stedet inn for en regional løsning, eller at særreaksjonen helt eller delvis skal gjennomføres i kommunen. Departementet har spesielt lagt merke til at ingen fylkesleger eller interesseorganisasjoner og offentlige organer som arbeider med spørsmål knyttet til psykisk utviklingshemmede, støtter forslaget om at særreaksjonen skal gjennomføres i en sentral fagenhet. På den annen side er det ingen enstemmig oppfatning blant kommuner som i dag har omsorg for sikringsdømte psykisk utviklingshemmede: *Tønsberg kommune* støtter forslaget om en sentral fagenhet, *Drammen kommune* og *Nøtterøy kommune* ønsker flere enheter, mens *Lyngdal kommune* mener at tvungen omsorg bør gjennomføres i kommunen.

Departementet er enig i at det kan hefte enkelte ulemper ved å samle dem som er idømt tvungen omsorg i én fagenhet. Departementet legger særlig vekt på at avstanden til den sentrale enheten kan vanskeliggjøre oppføl-

gingen i de tilfellene der en del av særreaksjonen gjennomføres utenfor fagenheten.

Departementet har vurdert om forslaget i høringsbrevet kan endres noe, slik at svakhetene ved en sentral fagenhet kan avhjelpes, men slik at forslaget samtidig ligger innenfor justiskomiteens føringer. Departementet vil på denne bakgrunn for det første understreke at det kan være aktuelt å *etablere flere fagenheter*. Sosial- og helsedepartementet vil innlede forhandlinger med flere fylkeskommuner med sikte på å opprette ytterligere enheter.

Etter departementets vurdering må imidlertid spørsmålet om det skal være én eller flere fagenheter også ses i lys av hvor mange som vil bli idømt særreaksjonen tvungen omsorg. Et anslag går ut på at 15 personer vil oppholde seg i fagenheten. (Se punkt 7.3 nedenfor om hvordan departementet har kommet fram til dette anslaget.)

Departementet har merket seg at enkelte høringsinstanser mener at antallet vil bli høyere fordi et statlig ansvar for særreaksjonen tvungen omsorg kan lede til at kommuner i større utstrekning enn i dag, vil anmelde lovbrudd begått av psykisk utviklingshemmete i høy grad. Departementet har ikke grunnlag for å si at forslagene i proposisjonen her vil føre til at flere høygradig psykisk utviklingshemmete vil bli anmeldt og senere idømt tvungen omsorg, men antar at en slik konsekvens ikke kan utelukkes.

Siden det er usikkert hvor mange personer som vil bli idømt særreaksjonen tvungen omsorg, foreslår departementet at det i alle fall i første omgang bare etableres én enhet. Både hensynet til å bygge opp spesialkompetanse og ressurs hensyn taler for en slik løsning. Hvis det oppstår behov for flere enn 15 plasser, men også om en evaluering av ordningen tilsier at funksjonen av andre grunner bør spres på flere enheter, kan det imidlertid gjøres relativt raskt: Departementet har utformet forslaget til lovtekst slik at det ikke kreves lovendring for å etablere flere fagenheter.

Et annet forhold som kan redusere ulempene ved å ha én fagenhet, er å trekke inn *den fylkeskommunale tjenesten*.

Departementet har merket seg at mange høringsinstanser har etterlyst en omtale av habiliteringstjenesten. De fleste av disse ønsker at den kompetansen som habiliteringstjenesten innehar om psykisk utviklingshemmete generelt, bør få en plass også ved gjennomføringen av særreaksjonen tvungen omsorg. Noen mener at hele eller deler av særreaksjonen bør gjennomføres i regi av denne fylkeskommunale tjenesten.

Departementet er enig i at det kan være aktuelt å dra nytte av den generelle kompetansen habiliteringstjenesten besitter om psykisk utviklingshemmete også ved utformingen av en strafferettslig særreaksjon for utilregnelige psykisk utviklingshemmete. Departementet legger for det første til grunn at fagenheten kan innhente råd blant annet fra den fylkeskommunale habiliteringstjenesten.

Departementet finner det også formålstjenlig at habiliteringstjenesten får en rolle når særreaksjonen gjennomføres utenfor fagenheten. Slik kan man redusere ulempen ved at det kan være stor geografisk avstand mellom fagenheten og kommunen/avtaleparten. Departementet foreslår derfor at den avtalen som skal inngås mellom fagenheten og avtaleparten, også bør inneholde et punkt om bistand fra den fylkeskommunale habiliteringstjenesten. Dette

bør reguleres nærmere i forskriften om gjennomføringen av særreaksjonen tvungen omsorg. Departementet presiserer at et slikt forslag ikke rokker ved ansvarsforholdene - det er fremdeles fagenheten som har ansvaret også for tiltakene som settes i verk under gjennomføringen utenfor fagenheten.

Departementet viderefører forslaget i høringsbrevet om at fagenheten - i alle fall i første omgang - *organisatorisk bør knyttes til en regional sikkerhetsavdeling* ved en institusjon innen spesialisthelsetjenesten som er innrettet for formålet. En slik tilknytning støttes også av en del høringsinstanser. Enkelte høringsinstanser er kritiske til tilknytningen til det psykiske helsevernet, dels fordi det psykiske helsevernet etter deres syn ikke bør pålegges oppgaver utenfor sitt primære arbeidsområde, dels fordi psykisk utviklingshemmete ikke har en sinnslidelse og derfor ikke bør kobles til denne spesialisthelsetjenesten. Departementet vil bemerke at fagenheten må knyttes til en større institusjon som kan gi administrativ og faglig støtte, og som har erfaring med kontroll av personer som kan være farlige. Ettersom det ikke finnes en slik institusjon for psykisk utviklingshemmete, bør fagenheten knyttes til et psykiatrisk sykehus med sterkavdeling. Slike sykehus har etter departementets vurdering relevant faglig kompetanse også om psykisk utviklingshemmete som kan bli idømt tvungen omsorg, blant annet fordi en del av disse i tillegg kan ha psykiske lidelser. Det er likevel ikke slik at en tilknytning til det psykiske helsevernet innebærer at man anser alle personer idømt tvungen omsorg for å ha en sinnslidelse. Departementet vil presisere at fagenheten må ha sin egen faglige identitet med basis i tverrfaglig habiliteringsarbeid. Det faglige ansvaret må ligge hos fagenhetens ledelse.

Departementet viderefører forslaget om at fagenheten kan inngå *avtale med en kommune om at en del av særreaksjonen kan gjennomføres der* når hensynet til den domfelte tilsier det, og sikkerhetshensyn ikke taler mot. Departementet legger vekt på at de fleste høringsinstansene er positive til forslaget.

Departementet kan ikke se at innvendinger fra høringsinstansene vil få betydning for utformingen av *vilkårene* for en gjennomføring av tvungen omsorg utenfor fagenheten:

Noen av de høringsinstansene som går inn for at tvungen omsorg normalt bør gjennomføres utenfor fagenheten etter en tid, mener samtidig at kommunen bør ha en *plikt* til å motta disse særreaksjonsdømte. For det første er en slik løsning langt på vei den samme som departementet foreslo i Ot. prp. nr. 60 (1995-96), og som ble forkastet av justiskomiteen, og er altså i strid med de føringene komiteen ga i Innst. O. nr. 33 (1996-97). For det annet er det bare et fåtall av høringsinstansene som mener at kommunene bør ha en slik plikt. Departementet fastholder på denne bakgrunn forslaget om at en gjennomføring av tvungen omsorg utenfor fagenheten bare kan skje etter avtale.

Enkelte høringsinstanser ønsker å *tidsbegrense varigheten av oppholdet* i fagenheten. Noen av disse foreslår samtidig at kommunen skal ha plikt til å motta særreaksjonsdømte etter denne tiden. Departementet er enig med de høringsinstansene som peker på at oppholdet i fagenheten kan bli langvarig. Justiskomiteen uttalte imidlertid i Innst. O. nr. 33 (1996-97) på side 5 at det ikke skulle settes en normaltid for oppholdet i fagenheten. Etter departementets vurdering kan en slik fast tidsbegrensing dessuten vanskelig gjennomføres.

res uten at kommunen (eller en annen instans) samtidig er forpliktet til å motta den domfelte etter denne tiden.

På denne bakgrunn finner departementet at en tidsbegrensning av oppholdet i fagenheten ikke er forenlig med justiskomiteens føringer.

Departementet er ikke enig i at det bør gjelde et *kvalifisert krav* om at hensynet til den domfelte skal tilsi en gjennomføring utenfor fagenheten, slik *Buskerud fylkeskommune* foreslår. Et slikt krav vil kunne åpne for vanskelige vurderinger, og i verste fall lede til at færre enn det som er ønskelig, utholder noe av særreaksjonen utenfor fagenheten. Departementet mener det må være tilstrekkelig at hensynet til den domfelte tilsier en slik gjennomføring, og at sikkerhetshensyn ikke taler mot det.

Ved gjennomføringen av særreaksjonen vil det ikke være tale om en «*utskrivingsprosess*», slik *Buskerud fylkeskommune* uttaler. Det skal foretas en løpende farlighetsvurdering, og den domfelte kan kreve at domstolen årlig vurderer om særreaksjonen skal opphøre. På den annen side antar departementet at det i normaltilfellene antakelig først vil bli aktuelt med en gjennomføring utenfor fagenheten etter at den domfelte har hatt et opphold av en viss varighet i fagenheten. Det vil nok også regelmessig være slik at en gjennomføring utenfor fagenheten i praksis kan fungere som en overgang til et liv i frihet. Etter departementets syn kan det likevel ikke innarbeides et vilkår om at tvungen omsorg bare skal gjennomføres i slike situasjoner. Både det forhold at det skal foretas en løpende farlighetsvurdering, slik at et opphørstidspunkt ikke er fastsatt på forhånd, og hensynet til den enkelte domfelte som kanskje må utholde tvungen omsorg i lang tid, og derfor bør få muligheten til å utholde noe av særreaksjonen utenfor fagenheten når sikkerhetshensyn ikke taler mot det, taler mot en slik ordning.

Departementet finner heller ikke å kunne slutte seg til forslaget fra *Tønsberg kommune* om at tvungen omsorg bare skal kunne gjennomføres utenfor fagenheten når det er *liten eller ingen gjentakelsesfare*. I slike tilfeller vil det etter departementets syn sjelden være grunnlag for å opprettholde særreaksjonen, jf. vilkåret om at tvungen omsorg bare skal opprettholdes når det er nødvendig av hensyn til beskyttelsen av samfunnet (strl. § 39 b første ledd). Men etter departementets syn vil det være slik at jo større *gjentakelsesfaren* er, desto strengere krav må det stilles til sikkerhetstiltakene utenfor fagenheten. Kravet om en slik vurdering ligger etter departementets syn allerede i vilkåret om at sikkerhetshensyn ikke må tale mot en gjennomføring av tvungen omsorg utenfor fagenheten.

Departementet viderefører også forslaget om at fagenheten kan *inngå avtale med andre enn den domfeltes hjemkommune*. Departementet vil ikke foreslå at dette bare skal skje unntaksvis, slik *Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom* mener. Departementet er likevel enig med denne høringsinstansen i at det normale bør være å søke å få til en avtale med hjemkommunen. Dersom dette blir vanskelig, eller hvis en annen kommune har særlig kompetanse, kan det være hensiktsmessig å inngå avtale med den. Også institusjoner som eventuelt blir etablert interkommunalt eller fylkeskommunalt, kan være aktuelle. Departementet vil heller ikke utelukke at et privatdrevet botilbud kan være avtalepart. Et slikt tilbud

må oppfylle samme krav til sikkerhet og faglig kompetanse som kommunalt drevne opplegg for å komme i betraktning som avtalepart.

Det er en utbredt oppfatning blant høringsinstansene - uansett hvilken utforming de primært ønsker at særreaksjonen tvungen omsorg skal ha - at den domfelte til en viss grad bør utholde tvungen omsorg utenfor fagenheten. Departementet er langt på vei enig i at det etter en tid i fagenheten kan være gunstig om den særreaksjonsdømte utholder tvungen omsorg utenfor fagenheten - så lenge vilkårene for dette er oppfylt. På denne bakgrunn har departementet vurdert om det kan gjøres endringer i forslaget i høringsbrevet for å lette en slik gjennomføring.

Departementet har gjennomgått vilkårene for gjennomføring av tvungen omsorg utenfor fagenheten ovenfor, og begrunnet hvorfor det ikke foreslås endringer i dem.

Departementet har imidlertid kommet til at det kan gjøres enkelte andre endringer i forslaget i høringsbrevet for å legge til rette for at tvungen omsorg gjennomføres utenfor fagenheten. For det første vil departementet foreslå nedfelt en aktivitetsplikt for fagenheten til å forsøke å få i stand en avtale når vilkårene for gjennomføring utenfor fagenheten foreligger. En slik bestemmelse passer best inn i forskriften om gjennomføringen av tvungen omsorg. For det annet vil departementet foreslå en hjemmel for å la bestemmelsene i sosialtjenesteloven kapittel 6A gjelde tilsvarende ved gjennomføring av tvungen omsorg. Dette kan bidra til at den særreaksjonsdømte kan få opphold av lengre varighet utenfor fagenheten (se punkt 3.6 nedenfor). For det tredje tror departementet at økonomiske virkemidler er viktige, og vil understreke at utgiftene ved en gjennomføring av tvungen omsorg utenfor fagenheten, dekkes av staten.

Departementet vil avslutningsvis bemerke at kriminalomsorgen i samarbeid med kommunene har lyktes i å få etablert 29 friskringstiltak i kommunal regi. I alle fall noen av disse sikringsdømte må antas å være utilregnelige som kan kvalifisere for tvungen omsorg. Departementet forventer på denne bakgrunn at også fagenheten vil klare å få inngått noen slike avtaler. Departementet vil også presisere at i hvilken grad tvungen omsorg faktisk blir gjennomført utenfor fagenheten når vilkårene for dette er oppfylt, vil være et punkt i den evalueringen av ordningen som må finne sted etter en tid (se kapittel 8).

3.5 Gjennomføring av særreaksjonen tvungen omsorg i fagenheten

3.5.1 Forslaget i høringsbrevet

Departementet foreslo at fagenheten skulle ha ansvaret for å *sette i verk* den tvungne omsorgen straks påtalemyndigheten har gitt melding om at dommen er rettskraftig. Departementet la til grunn at den domfelte ofte allerede vil oppholde seg i fagenheten.

Departementet foreslo i høringsbrevet at bestemmelsene i lov 2. juli 1999 nr. 62 om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (*psykisk helsevernloven*) kapittel 1 (*alminnelige bestemmelser*), kapittel 4 (*gjennomføring av psykisk helsevern*) og kapittel 6 (*kontroll og etterprøving*) med forskrifter bør gjelde så langt de passer under oppholdet i fagenheten, hvis ikke annet følger av de lov- eller forskriftsbestemmelsene som spesielt omhandler særreaksjon-

nen tvungen omsorg. Departementet begrunnet forslaget slik (høringsbrevet side 13):

«Blant annet får man et regelverk om adgangen til bruk av tvang, jf. kapittel 4 om ulike tvangsmidler, med tilhørende rettssikkerhetsgarantier.»

Psykisk helsevernloven § 4-4 (behandling uten eget samtykke) reiste etter departementets syn særskilte spørsmål, siden bestemmelsen tar sikte på behandling av alvorlig sinnslidelse. Om denne bestemmelsen uttalte departementet i høringsbrevet (se side 13):

«Psykisk utviklingshemming er ikke en sinnslidelse. Heller ikke alvorlige atferdsproblemer trenger å være utslag av en sinnslidelse. Spesielt problematisk er tvangsbehandling med medikamenter, særlig psykofarmaka. Psykisk utviklingshemmete personer må være vernet mot slike tiltak så lenge de ikke har en alvorlig sinnslidelse, og det bør derfor gjøres uttrykkelig unntak fra psykisk helsevernloven § 4-4 annet ledd annet punktum. Det vil være mindre betenkelig å anvende andre former for behandling uten samtykke for å søke å endre farlig atferd. Psykisk helsevernloven hjemler blant annet mildere atferdspåvirkende tiltak, miljøterapi og individuell terapi. Det bør antakelig utarbeides en egen forskrift om behandling av personer i fagenheten, jf. § 4-4 siste ledd.»

Departementet antok i høringsbrevet at det burde gjøres unntak fra psykisk helsevernloven § 4-5 annet ledd om adgang til å gripe inn i retten til å kommunisere med omverdenen, siden bestemmelsen er motivert ut fra spesielle problemer som kan følge med en alvorlig sinnslidelse. På den annen side foreslo departementet at § 4-8 (bruk av tvangsmidler i institusjon for døgnopphold) i utgangspunktet burde komme til anvendelse. Departementet mente at det trolig burde utarbeides en egen forskrift om bruk av tvangsmidler i fagenheten, jf. § 4-8 siste ledd (høringsbrevet side 13).

Departementet foreslo videre å gjøre unntak fra reglene i §§ 4-9 til 4-10, og begrunnet forslaget med at innlegging og utskriving vil være regulert av straffeloven §§ 39 a og 39 b, og eventuelt av forskrifter gitt i medhold av straffeloven (høringsbrevet side 14).

Departementet la i høringsbrevet til grunn at *den domfelte må kunne holdes tilbake mot sin vilje og hentes tilbake ved unnvikelse, om nødvendig med tvang*. Etter departementets syn burde dette framgå uttrykkelig av straffelovens bestemmelse om tvungen omsorg. Departementet viste til at en tilsvarende bestemmelse finnes i psykisk helsevernloven § 3-1 første ledd annet punktum (høringsbrevet side 14).

Departementet foreslo i høringsbrevet at den *faglig ansvarlige* ved fagenheten, jf. psykisk helsevernloven § 1-4, skulle *bestemme hvordan omsorgen til enhver tid skal gjennomføres*. Om *innholdet* i den tvungne omsorgen uttalte departementet videre (høringsbrevet side 14):

«Det skal legges stor vekt på sikkerheten. Men den domfelte skal også gis opplæring og trening slik at faren for nye alvorlige lovbrudd reduseres. Både for den domfelte og for samfunnet er det viktig at det arbeides aktivt for at særreaksjonen skal kunne opphøre innen overskuelig framtid. For øvrig skal det legges vekt på at den domfelte

gis en mest mulig meningsfull tilværelse, jf. psykisk helsevernloven § 4-2.

Tvungen omsorg må innebære et tilbud som omfatter de vanlige elementene innen omsorg, dvs. en verdig bosituasjon, organisering av meningsfulle aktiviteter/fritidssysler og et tilrettelagt sosialt fellesskap. I tillegg kreves det særskilt pedagogisk, psykologisk og i en del tilfelle psykiatrisk kunnskap. Menneskerettskonvensjonene legger føringer mht. utformingen av tilbudet. Hele konseptet innebærer etableringen av en totalsituasjon, hvor mennesker skal bo og leve sitt liv innenfor rammen av tvang. Den fysiske utformingen av tiltaket må ta utgangspunkt i at tiltaket skal være et hjem for dem det gjelder.»

3.5.2 Høringsinstansenes syn

Rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet etter sosialtjenesteloven kap. 6A, Tønsberg kommune og Den Norske Advokatforening er generelt positive til at psykisk helsevernloven kapittel 1, kapittel 4 og kapittel 6 skal gjelde under oppholdet i fagenheten. Rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet etter sosialtjenesteloven kap. 6A mener at denne lovtilknytningen muliggjør en bredspektret behandling dersom man finner grunnlag for slike tiltak.

Den Norske Advokatforening uttaler:

«Viktig i denne forbindelse er at tvungen omsorg etter forslaget nå bare skal kunne benyttes overfor høygradig åndssvake, at ansvaret for slik omsorg skal ligge til en statlig sentral enhet under spesialhelsetjenesten og at bestemmelser i lov om psykisk helsevern som sikrer pasientenes rettssikkerhet, skal ha tilsvarende anvendelse for dem som er under tvungen omsorg. Advokatforeningen ser positivt på disse endringene i den foreslåtte ordningen.»

Nordland fylkeskommune, Fylkeslegen i Vest-Agder, Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom, Arbeidsutvalg for voksenhabilitering, Autismeforeningen i Norge og Norsk Forbund for Utviklingshemmede mener det må foretas en avklaring mellom forslaget om anvendelse av psykisk helsevernlov «så langt den passer» og eksisterende regler i sosialtjenesteloven kapittel 6A om bruk av tvang overfor psykisk utviklingshemmete.

Statens råd for funksjonshemmede, Statens helsetilsyn, Vest-Agder fylkeskommune og Norsk Forbund for Utviklingshemmede går imot at psykisk helsevernlov skal gjelde for utilregnelige psykisk utviklingshemmete som begår lovbrudd. Også Fylkeslegen i Akershus virker generelt negativ til å la psykisk helsevernlov gjelde, selv om denne instansen bare uttaler seg uttrykkelig om forholdet til psykisk helsevernloven kapittel 4 (se nedenfor). Disse høringsinstansene mener sosialtjenesteloven kapittel 6A passer bedre. Vest-Agder fylkeskommune skriver:

«Vest-Agder fylkeskommune er ikke enig i at denne gruppen pasienter skal ivaretas etter lov om psykisk helsevern. Denne loven ivaretar psykiatriske pasienter/sinnslidende pasienter generelt, og passer dårlig til den gruppen det her er tale om. Å knytte psykisk helsevernlovgivning opp til 'behandling' av psykisk utviklingshemmede kan få en til å tro at psykisk utviklingshemming kan behandles bort.»

Fire høringsinstanser har synspunkter på *anvendelsen av psykisk helsevernlov kapittel 4*. Dette er: *Rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet etter sosial-*

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

tjenesteloven kap. 6A, Statens helsetilsyn, Vest-Agder fylkeskommune og Fylkeslegen i Akershus. (Noen av disse instansene er for at psykisk helsevernloven skal gjelde, og noen er imot.) *Fylkeslegen i Akershus* mener at sosialtjenesteloven kapittel 6A bør gjelde i stedet for psykisk helsevernlov kapittel 4. Høringsinstansen uttaler:

«I forhold til referansen til lov om psykisk helsevern kap. 4 finner fylkeslegen grunn til å bemerke at denne loven er laget og vedtatt for behandling av pasienter med psykiatrisk sykdom, og hjemler bruk av tvangsmidler som har vært ansett nødvendige for det formålet. Slik fylkeslegen ser det er problemstillingen omkring bruk av tvang vesensforskjellig fra det som gjelder for psykisk utviklingshemming. Som en konsekvens av dette, og nettopp på grunn av de uheldige erfaringer en har hatt med felles regelverk, har Stortinget vedtatt lov om sosiale tjenester kap. 6A, som regulerer bruk av tvang ovenfor mennesker med psykisk utviklingshemming. Slik fylkeslegen ser det er det ingen grunn til å behandle ikke-psykotiske 'psykisk utviklingshemmede i høy grad' - som er ansett som ikke strafferettslig ansvarlige - etter et annet regelverk enn sosialtjenesteloven når det gjelder tvangstiltak.»

Rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet etter sosialtjenesteloven kap 6A og Statens helsetilsyn støtter ikke forslaget om at det skal gjøres unntak fra psykisk helsevernlov § 4-4 annet ledd annet punktum om tvangsbehandling ved bruk av medikamenter. Etter disse høringsinstansenes syn kan utilregnelige psykisk utviklingshemmede ha nytte av slike tiltak. *Vest-Agder fylkeskommune* mener det bør gis egne forskrifter om alle former for tvangsbruk og uttaler videre:

«En rekke psykiatriske lidelser som denne gruppen kan ha i tillegg til sin psykiske utviklingshemming, vil kreve at denne pasientgruppen får tilbud om adekvat psykiatrisk behandling med bl.a. medikamenter - om nødvendig med tvang.»

Rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet etter sosialtjenesteloven kap. 6A og Statens helsetilsyn er kritiske til anvendelsen av psykisk helsevernlov § 4-8 om mekaniske tvangsmidler. Etter disse høringsinstansenes syn kan bruk av slike tvangsmidler overfor psykisk utviklingshemmede være uhensiktsmessig og skadelig.

Statens helsetilsyn og Vest-Agder fylkeskommune støtter forslaget om at det bør utarbeides forskrifter om bruk av tvangsmidler. *Vest-Agder fylkeskommune* mener forskriftene må foreligge når loven trer i kraft, og peker på at helsevernet for psykisk utviklingshemmede (HVPU) i sin tid fikk sterk kritikk for sin ukritiske bruk av slike tvangsmidler. *Lyngdal kommune* mener at en forskrift om behandling av personer i fagenheten innholdsmessig bør være mest mulig i tråd med sosialtjenesteloven kapittel 6A.

Ingen høringsinstanser har innvendinger mot høringsbrevets forslag til hva slags *innhold den tvungne omsorgen* i fagenheten skal ha. Enkelte har tilleggsmærknader til forslaget eller mener at visse forutsetninger må foreligge: *Barne- og familiedepartementet* mener at tiltak som iverksettes overfor lovbrøyttere under 18 år, må tilpasses barnas særlige behov. *Barne- og familiedepartementet* peker her for eksempel på viktigheten av å opprettholde kontakt med familie eller hjemmemiljø, tilrettelegging av behandlingstilbudet, opplæring og fritidsaktiviteter. *Fylkeslegen i Buskerud* uttaler:

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

«Det er en forutsetning at den 'fagenhet' som er omtalt i bl.a. forskrifts-utkastet, samt de botilbud og det personell som skal ta hånd om personer som idømmes tvungen omsorg har nødvendig faglig kompetanse, samt tilstrekkelig med ressurser.»

Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom og Fellesorganisasjonen for barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere påpeker betydningen av tverrfaglig personale for å ivareta behandlingsaspektet ved gjennomføringen av tvungen omsorg.

3.5.3 Departementets syn nå

Departementet viderefører i hovedtrekk forslaget i høringsbrevet om den nærmere gjennomføringen av tvungen omsorg i fagenheten.

Fagenheten bør ha ansvaret for at den tvungne omsorgen *settes i verk* straks påtalemyndigheten har gitt melding om at dommen er rettskraftig.

Departementet opprettholder også forslaget om at *psykisk helsevernloven kapittel 1, kapittel 4 og kapittel 6 bør gjelde* tilsvarende *så langt de passer* i fagenheten. Kapittel 1 (Alminnelige bestemmelser) gir blant annet regler om hvem som skal regnes som pårørende og hvem som skal anses for å være faglig ansvarlig. Kapittel 4 (Gjennomføring av psykisk helsevern) inneholder bestemmelser om ulike tiltak, herunder behandling uten eget samtykke, som kan iverksettes under gjennomføringen. Kapittel 6 (Kontroll og etterprøving) gir regler om kontrollkommisjonens sammensetning og virksomhet. Det bør antakelig etableres en særlig kontrollkommisjon for fagenheten. Nedenfor redegjøres det særlig for kapittel 4. For øvrig vises det til de spesielle merkna-dene til § 39 a.

En del høringsinstanser etterlyser en avklaring mellom psykisk helsevernloven og sosialtjenesteloven kapittel 6A (Rettigheter for og begrensning og kontroll med bruk av tvang og makt mv. overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming), og noen mener det sistnevnte regelsettet bør gjelde i stedet for psykisk helsevernloven. Departementet har merket seg at mange av de høringsinstansene som går imot at psykisk helsevernloven skal gjelde, også er prinsipielt imot at særreaksjonen skal gjennomføres i en fagenhet.

Departementet legger til grunn at sosialtjenesteloven kapittel 6A ikke gjelder direkte når tvungen omsorg gjennomføres i fagenheten. Kapittel 6A gjelder etter § 6A-1 ved utførelse av tjenester etter sosialtjenesteloven. Reglene kan anvendes uavhengig av om brukeren bor i egen bolig eller i botilbud hjemlet i sosialtjenesteloven eller kommunehelsetjenesteloven (jf. Ot.prp. nr. 58 (1994-95) side 19 annen spalte). Det går imidlertid fram av saksbehandlingsreglene at det er tenkt på tjenester som utføres av *kommunen*. Særreaksjonen tvungen omsorg er en fullt ut *statlig* ordning og faller etter en naturlig forståelse utenfor anvendelsesområdet for kapittel 6A.

Departementet har vurdert om sosialtjenesteloven kapittel 6A bør gjelde *i stedet for* psykisk helsevernloven kapittel 4, slik enkelte høringsinstanser går inn for. Det som taler for en slik løsning, er at sosialtjenesteloven kapittel 6A er utformet spesielt med sikte på begrensning og bruk av tvang overfor psykisk utviklingshemmete. Departementet har funnet tilknytningen til psykisk helsevernloven mer naturlig siden fagenheten foreslås knyttet til en eksisterende sterkavdeling innenfor det psykiske helsevernet. Departementet har også lagt

vekt på at noen av dem som blir idømt tvungen omsorg kan ha nytte av tiltak som kan settes i verk i medhold av psykisk helsevernloven kapittel 4, og på at det bør gis regler om bl. a. definisjoner og kontroll. Departementet viser også til at noen høringsinstanser støtter at psykisk helsevernloven skal gjelde.

Departementet har forståelse for synspunktet framført av enkelte høringsinstanser om at psykisk helsevernloven ikke passer så godt på psykisk utviklingshemmete, siden loven er utformet med sikte på sinnslidende. Departementet finner grunn til å presisere at en tilsvarende anvendelse ikke innebærer at psykisk utviklingshemmete anses som sinnslidende. Psykisk helsevernloven skal bare gjelde så langt den passer. Departementet vil videre understreke at fagenheten skal ha sitt eget faglige ståsted til tross for tilknytningen til psykisk helsevernlov og det psykiske helsevernet, jf. punkt 3.4.4 ovenfor.

Departementet har også vurdert om bestemmelsene i sosialtjenesteloven kapittel 6A bør gis anvendelse så langt de passer *i tillegg til* bestemmelsene i psykisk helsevernloven. Departementet er noe usikker på om det vil være et behov for slike regler i fagenheten, men vil ikke utelukke det. Forskriftshjemmelen departementet foreslår i § 39 a, jf. nærmere punkt 3.6.3 nedenfor og merknaden til bestemmelsen, bør derfor åpne for at kapittel 6A også kan gis tilsvarende anvendelse når tvungen omsorg gjennomføres i fagenheten. Utkastet til § 39 a inneholder også en hjemmel til å gi egne saksbehandlingsregler dersom sosialtjenesteloven kapittel 6A skal gjelde tilsvarende. Departementet antar at det vil være aktuelt dersom bestemmelsene gis anvendelse i fagenheten.

Departementet legger til grunn at lovtilknytningen i fagenheten er ett av de punktene som bør evalueres etter en tid.

Departementet har i samråd med Sosial- og helsedepartementet kommet til at det likevel ikke bør gjøres unntak for psykisk helsevernloven § 4-4 annet ledd annet punktum. Departementet er enig med de høringsinstansene som mener at tvangsmedisinerer i enkelte tilfeller kan være en adekvat behandlingsform for psykisk utviklingshemmete. Det kan da være hensiktsmessig - ikke minst av hensyn til den særreaksjonsdømte - å slippe å måtte overføre vedkommende fra fagenheten til en psykiatrisk institusjon. Etter departementets vurdering må det etableres forsvarlige rammer rundt tiltaket: Det må sikres at pasienten er vurdert i forhold til psykisk helsevernloven §§ 3-3 og 4-4. Vedtaket må treffes av spesialist i psykiatri. Kvalifisert personell må være tilgjengelig for fagenheten under hele behandlingsforløpet. For å sikre at disse hensynene blir ivaretatt, foreslår departementet at det går fram av lovteksten at de nærmere vilkårene for en slik behandling skal fastsettes i forskrift.

Departementet viderefører forslaget om at psykisk helsevernloven § 4-8 om mekaniske tvangsmidler bør gjelde. Departementet har merket seg at enkelte høringsinstanser er kritiske til bruken av tvangsmidler, blant annet under henvisning til at det tidligere helsevernet for psykisk utviklingshemmete (HVPU) ble kritisert for slik bruk. Departementet vil på denne bakgrunn presisere at det bør gis forskrifter om bruk av tvangsmidler i fagenheten, jf. § 4-8 siste ledd. Departementet tar sikte på å ha utarbeidet forskriftene til loven trer i kraft. Dette er likevel ingen betingelse for ikraftsettingen.

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

Departementet opprettholder forslaget om at den domfelte må kunne *holdes og hentes tilbake*, og viser til forslaget i høringsbrevet. Ingen høringsinstanser har gått imot forslaget om en slik uttrykkelig regel.

Forslaget om at den faglig ansvarlige ved fagenheten skal *bestemme hvordan omsorgen til enhver tid skal gjennomføres*, videreføres. Ingen høringsinstanser har gått imot forslaget. Høringsinstansene har vært gjennomgående positive til forslaget til hvilket innhold den tvungne omsorgen skal ha. Departementet vil presisere at det er en forutsetning at fagenhetens personell har nødvendig faglig kompetanse. Den tvungne omsorgen skal søkes tilpasset den enkelte, herunder midreårige, lovbrüterens behov.

3.6 Gjennomføring av særreaksjonen tvungen omsorg utenfor fagenheten

3.6.1 Forslaget i høringsbrevet

Departementet gikk i høringsbrevet inn for at det bør være adgang til å *holde den domfelte tilbake* i boenheten, og sikre at han eller hun *ikke forlater denne uten tillatelse*. Dette skulle etter forslaget gjelde også når den domfelte utholder særreaksjonen utenfor fagenheten.

Justisdepartementet foreslo, i samråd med Sosial- og helsedepartementet, at reglene i *psykisk helsevernloven kapittel 1 og kapittel 6* skulle gjelde tilsvarende så langt de passer også når den domfelte bor utenfor fagenheten. Derimot skulle bestemmelsene i *kapittel 4*, som i hovedsak regulerer bruk av tvang, *ikke gjelde*. Om dette uttalte departementet i høringsbrevet (side 15):

«Disse bestemmelsene er tenkt å virke i institusjoner, ikke i små boenheter som det her vil være tale om. Hvis det er behov for tvang utover det å sikre at den domfelte ikke uten samtykke forlater boligen, antar departementet at det vil være mer naturlig at den domfelte fortsetter å oppholde seg i fagenheten fremfor i en kommune. Fagenheten skal beholde ansvaret for sikkerheten selv om den domfelte ikke oppholder seg i fagenheten.»

Et flertall i justiskomiteen ville gi *påtalemyndigheten* en adgang til å kreve *rettslig prøving av vedtak om å overføre den særreaksjonsdømte fra fagenheten til en kommune* (Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 8 annen spalte). En slik ordning har ingen parallell i de nye reglene om særreaksjonen overføring til tvungent psykisk helsevern (hvor det også åpnes for at den domfelte kan utholde særreaksjonen uten å ha døgnopphold i psykiatrisk institusjon). Departementet uttalte i høringsbrevet at det for sin del var usikker på om en slik ordning vil være hensiktsmessig.

Om *utgiftene* ved gjennomføringen av særreaksjonen utenfor fagenheten heter det i høringsbrevet (side 16):

«Utgiftene ved gjennomføringen av særreaksjonen utenfor fagenheten skal dekkes av staten via fagenheten. Departementet bør kunne gi nærmere regler om utgiftsdekning.»

3.6.2 Høringsinstansenes syn

Utenriksdepartementet, Tønsberg kommune og Den Norske Advokatforeningen er generelt positive til forslaget i høringsbrevet om at *reglene i psykisk helse-*

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

vernloven kapittel 1 og kapittel 6 skal gjelde for tvungen omsorg utenfor fagenheten. Utenriksdepartementet støtter uttrykkelig at kapittel 4 om bruk av tvang ikke skal gjelde, og legger vekt på at psykisk helsevernlov forutsetter kvalifisert personale og spesielt utrustete enheter.

En rekke høringsinstanser har tatt opp spørsmålet om anvendelse av sosialtjenesteloven kapittel 6A (Rettigheter og begrensning og kontroll med bruk av tvang og makt mv. overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming). Disse er: *Statens helsetilsyn, Rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet etter sosialtjenesteloven kap. 6A, Statens råd for funksjonshemmede, Fylkeslegen i Vest-Agder, Arbeidsutvalg for voksenhabilitering, Autismeforeningen i Norge, Lyngdal kommune, Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom, Fellesorganisasjonen for barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere og Norsk Forbund for Utviklingshemmede.* Noen av disse etterlyser en vurdering av om sosialtjenesteloven kapittel 6A skal gjelde, mens de fleste uttrykkelig går inn for at dette regelsettet bør gjelde ved opphold utenfor fagenheten. Et argument som anføres for at sosialtjenesteloven kapittel 6A bør gjelde, er at det kan oppstå behov for bruk av tvang. Dersom det skal gis regler om tvang, mener mange at dette regelsettet i så fall er mer anvendelig enn psykisk helsevernloven kapittel 4. Andre som går inn for at sosialtjenesteloven kapittel 6A skal gjelde, er prinsipielt imot forslaget om en sentral fagenhet, og ser tilknytningen til sosialtjenesteloven som et alternativ til den foreslåtte ordningen. *Statens helsetilsyn* uttaler:

«Helsetilsynet vil peke på at gjeldende regelverk etter sosialtjenesteloven kap. 6 A trolig vil være fullt ut anvendbart, og passe bedre på den aktuelle gruppen som er dømt til tvungen omsorg. Dette vil særlig gjelde i forhold til gjennomføringen av tvungen omsorg utenfor den sentrale fagenheten. Psykisk helsevernloven har som sitt hovedfokus den institusjonsbaserte behandlingen, og tvang ved behandling kan ikke anvendes utenfor institusjon.»

Rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet etter sosialtjenesteloven kap. 6A uttaler:

«Rådet mener således at de kommunale tiltakene normalt skal ligge under sosialtjenesteloven eller kommunehelsetjenesteloven (avhengig av behovet i det enkelte tilfellet), og at de prosedyrer og krav som er etablert gjennom kap. 6A, gir et bedre grunnlag for særreaksjonen, og i betydelig grad forbedrer rettssikkerheten, enn det psykisk helsevernloven gir.»

Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom uttaler:

«Når det gjelder spørsmålet om anvendelse av tvang i forhold til domfelte som oppholder seg i boenhet så savner en grenseoppgang i forhold til Lov Om Sosiale tjenester kap. 6 A som trådte i kraft fra 01.01.1999. Etter vår vurdering fremstår det som naturlig at de samme bestemmelsene gjelder også for psykisk utviklingshemmede som får tvungen omsorg i (eller som prøveløslates til) kommunen. Dette vil sikre rettssikkerheten og gjøre det mulig å drive behandling ut over det å holde vedkommende tilbake i boligen også ute i kommunale omsorgstiltak.»

Norsk Forbund for Utviklingshemmede uttaler:

«En annen klar svakhet ved det foreliggende forslaget er den manglende drøftingen i forhold til Sosialtjenestelovens kap. 6 A, og rundskriv I-41/1998/99- «Rettigheter for og begrensning og kontroll med makt og tvang overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming».

I flere av de forholdene NFU kjenner til, kunne vold og overgrep fra personer med utviklingshemming vært unngått dersom den det gjelder hadde mottatt tilstrekkelige tjenester. Flere av de forholdene kunne også vært unngått dersom en tidligere hadde hatt et lovverk som gir hjemmel for bruk av makt og tvang, og derved forebygget overgrep. Med kap. 6 A i Sosialtjenesteloven har et slikt lovverk kommet, og NFU er svært overrasket over at forholdet mellom kap. 6 A og særreaksjoner ikke er nevnt i Justisdepartementets forslag. Vi mener at reglene virker som et forebyggende inngrep før overgrep har funnet sted, og for «å hindre vesentlig skade» under overgrepet, og etter et overgrep og en dom, hindrer de samme reglene gjentakelse. Også under selve soningen har kap. 6 A relevans.»

To høringsinstanser har uttalt seg om *påtalemyndigheten bør ha adgang til å kreve rettslig prøving* av vedtak om å overføre den særreaksjonsdømte fra fagenheten til en kommune. *Riksadvokaten* uttaler:

«Etter riksadvokatens oppfatning er det ikke saklig grunn til å gi påtalemyndigheten ulik adgang til å bringe endringer i oppholdssted inn for retten (etter ikke å ha fått medhold i klage til kontrollkommisjonen) i de to regelverkene for særreaksjonene. Det er grunnleggende i de nye særreaksjonene at den faglig ansvarlige står relativt fritt med hensyn til gjennomføringen av reaksjonen og riksadvokaten har ikke innvendinger mot at påtalemyndigheten bare har klageadgang til kontrollkommisjonen. Man bør være varsom med å pålegge påtalemyndigheten en form for løpende oppfølgingsansvar for så vidt gjelder sikkerheten ved gjennomføringen av særreaksjonen. Det ansvaret er, og bør være, hos den faglig ansvarlige. Skulle det vise seg i praksis at dette er utilfredsstillende, kan spørsmålet eventuelt vurderes på ny, men da for begge særreaksjoner.»

Oslo politidistrikt mener at påtalemyndigheten bør ha adgang til å kreve rettslig prøving av vedtak om å overføre den særreaksjonsdømte fra fagenheten til en kommune.

De fleste høringsinstansene som uttaler seg om *forslaget om utgiftsdekning*, er generelt positive til at utgiftene ved gjennomføringen av særreaksjonen utenfor fagenheten skal dekkes av staten via fagenheten. Enkelte høringsinstanser knytter forutsetninger til eller har innvendinger mot forslaget. For eksempel uttaler *Autismeforeningen i Norge*:

«Autismeforeningen ser også uheldige sider ved den foreslåtte finansieringsordningen. Vi mener at dersom systemet blir etablert fullt ut som foreslått vil trolig ingen kommune ta imot (ta tilbake) en person dømt til tvungen omsorg uten at utgiftene dekkes av for eksempel staten som foreslått. På den andre siden kan en slik ordning som foreslått medvirke til at økonomisk hardt pressede kommuner «ser seg tvungne» til å gi et dårligere tjenestetilbud enn brukerne trenger. Konsekvenser av et dårlig tilrettelagt tjenestetilbud kan for eksempel være at personer med psykisk utviklingshemming utvikler atferdsproblemer som blant annet kan resultere i straffbare handlinger. En slik mangel

på omfang og kvalitet på tilbudene kan med andre ord medvirke til at disse personene kan utføre handlinger som gjør at de dømmes til tvungen omsorg og «flyttes» ut av kommunens budsjett. Vi mener det her, som for andre ressurskrevende brukere, vil være en nødvendig løsning å etablere en finansieringsordning med kommunalt basisbeløp og en øremerket statlig toppfinansiering for det overskytende.»

Kommunenes Sentralforbund uttaler:

«Etter Kommunenes Sentralforbunds syn må de strafferettslige særreaksjonene som utkastet til lovproposisjon beskriver, ha statlig fullfinansiering av tiltakene som klar forutsetning.»

Tønsberg kommune forutsetter at driftskostnadene i sin helhet dekkes av staten. *Nøtterøy kommune* uttaler:

«Forslaget innebærer at staten skal dekke utgiftene til gjennomføring av tvungen omsorg, også utgiftene ved plassering utenfor institusjon. For kommunen vil det derfor være viktig at det blir lagt opp til en utgiftsdekning som er reell slik at kommunen ikke påføres ytterligere utgifter i forbindelse med en plassering. Det foreslås også at lovfestet helsehjelp skal dekkes av kommunen som for andre innbyggere. Dette vil muligens i enkelte tilfeller med sterkt belastede domfelte, kunne medføre at en kommune ikke vil inngå avtale vedrørende denne bestemte domfelte.»

Akershus fylkeskommune mener finansieringen bør følge den enkelte domfelte «øremerket» for å sikre et adekvat faglig og sikkerhetsmessig tilbud.

Vestfold fylkeskommune uttaler:

«Gjennomføringen av forslaget til strafferettslige særreaksjoner er avhengig av at det skjer en betydelig statlig overføring av ressurser, kompetanseutvikling og fysisk tilrettelegging. Under enhver omstendighet forutsettes overveiende statlig finansiering av strafferettslige særreaksjoner som kommuner og fylkeskommuner blir pålagt å ha ansvaret for.»

3.6.3 Departementets syn nå

Departementet viderefører i hovedsak forslaget i høringsbrevet om gjennomføringen av tvungen omsorg utenfor fagenheten. Det bør gå fram av lovteksten at den domfelte kan *holdes tilbake* i boenheten og *hentes tilbake* ved unnvikelse.

Departementet følger opp forslaget i høringsbrevet om at *psykisk helsevernloven kapittel 1 og kapittel 6* bør gjelde tilsvarende så langt de passer ved gjennomføring av tvungen omsorg utenfor fagenheten. Departementet går videre inn for at psykisk helsevernloven kapittel 4 om tvang, ikke bør gjelde, siden disse bestemmelsene er ment å virke i institusjoner.

Kapittel 1 (Alminnelige bestemmelser) inneholder blant annet definisjoner av hvem som regnes som pårørende og hvem som anses som faglig ansvarlig. Departementet legger til grunn at disse reglene også bør gjelde utenfor fagenheten: Angivelsen av kretsen som anses som pårørende bør være lik, og den faglig ansvarlige for vedtak i fagenheten skal også være ansvarlig for vedtak utenfor fagenheten. Kapittel 6 (Kontroll og etterprøving) gir regler om kontrollkommisjonen, herunder om dens sammensetning og

om saksbehandlingen. Siden ikke kapittel 4 foreslås å gjelde utenfor fagenheten, vil ikke kommisjonen være kontrollinstans for slike vedtak. Departementet mener det likevel vil være behov for en kontrollkomisjon: Det vil bli foreslått i forskriften om tvungen omsorg at enkelte avgjørelser i forbindelse med opphold utenfor fagenheten skal kunne påklages til kontrollkomisjonen.

Mange høringsinstanser mener at sosialtjenesteloven generelt, og sosialtjenesteloven kapittel 6A (Rettigheter for og begrensning og kontroll med bruk av tvang og makt mv. overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming) spesielt, bør gjelde når tvungen omsorg gjennomføres utenfor fagenheten. Høringsuttalelsene reiser dels et spørsmål om hvilke regler som etter forslaget gjelder utenfor fagenheten. Departementet har derfor funnet grunn til å presisere hvilken regeltilknytning den foreslåtte organiseringen av særreaksjonen tvungen omsorg bygger på.

Departementet antar at en særreaksjonsdømt kan ha behov for mange ulike tjenester mens han eller hun utholder tvungen omsorg utenfor fagenheten, også tjenester som normalt ytes i medhold av sosialtjenesteloven. Men kommunens ansvar er etter sosialtjenesteloven § 2-1 begrenset til oppgaver som ikke er lagt til fylkeskommunen eller et statlig organ. Gjennomføringen av særreaksjonen tvungen omsorg er et fullt ut statlig ansvar: Tjenestene inne i fagenheten gis ikke i medhold av sosialtjenesteloven, og også avtaleperioden utenfor er en del av den statlige ordningen. Departementet antar derfor, i samråd med Sosial- og helsedepartementet, at sosialtjenestelovens regler om kommunale tjenester ikke gjelder. Tjenestene må i stedet reguleres i avtalen. Departementet vil tydeliggjøre dette i forskriften om gjennomføring av tvungen omsorg. At sosialtjenesteloven ikke gjelder, medfører at heller ikke reglene i lovens kapittel 6A får direkte anvendelse.

Det neste spørsmålet er om sosialtjenesteloven kapittel 6A bør få *tilsvarende anvendelse*. Departementet har på bakgrunn av innspillene fra høringsinstansene vurdert dette. For å foreta en slik vurdering, bør det først klargjøres hva slags tvang sosialtjenesteloven hjemler. Den tvang som er nødvendig for å sikre at den domfelte ikke forlater boligen uten samtykke, følger av særreaksjonsreglene. Sosialtjenesteloven § 6A - 4 annet ledd hjemler på visse vilkår bruk av tvang i form av a) skadeavvergende tiltak, b) atferdsendrende tiltak og c) omsorgstiltak.

Etter departementets syn taler noen hensyn for og noen mot en tilsvarende anvendelse. Et argument for at bestemmelsene bør gjelde tilsvarende, er at det kan være et like stort *behov* for at reglene skal gjelde disse domfelte som andre psykisk utviklingshemmete som bor i kommunen. Siden kommunen kan begjære den domfelte overført til fagenheten, kan det riktig nok hevdes at behovet for reglene er mindre. Kommunen blir ikke henvist til å anvende ulovlig tvang. På den annen side ser ikke departementet bort fra at det nettopp i forhold til lovbrutere kan være et større reelt behov for slike regler enn ellers. Fravær av tvangsregler kan derfor medføre at den særreaksjonsdømte blir tilbakeført til fagenheten raskere enn vedkommende ville blitt med et slikt regelsett.

Departementet har også merket seg at noen høringsinstanser mener kommunen ikke kan tilby behandling av den domfelte utover å holde vedkommende tilbake, hvis det ikke gis regler tilsvarende sosialtjenesteloven kapittel

6A. Departementet ser derfor ikke bort fra at et forslag uten en slik begrenset tvangsadgang kan føre til at det kan bli vanskeligere å få til avtaler om at en særreaksjonsdømt skal utholde en del av den tvungne omsorgen utenfor fagenheten.

Et annet viktig hensyn som etter departementets syn taler for at sosialtjenesteloven kapittel 6A gis tilsvarende anvendelse, er at reglene skal beskytte den særreaksjonsdømte mot ulovlig bruk av tvang og makt.

Av mothensyn kan for det første hevdes at dersom en domfelt utviser en slik problematferd at tvangstiltak regelmessig må benyttes, kan det være best for alle parter at særreaksjonen gjennomføres i fagenheten.

Det kan også anføres administrative og formelle hensyn mot å gi sosialtjenesteloven kapittel 6A tilsvarende anvendelse. For det første kan det sies at saksbehandlingsreglene i kapittel 6A, der kommunen fatter vedtak, fylkesmannen overprøver og fylkesnemnda for sosiale saker er klageinstans, ikke passer godt inn i en ordning som ellers er knyttet til psykisk helsevernloven. En slik løsning er heller ikke fullt ut i samsvar med føringen fra justiskomiteen om at fagenheten skal være faglig ansvarlig for gjennomføringen av tvungen omsorg også utenfor fagenheten.

For det annet gjelder sosialtjenesteloven kapittel 6A direkte for tjenester som ytes i regi av kommunen. Dersom bestemmelsene i kapitlet gis tilsvarende anvendelse, kan det derfor reises spørsmål om slike tiltak også kan settes i verk av private avtaleparter.

For det tredje er sosialtjenesteloven kapittel 6A gitt en tidsavgrenset varighet, jf. sosialtjenesteloven § 6A-16. Reglene gjelder til 1. januar 2002. Sosial- og helsedepartementet har sendt på høring et forslag om å forlenge virkeperioden med to år, men det er usikkert om reglene vil bli opprettholdt slik de nå lyder. Reglene er under evaluering.

Departementet har, i samråd med Sosial- og helsedepartementet, etter en helhetsvurdering kommet til at det ikke nå bør tas inn i loven en bestemmelse om at sosialtjenesteloven kapittel 6A skal gjelde tilsvarende. Departementet har særlig lagt vekt på at reglene er midlertidige, og at det kan være behov for tilpasninger i forhold til saksbehandlingsreglene som ikke lovteksten bør utvides med. Departementet foreslår at det i stedet gis en bestemmelse om at Kongen i forskrift kan fastsette at bestemmelser i sosialtjenesteloven kap 6A skal gjelde tilsvarende. Hvis det er behov for å gi egne saksbehandlingsregler, bør også de kunne gis i forskriften. Forutsetningen er selvsagt at saksbehandlingsreglene gitt i forskriften er like betryggende som dem som følger av kapittel 6A. Det må vurderes nærmere om en slik forskrift kan gjelde i forhold til andre avtaleparter enn kommunen.

Så lenge sosialtjenesteloven kapittel 6A gjelder midlertidig, vil også den tilsvarende anvendelsen ha en midlertidig varighet. Dersom sosialtjenesteloven kapittel 6A erstattes av andre og/eller permanente bestemmelser, må det vurderes om de nye reglene skal gjelde for dem som utholder tvungen omsorg.

Ved at det gis en forskriftshjemmel kan behovet for regulering dekkes raskt. Departementet vil presisere at en forskrift om en adgang til bruk av tvang og makt utenfor fagenheten, ikke innebærer at kommuner *plikt*er å ta hånd om den særreaksjonsdømte i større utstrekning enn dersom forskriftshjemmelen ikke benyttes.

Justiskomiteen ber på s. 12 i Budsjettinnst. S. nr. 4 (2000-2001) om tilbakemelding fra Justisdepartementet på hvordan sikringsvilkår skal følges opp når den sikringsdømte slippes fri. Det vil etter særreaksjonsreformen ikke være tale om fastsetting av *vilkår* for utilregnelige svarende til dagens sikringsvilkår. Disse lovbrysterne blir fullt ut helsemyndighetenes ansvar. Departementet forutsetter at domfelte som utholder tvungen omsorg utenfor fagenheten tas hånd om på en sikkerhetsmessig tilfredsstillende måte der. Avtaleparten kan holde den domfelte tilbake i boenheten mot sin vilje og hente vedkommende tilbake ved unnvikelse, jf. forslaget til straffeloven § 39 a tredje ledd første punktum. Fagenheten skal så lenge særreaksjonen varer, ha det overordnede ansvaret, jf. samme ledds annet punktum.

Departementet uttrykte i høringsbrevet tvil om *påtalemyndigheten burde gis adgang til å kreve rettslig prøving av vedtak om å overføre særreaksjonsdømte fra fagenheten til en kommune*. Departementet har kommet til at en slik adgang ikke bør innføres, og legger avgjørende vekt på at *riksadvokaten selv ikke går inn for en slik ordning*. Departementet slutter seg til *riksadvokatens* begrunnelse.

Departementet legger til grunn at *staten via fagenheten skal dekke utgiften ved gjennomføringen av særreaksjonen utenfor fagenheten*. Dette innebærer at staten skal dekke avtalepartens totale kostnader til gjennomføring av tvungen omsorg. Det skal ikke være et kommunalt basisbeløp, slik *Autismeforeningen i Norge* foreslår. Departementet kan ikke slutte seg til denne høringsinstansens antakelse om at kommuner vil gi et dårligere tjenestetilbud til høygradig psykisk utviklingshemmete med sikte på at de skal begå alvorlige lovbrudd og komme inn under en statlig finansiert særreaksjon.

Etter departementets syn kan også det at de totale kostnadene dekkes av staten, stimulere til flere avtaleinngåelser om gjennomføringen av tvungen omsorg utenfor fagenheten når vilkårene for det foreligger.

Nærmere regler om utgiftsdekningen vil bli gitt av Sosial- og helsedepartementet.

3.7 Opphør av særreaksjonen tvungen omsorg

3.7.1 Forslaget i høringsbrevet

Departementet la til grunn at straffeloven § 39 b skulle gi felles regler om opphør av særreaksjonene for utilregnelige lovbrystere. Felles opphørsregler ble også foreslått i Ot.prp. nr. 87 (1993-94) og i Ot.prp. nr. 60 (1995-96).

Tvungen omsorg kunne etter forslaget bare opprettholdes når vilkåret om gjentakelsesfare i § 39 nr. 1 eller nr. 2 fortsatt var oppfylt. Den domfelte og de andre klageberettigete skulle årlig *kunne* få domstolsprøvd spørsmålet om opphør av særreaksjonen. Og hvert tredje år *skulle* spørsmålet om opphør vurderes av retten. Påtalemyndigheten kunne til enhver tid beslutte opphør av reaksjonen.

3.7.2 Høringsinstansenes syn

Statens råd for funksjonshemmede, Arbeidsutvalg for voksenhabilitering, Autismeforeningen i Norge, Rådet for vurdering av praksis etter sosialtjenesteloven

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

kap 6A, Gro Hillestad Thune i sin særuttalelse og Fellesorganisasjonen for barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere mener særreaksjonen tvungen omsorg bør gjøres tidsbegrenset. Arbeidsutvalg for voksenhabilitering uttaler:

«Av rettssikkerhetsmessige grunner stiller vi oss tvilende til prinsippet om tidsubestemt reaksjon. Vi mener at spørsmål om opphør av særreaksjonen tvungen omsorg i forslaget i for stor grad blir basert på en hjelpevergeordning som vi av erfaring vet er svært sårbar; dernest at det er noe den enkelte må gjøre seg berettiget til. Prinsipielt mener vi at det motsatte burde gjelde i kraft av at domstolen hver gang måtte begrunne en evt. forlengelse av særreaksjonen.»

Rådet for vurdering av praksis etter sosialtjenesteloven kap 6A mener særreaksjonen tvungen omsorg bør ha en lengstetid på fem år med mulighet for forlengelse med to år om gangen.

3.7.3 Departementets syn nå

De fleste høringsinstansene som foreslår en tidsbegrensing, går samtidig inn for at det må være mulig for domstolen å beslutte forlengelse av reaksjonen.

Reglene i § 39 b om opphør og jevnlig domstolsprøving sikrer at grunnlaget for særreaksjonen blir tilstrekkelig grundig og hyppig vurdert: Særreaksjonen skal bare opprettholdes så lenge det er behov for den. Etter departementets syn bør disse reglene gjelde ved opphør av tvungen omsorg. Siden vilkårene for å idømme særreaksjoner for utilregnelige er felles, jf. Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 2 og 3, er det dessuten en naturlig konsekvens at også reglene om opphør er like.

Departementet har vurdert om det er spesielle forhold ved utilregnelige psykisk utviklingshemmete lovbrutere som gjør at særreaksjonen for dem bør tidsbegrenses. Det kan for det første være en fare for at oppholdet i en fagenhet kan bli langvarig. Etter departementets syn gir ikke en slik mulighet en tilstrekkelig begrunnelse for at det skal gjelde andre regler for dem som er idømt tvungen omsorg enn for dem som er idømt overføring til tvungent psykisk helsevern. For det annet er det ikke som for den psykotiske mulig å «behandle» utilregnelighetsgrunnlaget bort. Imidlertid taler begrunnelsen for særreaksjonen, hensynet til samfunnsvernet, at reaksjonen er tidsubestemt. Departementet viser også til at justiskomiteens flertall fullt ut støttet at særreaksjoner for utilregnelige skal være tidsubestemte (jf. Innst. O. nr. 34 (1996-97) side 16 første spalte og Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 3 annen spalte). Departementet viderefører på denne bakgrunn forslaget om at reglene om opphør av særreaksjonen tvungen omsorg skal være de samme som for overføring til tvungent psykisk helsevern.

4 Endringer i lov 17. januar 1997 nr. 11 om endringer i straffeloven mv. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner)

4.1 Innledning

I kapitlet her vurderer departementet om det bør gjøres enkelte innholdsmessige endringer i lov 17. januar 1997 nr. 11. Endringer og tilpasninger som ikke berører grunnleggende sider ved loven slik den ble vedtatt, gjøres det rede for i kapittel 5.

Sidene ved lovverket som omtales her, er utilregnelighetsbestemmelsen, noen av vilkårene for idømming av særreaksjonene, og overgangsreglene.

Riksadvokaten og Den rettsmedisinske kommisjon har i brev henvendt seg til Justisdepartementet og foreslått endringer i overgangsreglene for særreaksjonene, se lov 17. januar 1997 nr. 11 del II nr. 3 til nr. 6. Departementet ba på denne bakgrunn i høringsbrevet om høringsinstansenes syn på et forslag til endring i overgangsordningen (se punkt 4.4 nedenfor).

Enkelte høringsinstanser har også i høringsrunden nå foreslått andre endringer i lov 17. januar 1997 nr. 11. Dels med bakgrunn i disse innspillene, dels på grunn av den tiden som er gått siden loven ble vedtatt, har departementet funnet det hensiktsmessig å gå gjennom enkelte sider av den vedtatte særreaksjonsordningen på nytt. Etter en fornyet vurdering har departementet kommet til at det bør gjøres enkelte endringer i ordningen. De aktuelle spørsmålene ble grundig utredet i NOU 1990:5 Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner, og ble sendt på bred høring. Departementet anser ikke det forslaget departementet fremmer nå, for å føre til så vesentlige endringer at det må sendes på ny høring.

4.2 Utilregnelighet

4.2.1 Utilregnelige psykisk utviklingshemmete

Slik straffeloven § 44 annet ledd lyder etter lov 17. januar 1997 nr. 11, er det bare psykisk utviklingshemmete i høy grad som er straffri.

Reglene om utilregnelighet var ikke på høring nå, men enkelte høringsinstanser har likevel hatt merknader til hvilke psykisk utviklingshemmete som skal bedømmes som utilregnelige etter § 44 annet ledd.

Den Norske Advokatforeningen støtter begrensningen til psykisk utviklingshemmet i høy grad. *Lyngdal kommune* er imidlertid kritisk til at IQ-grensen settes til 55 og uttaler:

«I henhold til dagens lovverk skal personer som har fylt 15 år, kunne holdes strafferettslig ansvarlig for sine handlinger. I forhold til psykisk utviklingshemmede er kriteriet satt til IQ over 55 for å være strafferettslig tilregnelig.

(...)

Opplysninger fra spesialpsykolog tilsier at en IQ på 55 tilsvarer en fysisk alder på ca. 8 - 8,5 år. Vi vil derfor påpeke faren for at grensen for når psykisk utviklingshemmede regnes som strafferettslig ansvarlig, kan bli atskillig lavere enn for befolkningen ellers. Det bør derfor arbeides videre med de kriterier som skal avgjøre hvorvidt en person kan dømmes til tvungen omsorg eller forvaring. IQ-grensene må ikke være absolutte, men suppleres med annen kartleggings-redskap som tar hensyn til at det blant psykisk utviklingshemmede kan være stor variasjon innen de ulike evneområdene.»

Også *Statens helsetilsyn, Oppland fylkeskommune, Lyngdal kommune, Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom og Fellesorganisasjonen for barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere* er opptatt av at det ikke bare må legges vekt på IQ-grensen ved avgjørelsen av utilregnelighetsspørsmålet. *Autismeforeningen i Norge* uttaler at en IQ-måling kan gi tilfeldige utslag for autister. Noen autister kan bli vurdert til å ha IQ under 55 - andre over 55 - selv om deres funksjonsnivå på sentrale livsområder vil være lik.

Norsk Psykologforening og Autismeforeningen i Norge påpeker at den foreslåtte betegnelsen «psykisk utviklingshemmet i høy grad», ikke samsvarer med fagspråkets terminologi.

Stortinget avviste i Innst. O. nr. 34 forslaget om en fakultativ straffritaksregel. **D e p a r t e m e n t e t** finner ikke grunn til på nytt å fremme forslag om en slik regel på bakgrunn av høringen nå. **D e p a r t e m e n t e t** vil imidlertid presisere at det ikke gjelder en helt absolutt IQ-grense på 55 for å bli ansett for å være utilregnelig: I Ot.prp. nr. 87 (1993-94) på side 29 første spalte uttalte departementet at «den veiledende IQ-grensen for slike tilstander bør gå ved omkring 55». Det må med andre ord foretas en vurdering av tilstanden der også andre forhold, f.eks. funksjonsnivået på andre livsområder, tillegges vekt.

D e p a r t e m e n t e t er klar over at begrepet «psykisk utviklingshemmet i høy grad» ikke er i fullt samsvar med den terminologien som benyttes i fagspråket, der enkelte med IQ under 55 betegnes som psykisk utviklingshemmete i moderat grad. Etter departementets syn er det en fordel å ha en samlebetegnelse for hvilke grader av psykisk utviklingshemming som leder til straffrihet. Departementet vil derfor ikke foreslå ordlyden i straffeloven § 44 annet ledd endret.

4.2.2 Dobbeltdiagnoser

Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom har tatt opp spørsmål knyttet til såkalte *dobbeltdiagnosetilfeller*. Én problemstilling er hvilken særreaksjon en høygradig psykisk utviklingshemmet som samtidig er psykotisk, skal idømmes.

Det er ikke gitt særskilte regler for denne situasjonen. Retten må i det konkrete tilfellet avgjøre på hvilket grunnlag lovbryteren skal anses for å være utilregnelig (etter uttalelse fra rettspsykiatrisk sakkyndig).

Departementet antar at de aller fleste med doble diagnoser vil bli betraktet utilregnelige etter straffeloven § 44 annet ledd, siden den psykiske utviklingshemmingen må anses for å være (nærmest) permanent. Dersom vedkommende blir idømt en særreaksjon, er det derfor tvungen omsorg som vil være

aktuell. Det kan likevel ikke utelukkes at en person med dobbeltdiagnose blir ansett for å være utilregnelig etter § 44 første ledd og deretter idømt overføring til tvungent psykisk helsevern.

Dersom sinnslidelsen hos en som er betraktet utilregnelig på grunn av psykose blir trengt tilbake, og personen fremdeles er farlig, er det gitt en snever hjemmel (psykisk helsevernloven § 5-6) for overføring til anstalt under kriminalomsorgen (avgjøres av retten etter begjæring av faglig ansvarlig). Denne bestemmelsen kan ikke gjelde der den domfelte samtidig er høygradig psykisk utviklingshemmet, jf. også Innst. O. nr. 33 (1996-97) side 8 annen spalte. Det kan derfor reises spørsmål om det bør være en overføringsadgang fra særreaksjonen tvungent psykisk helsevern til tvungen omsorg.

På den annen side er det ikke noe absolutt vilkår for å opprettholde særreaksjonen tvungent psykisk helsevern at den domfelte fremdeles er sinnslidende. Det psykiske helsevernet vil derfor også ellers ha ansvaret for enkelte domfelte som ikke til enhver tid er sinnslidende.

Departementet vil ikke foreslå at det gis en fast regel om at en lovbryster som både er høygradig psykisk utviklingshemmet og psykotisk *alltid* skal anses utilregnelig på grunnlag av utviklingshemmingen - og dermed utelukkende kunne idømmes tvungen omsorg. Det bør være retten som i det konkrete tilfellet avgjør utilregnelighetsgrunnet og dermed hvilken særreaksjon som kan idømmes.

Departementet går heller ikke inn for en egen overføringsadgang fra tvungent psykisk helsevern til tvungen omsorg. Departementet legger til grunn at det vil være få lovbrystere som er både høygradig psykisk utviklingshemmete og psykotiske. Departementet antar videre at de aller fleste av disse vil bli idømt tvungen omsorg. Dette må etter departementets syn særlig gjelde siden det foreslås en hjemmel for tvangsmedisinering i fagenheten. Overføringer på tvers av ordningene bør dessuten av hensyn til strukturen etter departementets syn generelt være så få som mulig.

4.3 Forvaring

4.3.1 Vilkårene i lov 17. januar 1997 nr. 11

Etter straffeloven (ny) § 39 c er det et grunnvilkår for å idømme forvaring at tidsbestemt straff ikke anses tilstrekkelig til å verne samfunnet. I tillegg må lovbrysteren ha gjort seg skyldig i en alvorlig voldsforbrytelse, sedelighetsforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse eller annen alvorlig forbrytelse som krenket andres liv, helse eller frihet eller i forsøk på et slikt lovbrudd. Videre må lovbrysteren tidligere ha begått eller forsøkt å begå en slik forbrytelse (§ 39 c nr. 1). Etter § 39 c nr. 2 kan også mindre alvorlige lovbrudd av samme art som i nr. 1 være tilstrekkelig til å bli idømt forvaring, dersom vedkommende tidligere har begått eller forsøkt å begå forbrytelse som nevnt i nr. 1 og det er en nær sammenheng mellom forbrytelsene. Etter § 39 c nr. 3 kan også flere forbrytelser begått ved flere handlinger, eller én forbrytelse bedømt som ett fortsatt straffbart forhold, gi grunnlag for en forvaringsdom. Det må også antas å være en nærliggende fare for tilbakefall til nye alvorlige lovbrudd for å kunne idømme forvaring (kravet til gjentakelsesfaren er i nr. 2 kvalifisert, ved at den må antas å være særlig nærliggende).

4.3.2 Innst. O. nr. 34 (1996-97)

Når det gjelder *vilkårene* for å idømme forvaring, mente komitéflertallet at begrepet alvorlig forbrytelse innenfor de nærmere angitte grupper av forbrytelser i straffeloven § 39 c, også må omfatte flere forbrytelser innen samme gruppe som i sum gjør den straffbare aktivitet alvorlig (Innst. O. nr. 34 (1996-97) side 21). Flertallet viste i den forbindelse til sin merknad i innstillingen punkt 7.3.4, hvor det hadde gitt uttrykk for at det kan vise seg at de lovbrudd som hjemler en særreaksjon, er for sterkt begrenset. På side 21 fortsatte flertallet med å si at det også vil være nødvendig etter en tid å vurdere om bestemmelsen i strl. § 39 c nr. 1 inneholder for sterke begrensninger av i hvilke tilfeller bestemmelsen kan anvendes.

4.3.3 Departementets vurdering nå

Departementet har etter en fornyet vurdering kommet til at forvaring også bør kunne idømmes på grunnlag av ett lovbrudd. Etter departementets syn kan det ikke utelukkes at enkelte tilregnelige lovbrøyttere allerede etter å ha begått én alvorlig forbrytelse som krenket andres liv, helse eller frihet, har vist en så farlig atferd at det av hensyn til beskyttelsen av samfunnet må kunne reageres med forvaring dersom tidsbestemt straff ikke anses for å være tilstrekkelig.

På denne bakgrunn foreslår departementet å fjerne kravet i § 39 c nr. 1 om at lovbrøytteren tidligere må ha begått slike forbrytelser som er nevnt der. Endringen som foreslås, medfører at også § 39 c nr. 3 kan gå ut.

Departementet vil understreke at selv om det at lovbrøytteren har forgått seg tidligere, foreslås fjernet som et vilkår i § 39 c, vil det fortsatt være slik at forvaring som hovedregel bare bør idømmes dersom lovbrøytteren har begått eller har forsøkt å begå en alvorlig forbrytelse mot liv, helse eller frihet tidligere. For å få dette fram, foreslår departementet at den omstendighet at lovbrøytteren tidligere har begått eller forsøkt å begå alvorlige lovbrudd, skal være et skjønnsmoment ved avgjørelsen av om forvaring skal idømmes. Departementet vil også foreslå enkelte andre momenter det skal legges vekt på ved farevurderingen.

Forslaget nå vil medføre at noen flere kan bli idømt forvaring enn etter lov 17. januar 1997 nr. 11. Departementet legger imidlertid til grunn at endringen ikke innebærer noen utvidelse i forhold til anvendelsesområdet for gjeldende regler om sikring av tilregnelige lovbrøyttere.

Departementet har også vurdert om det allerede nå bør gjøres endringer i hvilke lovbruddskategorier som kan gi grunnlag for en forvaringsdom, slik justiskomiteen reiste spørsmål om i Innst. O. nr. 34 (1996-97) side 21. Departementet har i proposisjonen her vurdert om angivelsen av lovbrudd som kan lede til særreaksjonen overføring til tvungent psykisk helsevern, bør utvides, men har kommet til at det ikke bør gjøres nå (se punkt 4.4). Departementet legger til grunn at det for tilregnelige lovbrøyttere er mindre behov for en utvidelse, siden de kan ilegges straff. Departementet forstår komiteen slik at den mener ordlyden bør vurderes etter en tid. Departementet har kommet til at § 39 c slik den nå foreslås, bør virke en tid før vilkårene evalueres.

4.4 Overføring til tvungent psykisk helsevern

4.4.1 Vilkårene i lov 17. januar 1997 nr. 11

For å idømmes overføring til tvungent psykisk helsevern, er det etter § 39 et grunnvilkår at særreaksjonen skal anses nødvendig for å verne samfunnet. Det er videre et vilkår at lovbrøyteren har begått eller forsøkt å begå en alvorlig voldsforbrytelse, sedelighetsforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse eller annen alvorlig forbrytelse mot liv, helse eller frihet. Faren for gjentakelse av nye alvorlige lovbrudd må etter nr. 1 være nærliggende. Også mindre alvorlige lovbrudd av samme art som nevnt i nr. 1 kan etter nr. 2 gi grunnlag for en særreaksjon, dersom lovbrøyteren tidligere har begått eller forsøkt å begå alvorlig forbrytelse som nevnt i nr. 1. Faren for tilbakefall må være særlig nærliggende.

4.4.2 Høringen nå

Troms politidistrikt er opptatt av hvilke lovbrudd som kan gi grunnlag for særreaksjonen overføring til tvungent psykisk helsevern. Høringsinstansen uttaler dette om utilregnelige personer som begår mindre alvorlig kriminalitet:

«Disse får sine saker regelmessig henlagt grunnet tvil om gjerningsmannens strafferettslige tilregnelighet på gjerningstidspunktet (kode 065). De fleste av disse er misbrukere av alkohol og narkotika, begår vinningsforbrytelser (tyveri/naskeri i butikker) og overtrer løsgjengerloven. I Tromsø utgjør denne gruppen 12-15 personer og representerer et betydelig problem for næringsdrivende og publikum i bykjernen. Deres atferdsavvik virker skremmende på folk, men er ikke alvorlig nok til at sikringsinstituttet hittil har vært benyttet.»

4.4.3 Gjeldende rett

Etter straffeloven § 39 nr. 1 kan sikring, dersom vilkårene for øvrig er oppfylt, idømmes på grunnlag av en hvilken som helst (ellers) straffbar handling. I praksis brukes sikring bare for de alvorligste lovbruddene. Høyesterett har i en del avgjørelser vurdert i hvilken grad sikring kan anvendes ved mindre alvorlig kriminalitet. En del avgjørelser fra 1980- og 1990-tallet er kort referert nedenfor.

Rt. 1982 s. 1594

Tiltalte hadde mangelfullt utviklete sjelsevner (tilregnelig). Det forelå videre gjentakelsesfare for ny vinningskriminalitet. Retten mente den her stod overfor et særegent tilfelle slik at sikring kunne anvendes selv om gjentakelsesfaren gjaldt vinningskriminalitet. Den eneste muligheten for tvangsinnleggelse av tiltalte var idømmelse av sikring til opphold i anstalt. Dette kunne hjelpe ham ut av sirkelen med narkotikamisbruk og vinningskriminalitet.

Rt. 1984 s. 1197

Tiltalte var sinnssyk og hadde varig svekkede sjelsevner. Hun hadde overtrådt straffeloven §§ 227 og 228 og § 390 a. Det var videre fare for gjentakelse slik at sikringsvilkårene er oppfylt. Slik saken lå an, mente retten det eneste sikringsalternativet her ville være plassering i psykiatrisk sykehus eller sikringsan-

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

stalt. Det er inngripende og bør forbeholdes trusler mot liv, legeme, helse eller frihet. Retten kom til at om det skulle bli behov for frihetsberøvelse, ville man ha det nødvendige grunnlaget for øyeblikkelig innleggelse i psykiatrisk sykehus i psykisk helsevernlov. Sikring ble på dette grunnlaget ansett for å være et uforholdsmessig inngrep.

Rt. 1990 s. 1013

Tiltalte hadde over en periode på mer enn fire år vedvarende krenket sine naboer med sjikanøs opptreden (straffeloven § 390 a). Det var også fare for gjentakelse. Retten mente disse lovovertredselsene ikke var særlig alvorlige og derfor normalt ikke kvalifiserte til sikring. Det var imidlertid grenser for hva naboer måtte finne seg i. Tiltalte hadde to ganger tidligere vært tvangsinnlagt på psykiatrisk sykehus. Retten mente derfor ikke det var grunnlag for å nekte sikring under henvisning til at det psykiske helsevern måtte kobles inn.

Rt. 1992 s. 1428

Tiltalen gjaldt 22 straffbare forhold, i hovedsak vinningsforbrytelser. Tiltalte var sinnssyk og det forelå gjentakelsesfare, hovedsakelig for vinningskriminalitet. Retten uttalte at det normalt ikke idømmes sikring når tilbakefallsfaren gjelder vinningskriminalitet. Denne saken var imidlertid svært spesiell. Tiltalte kunne ikke idømmes fengselsstraff eller tas hånd om av det psykiske helsevern. Retten idømte ham derfor - av hensyn til samfunnsbeskyttelsen - sikring i anstalt i tre år.

Rt. 1994 s. 1410

Vilkårene i straffeloven § 39 nr. 1 var oppfylt, dvs. de straffbare handlingene var foretatt i sinnssykdom, og det var fare for gjentakelse. Spørsmålet var om det var tilstrekkelig grunn til å idømme en slik reaksjon.

Retten mente at uten sikring ville domfelte fortsette med en omfattende og intens virksomhet med vinningsforbrytelser. Samfunnet har også behov for beskyttelse mot slik virksomhet. Sikringstiden ble imidlertid satt ned fra 5 til 3 år. Retten bemerket at det etter nye regler om strafferettslige særreaksjoner, ikke vil være hjemmel for særreaksjon for vinningsforbrytelser. Retten måtte imidlertid forholde seg til gjeldende rett.

Rt. 1996 s. 11

Vilkårene i straffeloven § 39 nr. 1 var oppfylt, dvs. de straffbare handlingene var foretatt i sinnssykdom, og det var fare for gjentakelse. Spørsmålet var om det var tilstrekkelig grunn til å idømme en slik reaksjon.

Retten så på handlingens karakter og den kriminelle virksomhetens omfang. Virksomheten dreide seg om vinningskriminalitet. Retten uttalte at sikring som hovedregel ikke kom til anvendelse for vinningskriminalitet. Det var primært forbeholdt volds- og sedelighetsforbrytelser som representerte en særlig fare for samfunnet. Sikring kunne imidlertid tenkes for vinningsforbrytelser der denne har vært særlig omfattende og intens, og være særlig aktuelt for utilregnelige lovbrøtere som ikke kan straffes. Omfanget av den kriminelle aktiviteten hadde i denne saken vært sporadisk. Det ble derfor ikke

funnet å foreligge tilstrekkelig grunn til å idømme sikring. Aktor anførte at sikring også kunne være i lovbrysterens interesse på grunn av hans behov for psykiatrisk behandling. Retten avviste dette utfra siktemålet med sikring - nemlig å ivareta samfunnsvernet.

4.4.4 Innst. O. nr. 34 (1996-97)

Et flertall av justiskomiteen mente de nye reglene må gjennomgås med sikte på å vurdere om de gir nødvendig beskyttelse. Et annet flertall mente det kan vise seg at § 39 nr. 1 for sterkt begrenser hvilke lovbrudd som kan gi en særreaksjon (Innst. O. nr. 34 (1996-97) side 14).

4.4.5 Departementets vurdering nå

Departementet ser den bekymringen *Troms politidistrikt* gir uttrykk for, siden hjemmelen for å ilegge en tidsubestemt reaksjon for utilregnelige er noe snevrere etter lov 17. januar 1997 nr. 11 enn den er etter gjeldende rett. Departementet legger til grunn at samfunnet har et behov for beskyttelse også mot enkelte mindre alvorlige lovbrudd begått av utilregnelige, særlig dersom den ellers straffbare aktiviteten blir svært plagsom, omfattende og intens. I et slikt tilfelle vil det framstå som påkrevet å kunne iverksette tiltak som ivaretar samfunnsbeskyttelsen. På denne bakgrunn har departementet vurdert om straffeloven § 39 bør endres, slik at også mindre alvorlige lovbrudd kan gi grunnlag for særreaksjonen overføring til tvungent psykisk helsevern. Departementet har imidlertid kommet til at § 39 ikke bør endres på dette punktet nå: For det første bør det vurderes nærmere om psykisk helsevernloven er bedre egnet enn bestemmelsene om strafferettslige særreaksjoner til å regulere slike situasjoner. Justisdepartementet vil derfor i samråd med Sosial- og helsedepartementet se nærmere på dette spørsmålet. Vurderingen bør ses i sammenheng med de erfaringer man får etter at psykisk helsevernloven har trådt i kraft.

For det annet er et forslag om en utvidelse av kretsen av dem som kan bli idømt tvungent psykisk helsevern, etter departementets syn av en slik art at det i tilfelle måtte sendes på høring.

For det tredje vil departementet minne om den muligheten påtalemyndigheten har etter psykisk helsevernloven § 3-9 fjerde ledd første punktum til å påklage vedtak om opphør av tvungent psykisk helsevern dersom den har begjært innleggelse.

Endelig viser departementet til at justiskomiteen mente at det etter en tid burde vurderes om også andre lovbrudd burde omfattes av bestemmelsen. Departementet vil derfor etter noen tid vurdere dette vilkåret for idømmelse av særreaksjonen overføring til tvungent psykisk helsevern.

4.5 Overgangsordningen

4.5.1 Innledning

I lov 17. januar 1997 nr. 11 er overgangsreglene fastsatt i del II nr. 3 til 6. Overgangsreglene innebærer at sikringsdommer som er avsagt før loven trer i kraft, faller bort innen ett år etter ikrafttreddelsen. Mener påtalemyndigheten at det fortsatt er behov for en særreaksjon, må den reise sak for herreds- eller byretten før sikringsdommen er falt bort med påstand om idømmelse av sær-

reaksjon etter §§ 39 eller 39 c. Når det gjelder fristen for å reise sak, hadde departementet foreslått 6 måneder etter lovens ikrafttredelse. Stortinget endret dette til ett år for å sikre forsvarlig forberedelse og behandling av de aktuelle sakene.

Til tross for forlengelsen til ett år, har riksadvokaten i brev 22. januar 1998 til departementet antydnet at departementet bør overveie å foreslå at overgangsregelen endres, slik at det ved idømt sikring er påkrevd med en konvertering av sikringsdommen til en av de nye særreaksjonene først ved lengstetidens utløp. Riksadvokaten har anslått at det kan være tale om ca. 200 saker som vil være aktuelle å føre for retten (av i alt ca. 390 sikringssaker som må vurderes). Riksadvokaten anslår at dette vil kreve fem årsverk i påtalemyndigheten. I tillegg vil det være behov for å oppnevne sakkyndige.

Også fra Den rettsmedisinske kommisjon ved overlege Randi Rosenqvist er departementet i brev 9. mars 1999 bedt om å revurdere overgangsreglene, slik at iverksatte sikringsdommer ikke konverteres. (For domfelte som soner en dom og også har en sikringsdom, bør det imidlertid skje en konvertering hvis påtalemyndigheten ønsker en forvaringsdom i stedet for straff og sikring.) Begrunnelsen er dels at konverteringssakene vil innebære en ekstrem belastning på saksbehandlere og sakkyndige, og at det antakelig vil være umulig å rekruttere tilstrekkelig mange sakkyndige. Dels anfører hun at det vil være et rettssikkerhetsmessig gode om etablering av ny rettspsykiatrisk praksis og domspraksis bygger på nye saker, ikke ved gjennomføring av konverteringssaker.

Departementet avviste i Ot.prp. nr. 87 (1993-94) et tilsvarende forslag som de som nå er kommet, se proposisjonen side 100. Departementet pekte på at problemene med den foreslåtte overgangsordningen var av praktisk, ikke prinsipiell art, og at en ressurstilførsel i overgangsperioden vil avhjelpe ulemmene. På den annen side er fordelene med en omgjøring av alle sikringsdommer i løpet av et begrenset tidsrom store. «De nye reglene fører til mildere løsninger for de aktuelle lovbrüterne, og det er hensiktsmessig å unngå at to regelsett virker parallelt», uttalte departementet.

4.5.2 Forslaget i høringsbrevet

På bakgrunn av innspillene fra riksadvokaten og Den rettsmedisinske kommisjon, tok departementet i høringsbrevet til orde for at overgangsordningen bør vurderes på nytt. Departementet formulerte problemstillingene slik (høringsbrevet side 33-34):

«Spørsmålet blir for det første om de praktiske ulemmene ved å føre for retten saker om konvertering av alle aktuelle sikringsdommer, er større enn de praktiske ulemmene ved å ha to parallelle systemer løpende over lengre tid. For det andre blir spørsmålet om hensynet til de som har sikringsdommer tilsier at de bør få prøvd relativt raskt om de skal overføres til en særreaksjonsdom, eller om sikringsdommen skal opphøre.

Når det gjelder det første spørsmålet, antar departementet at det bør legges avgjørende vekt på at det både fra påtalemyndigheten og sakkyndigsiden anses som praktisk svært vanskelig å gjennomføre alle aktuelle saker om konvertering i løpet av ett år. Riktig nok synes riksadvokaten å forutsette at det må innhentes rettspsykiatrisk erklæ-

ring i samtlige ca. 200 saker. Forutsetningen i Ot.prp. nr. 87 (1993-94) (se side 89) og i Innst. O. nr. 34 (1996-97) (se side 21) er imidlertid at personer som kan være aktuelle for forvaringsdom, som hovedregel ikke skal undersøkes av rettspsykiater, men personundersøkes. Belastningen på de sakkyndige blir med andre ord antakelig noe mindre enn riksadvokaten har lagt til grunn. Belastningen for påtalemyndigheten blir likevel den samme.

Departementet vil imidlertid bemerke at det, for å unngå at parallelle ordninger eksisterer over meget lang tid, under enhver omstendighet bør være slik at de som er dømt til straff og sikring, og som ennå ikke har avsluttet soningen av straffedommen, bør få omgjort sin dom, enten slik at sikringsbemyndigelsen faller bort eller slik at det avsies dom for forvaring.

Spørsmålet blir dernest om også hensynet til de andre som er dømt til sikring, tilsier at dommene konverteres eller faller bort i løpet av ett år, til tross for de praktiske ulempene dette vil medføre.

I Ot.prp. nr. 87 (1993-94) er det som nevnt foran lagt til grunn at de nye reglene vil lede til mildere løsninger for lovbryterne enn de eksisterende regler (side 99-100). Blant annet er vilkårene for å bli idømt en særreaksjon strengere, og det er fastsatt klare regler om jevnlig overprøving av om vilkårene for å opprettholde særreaksjonen er til stede. Det er også slik at lovbytere som var psykotiske i gjerningsøyeblikket og som kommer inn under det nye systemet, har krav på å bli tatt hånd om av det psykiske helsevern. På denne bakgrunn ser departementet betenkeligheter i å ikke la de nye reglene gjelde for dem som nå er sikringsdømte, før lengstetiden for sikringsbemyndigelsen er gått ut. På den annen side kan det for enkelte være uvesentlig om de er omfattet av en sikringsdom eller av en særreaksjonsdom. Særlig kan det tenkes at domfelte som er undergitt frisikring etter straffeloven § 39 nr. 1 bokstavene a til c, ikke vil anse det som hensiktsmessig at dommen konverteres.»

Departementet foreslo på denne bakgrunn at eksisterende påbegynte sikringstiltak kan fortsette inntil lengstetiden i sikringsbemyndigelsen er gått ut, men at den domfelte skal ha adgang til å kreve at påtalemyndigheten enten innstiller sikringstiltaket eller reiser sak med påstand om konvertering til en av de nye særreaksjonene. Etter forslaget bortfaller sikringsbemyndigelsen hvis sak i et slikt tilfelle ikke er reist innen ett år etter at kravet er satt fram.

Dom på sikring som ikke er satt i verk, faller etter forslaget i høringsbrevet bort om ikke påtalemyndigheten reiser særreaksjonssak innen ett år etter ikrafttredelsen.

4.5.3 Høringsinstansenes syn

Nordland fylkeskommune og Den Norske Advokatforening støtter forslaget til overgangsordning. Den Norske Advokatforening uttaler:

«Advokatforeningen finner dette forslaget tilfredsstillende under forutsetning av at de sikringsdømte får tydelig underretning om adgangen til å kreve konvertering/oppheving av sikringen. De må også tilbys hjelp til å fremme et slikt krav på notorisk og formelt riktig måte, slik at lovens konsekvens av at påtalemyndigheten unnlater å reise konverteringssak, realiseres.»

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

Den rettsmedisinske kommisjon uttaler generelt at kommisjonen er tilfreds med at de innspill den har hatt overfor departementet, er tatt til følge.

Riksadvokaten og Oslo politidistrikt mener at den overgangsordningen som foreslås i høringsbrevet, vil være arbeidskrevende for påtalemyndigheten. Riksadvokaten uttaler:

«Som en del av en mellomløsning foreslår departementet at domfelte skal ha adgang til å kreve at påtalemyndigheten enten innstiller sikringstiltaket eller reiser sak med påstand om konvertering til en av de nye særreaksjonene. Riksadvokaten er ikke uten forståelse for dette forslaget. Det kan synes rimelig at domfelte, dersom han ønsker det, har mulighet til å fremme omgjøringssak og dermed få prøvet om vilkårene for særreaksjon er oppfylt også etter de nye reglene og i tilfelle få sin sikringstid regulert av disse.

Etter departementets forslag skal imidlertid denne ordningen ikke gjelde hvor sikringstiltak ikke er satt i verk når loven trer i kraft. Påtalemyndigheten må etter forslaget gjennomgå alle saker hvor det er idømt straff og sikring, finne frem til de saker hvor sikring (ennå) ikke er satt i verk og vurdere om det bør fremmes forvaringssak. Dette støtter mot de samme praktiske og ressursmessige problemer som tidligere beskrevet i henvendelsen herfra. Anslaget for ressursbehovet - ca 5 årsverk - kan neppe nedjusteres vesentlig dersom departementets forslag vedtas siden alle de 'dobbeltsporede' sakene må gjennomgås og eventuelt transformeres samtidig som det er grunn til å tro at mange av dem som i dag har 'ren' sikringsdom vil kreve innstilling av sikringen etter nr. 4 ('omgjøringssak').

Riksadvokaten antar at det bør være tilstrekkelig at domfelte som er idømt sikring som ikke er satt i verk gis anledning å fremme krav om at påtalemyndigheten enten innstiller sikringen eller fremmer omgjøringssak, se utkast til nr. 4. (Nr. 3 bør i tilfelle gjelde generelt for alle rettskraftige sikringsdommer pr. ikrafttredelsestidspunktet og nr. 5 falle bort.) Hensynet til at de nye reglene anses som 'mildere' bør være tilstrekkelig ivaretatt ved at domfelte kan kreve at påtalemyndigheten frafaller sikringskravet eller reiser forvaringssak. Det kan tenkes at det vil løpe 'rene' sikringsdommer i inntil 10 år etter at loven er satt i kraft om departementets forslag vedtas. Trolig vil også de fleste 'dobbeltsporede' sikringsdommene være avviklet innenfor et slikt tidsrom. Riksadvokaten antar for øvrig det vil være en fordel om den særlige anstalten for forvaringsdømte får anledning til å etablere seg med et jevnt tilsig av 'nye' domfelte, fremfor å måtte ta imot et ikke ubetydelig antall domfelte som på tidspunktet for ikrafttredelse soner fengselsstraff.

Et alternativ til den løsning som er skissert ovenfor kan være å etablere en ordning hvor spørsmålet om konvertering tas opp i god tid før det tidspunkt det ellers ville være aktuelt å treffe førstegangsvedtak om sikring (dvs. før soningen avsluttes og det vedtas straffbortfall i medhold av straffeloven § 39 nr. 5).»

4.5.4 Departementets syn nå

Departementet viderefører forslaget i høringsbrevet, og viser langt på vei til begrunnelsen der. For det første bør den perioden der to regelsett skal gjelde parallelt, være så kort som mulig. For det annet bør det ses hen til hvilke løsninger som er gunstigst for de domfelte. Med det forslaget til endring i vilkårene for å bli idømt forvaring som departementet fremmer i proposisjonen her, vil det neppe være «mildere» *vilkår* for å bli idømt forvaring enn sikring. Jevn-

lig *domstolsprøving* og forvaringens *innhold* er imidlertid elementer som gjør en overføring til forvaring gunstigere for den domfelte enn å fastholde det tosporete systemet i overgangsperioden.

Departementet går på denne bakgrunn fortsatt inn for at sikring som er satt i verk, kan fortsette til lengstetiden er gått ut, med mindre den domfelte krever at sikringstiltaket innstilles eller det reises sak om konvertering til en av de nye særreaksjonene. Sikring som ikke er satt i verk, foreslås å falle bort om ikke påtalemyndigheten reiser sak innen ett år etter ikrafttreddelsen.

Departementet har merket seg at *riksadvokaten* mener at overgangsordningen også med de endringene som er foreslått i høringsbrevet, vil by på betydelige praktiske og ressursmessige problemer for påtalemyndigheten. Departementet har på denne bakgrunn vurdert om administrative og økonomiske hensyn bør veie så tungt at også idømt sikring som ikke er påbegynt når loven trer i kraft, skal vare sikringstiden ut. Departementet har imidlertid kommet til at både hensynet til den sikringsdømte, og hensynet til at de to ordningene ikke skal løpe parallelt over svært lang tid, bør veie tyngre.

Departementet er enig med *riksadvokaten* i at det kan løpe «rene» sikringsdommer i lang tid framover med den ordningen som foreslås. Departementet legger imidlertid til grunn at det er en risiko for at de to ordningene ville løpe parallelt i enda lengre tid om også ikke påbegynt sikring skulle fortsette etter de gamle reglene.

Departementet finner det heller ikke tilstrekkelig at den sikringsdømte gis en rett til å kreve opphør av sikring som ikke er satt i verk, og legger avgjørende vekt på at de to ordningene i minst mulig grad bør løpe parallelt.

Departementet har også vurdert forslaget fra *riksadvokaten* om at konverteringss spørsmålet først tas opp når straffedelen nærmer seg slutten. Departementet har imidlertid funnet at den fordel det innebærer for den domfelte at forvaringen skal være særlig tilpasset den dømtes behov, bør komme vedkommende til gode før straffedelen er utløpt i de tilfellene påtalemyndigheten ønsker å reise sak om forvaring.

5 Ikraftsetting av lov 17. januar 1997 nr. 11 om endringer i straffeloven mv. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner) og av reglene om særreaksjonen tvungen omsorg

5.1 Innledning

I kapitlet her redegjøres det for forutsetninger for ikraftsetting av lov 17. januar 1997 nr. 11. Det blir foreslått enkelte endringer og tilpasninger. Spørsmål om prinsipielle endringer av særreaksjonsreglene slik de ble vedtatt i lov 17. januar 1997 nr. 11, er gjennomgått i kapittel 4 ovenfor. (Forslaget om en utvidet prøveløslatelsesordning for enkelte forvaringsdømte, jf. punkt 5.5.4.4 nedenfor, er prinsipielt viktig, men var ikke vurdert i forbindelse med lov 17. januar 1997 nr. 11. Derfor behandles spørsmålet her.)

5.2 Forutsetninger for ikraftsetting av de nye reglene om utilregnelighet og straffnedsettelse mv.

De nye reglene om strafferettslig utilregnelighet og om straffnedsettelse mv. (jf. endringene i straffeloven §§ 40, 42, 44, 56 og 78, lov 2. juni 1978 nr. 37 om godtroerverv av løsøre § 2 nr. 1, straffeprosessloven §§ 84, 94, 96 sjette ledd, 157, 216 a, 409 og 459) krever ingen forberedelser for å settes i kraft. Det er imidlertid et spørsmål om alle bør settes i kraft, eller om det er inntruffet omstendigheter som medfører at noen av dem bør oppheves eller endres.

Ved lov 11. juni 1999 nr. 39 om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (inndragning av utbytte) ble straffeloven § 36 tredje ledd opphevet. Endringen som ble vedtatt i denne bestemmelsen i lov 17. januar 1997 nr. 11 del I nr. 1 ble uttrykkelig opphevet ved lov 11. juni 1999 nr. 39. Lov 11. juni 1999 nr. 39 foranlediger derfor ingen endringer nå i lov 17. januar 1997 nr. 11.

Endringene som ved lov 17. januar 1997 nr. 11 ble vedtatt i godtroervervsloven § 2 og straffeprosessloven §§ 157, 196 og 216 a, ble foreslått som en konsekvens av den foreslåtte fakultative straffritaksregelen i straffeloven § 45 (se Ot.prp. nr. 87 (1993-94) side 96). I og med at den ikke ble vedtatt, var disse endringene strengt tatt ikke nødvendige. Det er senere ved lov 3. desember 1999 nr. 82 vedtatt å endre straffeprosessloven § 216 a med utgangspunkt i den opprinnelige ordlyden. For å unngå eventuelle komplikasjoner - og fordi endringen som ble gjort i denne bestemmelsen ved lov 17. januar 1997 nr. 11 ikke var nødvendig - har departementet funnet det hensiktsmessig å foreslå å oppheve denne endringen. En naturlig konsekvens er da å oppheve de tilsvarende endringene i godtroervervsloven § 2 og straffeprosessloven §§ 157 og 196.

Fra Den rettsmedisinske kommisjon ved overlege Randi Rosenqvist er departementet i brev 1. november 1999 blitt oppfordret til å presisere hvordan straffeloven § 56 bokstav c, slik den lyder etter endringen vedtatt ved lov 17. januar 1997 nr. 11, skal forstås. Straffeloven § 56 bokstav c gir adgang til å ned-

sette straffen under det lavmål som er bestemt og til en mildere straffart når lovbryteren på handlingstiden hadde en alvorlig psykisk lidelse med en betydelig svekket evne til realistisk vurdering av sitt forhold til omverden, men ikke var psykotisk, jf. § 44, eller var lettere psykisk utviklingshemmet eller handlet under en sterk bevissthetsforstyrrelse som ikke var følge av selvforstykket rus. Rosenqvist skriver blant annet:

«Det er min oppfatning at departementet og Stortinget bør gå klart ut og påpeke at det skal fortsatt dreie seg om de som kunne vært oppfattet som utilregnelige på grunn av sitt funksjonsnivå, men som ikke oppfyller de formelle kravene i § 44. Det vil i tilfellet ikke dreie seg om flere enn noen få personer i året. Hvis man mener noe annet, må det utarbeides klare bemerkninger i proposisjonen om hvorledes begreperne skal forstås. Hvis ikke dette blir presisert, mener jeg at vi vil få svært mange saker som prosederes fra forsvarerhold som omfattet av denne særbestemmelsen.»

Departementet viser til Ot.prp. nr. 87 (1993-94), se særlig side 35, hvor det framgår at bestemmelsen er ment å gjelde lovbrytere med psykiske avvikelstilstander som var omfattet av den fakultative straffritaksregelen som ble foreslått i proposisjonen. Bestemmelsen måtte omformuleres fordi den fakultative straffritaksregelen ikke ble vedtatt, men dette innebærer ingen endring i innholdet, se Innst. O. nr. 34 (1996-97) side 7-8. I Ot.prp. nr. 87 (1993-94) framgår at det er tale om følgende tilstander (side 35):

«Alvorlig psykisk lidelse kan være behandlet schizofreni, paranoia, vrangtenking hos lettere psykisk utviklingshemmete, stemningslidelser (særlig hypomane tilstander), tilstander som skyldes organisk hjerneskade og sløvetstilstand (demens). Departementet er enig med Særreaksjonsutvalget i at det bør være et tilleggsvilkår at lovbryteren hadde betydelig svekket evne til realistisk vurdering av sitt forhold til omverden. Nevrotiske lidelser, karakteravvik og borderline-tilstander faller derimot utenfor bestemmelsen.

Med psykisk utviklingshemming i lettere grad sikter departementet til en utviklingshemming hvor IQ er i området 56-75. [...]

Uttrykket sterk bevissthetsforstyrrelse er noe videre enn uttrykket bevisstløs i gjeldende § 44 i straffeloven. Det omfatter foruten absolutt bevisstløshet (koma) også f.eks. søvngjengertilstander, hypnotiske transe-tilstander, feberdelirier, søvndrukkenhet, epileptiske tåketilstander, bevissthetsforstyrrelser etter hjernerystelse, hysterisk anfall, patologisk alkoholrus, abstinensreaksjoner og affektutbrudd hos karakteravvikere.»

5.3 Forutsetninger for ikraftsetting av reglene om dom på overføring til tvungent psykisk helsevern

5.3.1 Innledning

Reglene om særreaksjonen overføring til tvungent psykisk helsevern er ved lov 17. januar 1997 nr. 11 dels tatt inn i straffeloven §§ 39 og 39 b og dels i lov 28. april 1961 nr. 2 om psykisk helsevern kapittel IV a. I tillegg ble det foretatt en del konsekvensendringer rundt om i lovverket (straffeloven § 132 annet og tredje ledd, riksborgerrettsloven § 10, fengselsloven §§ 10 og 13, folketrygdloven 17. juni 1966 nr. 12 §§ 3-20, 5A-6, 5B-12 og 11-1, strafferegistreringsloven

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utligningsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

§§ 1 og 6, straffeprosessloven §§ 2, 96 femte ledd, 147 a, 165, 166, 167, 169, 171, 248, 251 og 391 nr. 3, utlendingsloven §§ 29 og 58 og lov om overføring av domfelte § 5).

Siden vedtakelsen av lov 17. januar 1997 nr. 11 er det skjedd en del lovendringer av betydning for ikraftsettingen av de endringer som ble gjort ved lov 17. januar 1999 nr. 11. Det vises til de spesielle merknadene i kapittel 10 nedenfor.

For øvrig er det den praktiske tilretteleggingen som er sentral for spørsmålet om når særreaksjonen overføring til tvungent psykisk helsevern kan settes i kraft.

5.3.2 Kort om psykisk helsevernloven

Psykisk helsevernloven opererer med to hovedformer for tvungent psykisk helsevern; tvungent psykisk helsevern ved døgnopphold i institusjon og tvungent psykisk helsevern uten slikt døgnopphold. Loven åpner for et fleksibelt og mangfoldig tilbud for å gi psykisk helsevern i den form pasienten har behov for.

Institusjonstilbudet er variert: I enkelte fylker har en videreført psykiatriske sykehus, i andre fylker er tjenesten lagt til de vanlige sykehusene. Innen det enkelte sykehuset er det en rekke forskjellige avdelinger og poster, som akuttposter, intermedieposter og sikkerhetsavdelinger. Distriktpsikiatriske sentre (DPS) er selvstendige faglige enheter som ofte har både poliklinikk, dagtilbud og døgntilbud.

Tvungent psykisk helsevern uten døgnopphold kan være aktuelt dersom vernet kan ivaretas bedre når pasienten bor hjemme enn i institusjon. Det er utarbeidet en egen forskrift om dette alternativet.

Det er den faglig ansvarlige som etter en obligatorisk observasjonstid på tre uker bestemmer hvordan dom på overføring til tvungent psykisk helsevern til enhver tid skal gjennomføres, jf. psykisk helsevernloven § 5-3 annet ledd første punktum. I prinsippet kan alle former for vern være aktuelle, men Sosial- og helsedepartementet har i St.meld. nr. 25 (1996-97) Åpenhet og helhet. Om psykiske lidelser og tjenestetilbudene på side 106 lagt til grunn at de fleste som vil bli dømt til overføring til tvungent psykisk helsevern, trenger plass ved regional sikkerhetsavdeling også utover de tre ukene. Og selv om det ikke går uttrykkelig fram av forskriften om tvungent psykisk helsevern uten døgnopphold, vil ikke denne formen for tvungent vern være aktuelt for pasienter som vurderes som farlige for seg selv og andre. Denne typen psykisk helsevern vil først være aktuell i avslutningen av et behandlingsforløp, eller der pasienten kan fungere adekvat utenfor en institusjon under forutsetning av fortsatt behandling.

På denne bakgrunn antar departementet at den nye psykisk helsevernloven åpner for mer bredspektrede tiltak enn tidligere lov om psykisk helsevern, også slike som kan gi bedre sikring av og tilsyn med de særreaksjonsdømte. Dessuten heter det i St.meld. nr. 25 (1996-97) Åpenhet og helhet. Om psykiske lidelser og tjenestetilbudene på side 106 at den psykiatriske spesialisthelsetjenesten får et utvidet ansvar for oppfølging etter utskrivning for de som dømmes til særreaksjonen overføring til tvungent psykisk helsevern. For så vidt gjelder personer idømt tvungent psykisk helsevern, imøtekommer dette etter depar-

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

tementets syn justiskomiteens anmodninger om å sikre oppfølging av sikringsdømte som slippes fri, og om å gi dem et differensiert og individuelt tilpasset sikringstilbud (Budsjettinnst. S. nr. 4 (2000-2001) på s. 12 og 19).

Sosial- og helsedepartementet vil vurdere å gi egne forskrifter i medhold av psykisk helsevernloven § 5-9 om gjennomføringen av særreaksjonen overføring til tvungent psykisk helsevern (se punkt 5.3.5.2 nedenfor).

5.3.3 Praktisk tilrettelegging innen det psykiske helsevernet

I St.meld. nr. 25 (1996-97) Åpenhet og helhet. Om psykiske lidelser og tjenestetilbudene uttalte Sosial- og helsedepartementet at det ut fra faglige og menneskelige hensyn verken er behov for eller ønskelig å etablere en landsdekkende behandlings- og sikringsinstitusjon for sinnslidende med voldelig og kriminell atferd (side 104-105). Det ble lagt til grunn at de fleste som vil bli dømt til overføring til tvungent psykisk helsevern, vil kunne karakteriseres som vanskelige eller farlige sinnslidende, og vil måtte skaffes plass ved regional sikkerhetsavdeling. I tillegg ble det vurdert som nødvendig med en viss økning i den polikliniske kapasiteten.

Sosial- og helsedepartementet uttalte også at det blant annet som følge av domstolenes adgang til å dømme lovbrøtere til overføring til tvungent psykisk helsevern, er nødvendig med styrket kompetanse i det psykiske helsevern når det gjelder behandling av voldelige og farlige sinnslidende. Departementet gikk inn for at de regionale sikkerhetsavdelingene i Oslo og Bergen utvikles til kompetansesentre slik som i Trondheim, med ansvar for forskning, fagutvikling og undervisning innenfor dette området.

I Innst. S. nr. 258 (1996-97) sa sosialkomiteens flertall seg enig i at det er riktig å bygge videre på den desentraliserte modellen som er valgt. Komiteen understreket imidlertid at tilbudene til sinnslidende med voldelig og kriminell atferd hele tiden må evalueres, og at det må sørges for at kapasiteten er tilstrekkelig (side 25). Komiteen støttet også at de regionale sikkerhetsavdelingene i Oslo og Bergen utvikles til kompetansesentre med ansvar for forskning, fagutvikling og undervisning (side 26).

I St.prp. nr. 63 (1997-98) Om opptrappingsplanen for psykisk helse drøftet Sosial- og helsedepartementet behovet for styrking av psykisk helsevern som følge av særreaksjonen overføring til tvungent psykisk helsevern. På basis av antall sikringsdommer ble det anslått at inntil 20 personer vil bli dømt til overføring til tvungent psykisk helsevern pr. år. Det er i beregningene antatt at hver person som blir dømt, vil motta behandling i en periode på minst 8 år. Sosial- og helsedepartementet har derfor lagt til grunn et behov for økt behandlingsskapasitet tilsvarende 20 nye plasser i psykiatriske sykehusavdelinger pr. år fra og med år 2000 og ut planperioden. Det er lagt inn en økning av driftsmidlene med 196 millioner kroner og investeringsmidlene med 346 millioner kroner til denne kapasitetsøkningen i opptrappingsperioden.

Videre er det satt av 20 millioner kroner til utbygging av kompetansesentre ved de regionale sikkerhetsavdelingene.

Stortinget vedtok 17. juni 1997 enstemmig å gi sin tilslutning til at det gjennomføres en opptrappingsplan for styrking av tilbudet til mennesker med psykiske lidelser i tråd med hovedlinjene i St. prp. nr. 63 (1997-98).

Det opprettes nå regionale kompetansesentre i Oslo og Bergen for helse-regionene I-II og III i tillegg til det nåværende i Trondheim for helseregion IV og V. Kompetansesentrene får ansvar for kompetanseoppbygging som omfatter:

- voldelige alvorlig sinnslidende
- seksuelle overgrepere
- innsatte med psykiske lidelser
- fagutvikling og kvalitetssikring av rettspsykiatrisk og rettspsykologisk virksomhet.

Behandlingstilbudet til personer som dømmes til tvungent psykisk helsevern, vil også bli påvirket av den generelle omstrukturering og utbygging av psykisk helsevern som nå skjer. Siktemålet er å hindre ubalanse mellom de ulike deler av behandlingssystemet, slik at man får en effektiv ressursutnyttning.

I forbindelse med gjennomføringen av opptrappingsplanen er det etablert et særskilt sekretariat som skal bistå fylkeskommunene i utformingen av planene for omstrukturering og styrking av tjenestetilbudet. Sekretariatet vil gå gjennom situasjonen i psykisk helsevern i alle landets fylkeskommuner. Problemstillinger knyttet til sikkerhetsplasser og andre tilbud til personer som dømmes til behandling, vil bli fulgt opp gjennom hele oppfølgingsarbeidet med opptrappingsplanen.

5.3.4 Praktisk tilrettelegging innen kriminalomsorgen

Psykisk helsevernloven § 5-6 fastsetter at personer som er dømt til overføring til tvungent psykisk helsevern, på visse vilkår kan overføres til anstalt under fengselsvesenet. Muligheten er tenkt brukt bare unntaksvis - i de tilfellene opphold på psykiatrisk institusjon ikke lenger er riktig for den domfelte, samtidig som gjentakelsesfaren anses for å være for stor til at særreaksjonen kan opphøre. Justisdepartementet har i brev til justiskomiteen 29. februar 1996 vurdert regelen i forhold til menneskerettighetene, se vedlegg til Innst. O. nr. 34 (1996-97). Det understrekes i brevet at anstalten eller avdelingen vedkommende overføres til, må være spesielt tilpasset denne gruppen lovbrøttere. Det er antatt at det kan oppstå problemer i forhold til den europeiske menneskerettskonvensjon hvis vedkommende undergis samme behandling som soningsfanger.

Departementet antar at menneskerettskonvensjonene ikke kan tolkes slik at det er utelukket å plassere denne typen domfelte i ressursavdelinger eller særlig anstalt sammen med straffedømte, forutsatt at de tilbys forhold som er spesielt tilpasset deres situasjon. Dette er også forutsatt i fengselsloven § 10, slik den lyder etter endringen ved lov 17. januar 1997 nr. 11, og i forslaget til endring av denne bestemmelsen i proposisjonen her. Forslagene er videreført i utkastet til ny straffegjennomføringslov. Det vises til merknaden til endringen i endringen i fengselsloven § 10 for en mer utførlig gjennomgåelse av forholdet til utkastet til ny straffegjennomføringslov.

Det tas sikte på å tilpasse den nåværende Ila sikringsanstalt slik at den er egnet til å motta også særreaksjonsdømte som unntaksvis måtte bli overført fra det psykiske helsevern. Den prosjekterte ressursavdelingen i Trondheim krets fengsel antas dessuten å være et godt alternativ for personer i denne

gruppen. (Se kapittel 5.5.3 nedenfor for en nærmere omtale av disse institusjonene.)

Det bør også, hvis den særreaksjonsdømte samtykker, være adgang til å overføre ham eller henne til en annen anstalt under fengselsvesenet som måtte anses som mer egnet - f. eks. fordi den har et lavere (men likevel forsvarlig) sikkerhetsnivå. I fengselsloven § 10, slik den lyder etter endringen ved lov 17. januar 1997 nr. 11, synes det imidlertid forutsatt at personer i denne gruppen bare skal kunne tas inn i særlig anstalt. Det foreslås derfor en endring av fengselsloven (eller straffegjennomføringsloven) på dette punkt i proposisjonen her.

5.3.5 Forskrifter mv.

5.3.5.1 Høringsbrevet

Justisdepartementet uttalte i høringsbrevet dette om behovet for å gi forskrifter om særreaksjonen overføring til tvungent psykisk helsevern:

«I psykisk helsevernloven § 5-9 (jf. lov 28. april 1961 nr. 2 om psykisk helsevern § 13 i) gis Kongen myndighet til å gi forskrifter om gjennomføringen av dom på overføring til tvungent psykisk helsevern. I Ot.prp. nr. 87 (1993-94) side 119 heter det at det blant annet vil bli gitt regler om kontakten mellom den faglig ansvarlige og de sakkyndige, jf. psykisk helsevernloven § 5-3. Det heter videre at det må gis enkelte saksbehandlingsregler, blant annet om varslings av de berørte parter ved tilbakeføring fra anstalt under fengselsvesenet til det psykiske helsevernet, jf. psykisk helsevernloven § 5-8. Det nevnes at det også kan gis nærmere regler for fylkeshelsesjefens oppgaver, jf. psykisk helsevernloven § 5-2.

Det hører under Sosial- og helsedepartementet å utarbeide slike forskrifter. Sosial- og helsedepartementet har vurdert det slik at det ikke er nødvendig for å sette loven i kraft at slike forskrifter er gitt, og at det kan være hensiktsmessig å vinne noe erfaring før man utarbeider forskrifter. Det er derfor ikke utarbeidet forskrifter ennå.

I psykisk helsevernloven § 5-2 fastsettes det at fylkeshelsesjefen i domfeltes bostedsfylke skal avgjøre hvilken institusjon som skal ha behandlingsansvar for den domfelte. Justiskomiteens flertall forutsetter at det opprettes et utvalg som har medisinsk kompetanse til å gi råd om plasseringen (Innst. O. nr. 34 (1996-97) side 13). Sosial- og helsedepartementet har imidlertid påpekt at dette er en oppgave hvor den enkelte fylkeskommune selv står nærmest til å finne hensiktsmessige løsninger. Det vil også være mest i samsvar med kommunelovens prinsipper å la fylkeskommunen selv avgjøre hvordan den ønsker å organisere prosessen med å finne et godt behandlingstilbud til den enkelte. Sosial- og helsedepartementet vil i tilknytning til opptrappingsplanen for psykisk helse 1999-2006 følge opp i forhold til fylkeskommunene og deres ansvar for å finne et forsvarlig og adekvat behandlingstilbud basert på en individuell vurdering. Etter Sosial- og helsedepartementets syn vil dette ivareta de hensyn som ble vektlagt da man foreslo opprettelsen av et medisinsk råd.»

5.3.5.2 Høringsinstansenes syn og departementets syn nå

Vest-Agder fylkeskommune mener det kan være behov for forskrifter om gjennomføringen av dom på overføring til tvungent psykisk helsevern fordi det i

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utiregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

dag er noe ulik praksis når det gjelder de forhold forskriften skal regulere. *Troms fylkeskommune* uttaler at slike forskrifter må foreligge når loven trer i kraft.

Også *Utenriksdepartementet* har synspunkter på om forskrifter bør foreligge. Denne høringsinstansen mener det bør foreligge forskrifter om tvangsbehandling for å unngå at domfelte som på behandlingstiden ikke oppfyller kravet til alvorlig sinnslidelse, likevel utsettes for behandling uten eget samtykke, jf. psykisk helsevernlov § 4-4.

De p a r t e m e n t e t er enig med de høringsinstansene som uttaler at det bør gis forskrifter om gjennomføringen av dom på overføring til tvungent psykisk helsevern, blant annet for å sikre lik praksis. Sosial- og helsedepartementet tar sikte på å ha utarbeidet forskrifter til loven trer i kraft. Slike forskrifter er likevel ingen betingelse for ikraftsettingen.

Etter departementets vurdering er det ikke strengt nødvendig å gi en forskrift som *Utenriksdepartementet* etterlyser. Det er riktig at det unntaksvis kan tenkes at det psykiske helsevernet gjennom særreaksjonsreglene får ansvaret for personer som ikke til enhver tid oppfyller kravet til «alvorlig sinnslidelse» i psykisk helsevernloven § 3-3 (denne bestemmelsen gjelder heller ikke ved dom på overføring til tvungent psykisk helsevern, jf. § 5-1 første ledd). Det er ikke gjort unntak i § 5-1 første ledd for § 4-4 om behandling uten eget samtykke. Departementet legger til grunn at vilkårene for slik behandling derfor gjelder fullt ut også for særreaksjonsdømte, herunder at det må foreligge en alvorlig sinnslidelse. Forholdet kan eventuelt omtales i forskriften som skal gis i medhold av psykisk helsevernloven § 5-9.

5.4 Forutsetninger for ikraftsetting av reglene om tvungen omsorg

5.4.1 Etablering av fagenheten

Forutsetningen for at lovbestemmelsene om særreaksjonen tvungen omsorg skal kunne tre i kraft, er først og fremst at det eksisterer en fagenhet som er i stand til å motta de domfelte som måtte bli idømt tvungen omsorg. Etablering av fagenheten forutsetter avtaleinngåelse med en fylkeskommune, prosjektering, bygging/ombygging og etablering av et fagmiljø. Sosial- og helsedepartementet vil ta kontakt med utvalgte fylkeskommuner med sikte på å finne den mest hensiktsmessige plassering av fagenheten. I den første perioden etter ikrafttredelsen tas det sikte på å finne en midlertidig løsning, ved at staten kjøper tjenester i form av institusjonsplass fra en eller flere fylkeskommuner.

5.4.2 Forskrifter

Det er også en forutsetning for ikrafttredelse av lovreglene om tvungen omsorg at de nødvendige forskrifter er vedtatt. Departementet har utarbeidet utkast til forskrift om gjennomføring av særreaksjonen tvungen omsorg. Forskriftsutkastet har vært på høring. Høringsinstansenes merknader til forskriftsutkastet vil bli innarbeidet, og forskriften vil bli vedtatt etter at Stortinget har behandlet forslagene i proposisjonen her.

I punkt 3.5.3 er det pekt på at det kan være hensiktsmessig å lage særlige forskrifter i tilknytning til enkelte av de bestemmelsene i psykisk helsevernloven som skal gjelde tilsvarende under tvungen omsorg. *Troms fylkeskommune*

mener at alle forskrifter om tvungen omsorg bør foreligge når reglene om tvungen omsorg trer i kraft. *Departementet* tar sikte på utarbeide alle forskriftene om tvungen omsorg raskt, men anser det bare påkrevd at forskriften om gjennomføring av tvungen omsorg foreligger før reglene om tvungen omsorg trer i kraft.

5.5 Forutsetninger for ikraftsetting av reglene om forvaring

5.5.1 Innledning

Da Særreaksjonsutvalget avga NOU 1990: 5 Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner, var det planlagt å etablere en spesialinstitusjon, den såkalte gråsoneanstalten, for særlig farlige eller vanskelige lovbrøyttere (se NOU 1990: 5 side 29). For Særreaksjonsutvalget var denne institusjonen et sentralt element i den foreslåtte forvaringsordningen (NOU 1990: 5 side 112). I Ot.prp. nr. 87 (1993-94) ble det antatt at det ville være naturlig å plassere i alle fall en del av de forvaringsdømte i gråsoneanstalten, se Ot.prp. nr. 87 (1993-94) side 103.

Det er senere blitt besluttet ikke å etablere en slik spesialinstitusjon.

Et komitéflertall bestående av alle unntatt Senterpartiet og Fremskrittspartiet, uttalte i Innst. O. nr. 34 (1996-97) på side 19 at det avventet nødvendige forslag til alternative løsninger til gråsoneanstalten, som ville komme i den bebudede kriminalomsorgsmeldingen. Senterpartiet ville vurdere etableringen av et eget fengsel for straffedømte med store atferdsavvik i forbindelse med kriminalomsorgsmeldingen. Komiteens medlemmer fra Arbeiderpartiet understreket at den tidsubestemte straffen må ha et annet innhold enn ordinær straff: «Det må være et mål at ekspertise fra flere fagområder er med på å gjøre den dømte mindre farlig. Med individuelle soningsplaner er dette et element som også vil komme inn i den ordinære soningen, men disse medlemmer mener at dette må få en helt spesiell plass i soningen til de særlig farlige lovbrøytterne». Komiteemedlemmet fra SV etterlyste en mer gjennomarbeidet planlegging av soningstilbudet for de forvaringsdømte. I lys av satsingen på differensierte soningsformer, kunne denne representanten ikke se hva et kvalitativt annerledes innhold for forvaringsdømte ville inneholde (side 20).

I lys av disse merknadene vil det nedenfor, under punkt 5.5.2 og 5.5.3, bli redegjort nærmere for de planlagte soningsforholdene for de forvaringsdømte.

Flertallet i justiskomiteen uttaler i Innst. O. nr. 34 (1996-97) på side 22 at det må være adgang til innsetting i varetekt dersom brudd på vilkår for prøveløslatelse igjen kan aktualisere faren for nye alvorlige straffbare handlinger av den art som begrunnet særreaksjonen. Departementet tar opp dette spørsmålet under punkt 5.5.4 nedenfor. I den sammenheng drøftes også spørsmålet om den prøveløslattes rett til forsvarer.

Det har under arbeidet med å forberede ikraftsettingen av forvaringsordningen vist seg at det er ønskelig med enkelte endringer og presiseringer i fengselsloven. Dette blir tatt opp i punkt 5.5.2. Det har også oppstått spørsmål om det i forbindelse med forvaringsdommer kan være aktuelt å videreføre dagens ordning med å la enkelte psykisk utviklingshemmete med sikringsdom bo i kommuner i stedet for i sikringsanstalt (se nærmere nedenfor). I den

sammenheng drøftes også hvilke regler som skal gjelde for opphør av slike prøveløslatelsestiltak, og om den prøveløslattes rett til forsvarer. Spørsmålene behandles i punkt 5.5.4.

I punkt 5.5.5 omtales behovet for forskrifter.

5.5.2 Innholdet i forvaringen

5.5.2.1 Forslaget i høringsbrevet

Departementet uttalte dette om *innholdet* i forvaringen (høringsbrevet side 25-26):

«De forvaringsdømte vil ha til felles at retten har vurdert det som nødvendig å dømme dem til en tidsbestemt straff på grunn av gjentakelsesfare. Utover dette vil de forvaringsdømte utgjøre en sammensatt gruppe. Gruppen vil bestå av alt fra personer som på en del områder er svært ressurssterke, til lettere psykisk utviklingshemmete personer (personer med IQ over 55). Noen kan fungere bra i en soningssituasjon, mens andre kan ha problemer med å fungere i et normalt fellesskap, ha en svært utagerende atferd eller være manipulerende i forhold til innsatte og/eller ansatte.

Det følger av fengselsloven § 10 slik den lyder etter lovendringen 17. januar 1997 nr. 11, at en forvaringsdømt skal innsettes i særlig anstalt for så vidt det ikke av særlige grunner finnes nødvendig å anbringe vedkommende i fengsel. I og med at bakgrunnen for forvaringsdommen er gjentakelsesfaren, må i hvert fall deler av den særlige anstalten ha et høyt sikkerhetsnivå. Samtidig må man, innenfor de rammene hensynet til sikkerheten setter, arbeide aktivt med den enkelte for å redusere gjentakelsesfaren.

Innholdet i forvaringen skal bygge videre på den prosessen som allerede er satt i gang i kriminalomsorgen. Tiltakene skal tilpasses den enkeltes individuelle behov. Det vil være viktig å kartlegge den enkeltes forutsetninger og utarbeide systematiske soningsplaner. Staten vil satse på å ha kontaktbetjenter som følger opp de forvaringsdømte og motiverer den enkelte innsatte til atferdsendring. Det blir dessuten en viktig oppgave å motivere den enkelte innsatte til å ta imot tilbud om behandling, herunder bruke psykiatriske eller psykologiske tjenester i eller utenfor anstalten.

Utviklingen innenfor kriminalomsorgen av mer differensierte soningsmuligheter, soningsplanlegging og etableringen av ulike programmer, gjør at ikke bare den særlige anstalten, men også ressursavdelinger i fengsler og etter omstendighetene også andre fengselsavdelinger kan være egnede soningssteder for forvaringsdømte. For å få til den mest hensiktsmessige soningssituasjon for den enkelte og få en glidende overgang mot å bli løslatt på prøve, vil det som regel være hensiktsmessig å kunne spille på de ulike tilbudene som landets anstalter i sin helhet kan tilby. Unntaksvis vil det allerede ved starten av soningen være andre anstalter enn den særlige anstalten som kan tilby den mest egnede soningen.»

På denne bakgrunn foreslo departementet i høringsbrevet at fengselsloven § 10 skulle endres slik at det i større grad kunne åpnes for å ta i bruk andre anstalter enn den særlige anstalten for de forvaringsdømte. Om situasjonen ved rusproblemer for denne gruppen innsatte het det videre i høringsbrevet (side 26-27):

«Etter dagens regler vil sikringsdømte som har et rusproblem, kunne utholde sikring i en behandlingsinstitusjon, jf. straffeloven § 39 første ledd bokstav e. Overføring til en slik institusjon kan avgjøres administrativt, jf. straffeloven § 39 nr. 4 annet ledd. Etter de vedtatte reglene om forvaring, vil forvaringsdømte med rusproblemer måtte sone i anstalt under fengselsvesenet fram til de blir løslatt på prøve. Adgangen til å overføre innsatte til behandlingsinstitusjon mv. i medhold av fengselsloven § 12, omfatter ikke de forvaringsdømte.

Det er grunn til å tro at mange forvaringsdømte har rusproblemer eller andre problemer som kunne tilsa institusjonsopphold utenfor fengselsvesenet. En kartlegging som ble foretatt høsten 1997 av sikringsdømte som man antok ville oppfylt vilkårene for forvaring i straffeloven (ny) § 39 b, viste at over halvparten hadde vært innlagt i institusjon eller vært underlagt et institusjonsliknende opplegg utenfor fengselsvesenet. For en del av disse skyldtes institusjonsoppholdet rusproblemer. Forutsatt at hensynet til sikkerhet blir tilstrekkelig ivaretatt (se nedenfor), er det derfor etter departementets oppfatning ønskelig at også de forvaringsdømte skal kunne overføres til institusjon av den typen som er omfattet av fengselsloven § 12.

Departementet forutsetter at det foretas en streng vurdering av om institusjonen tilfredsstillende de sikkerhetsmessige behov. Mange institusjoner vil ikke være egnet som soningssted for forvaringsdømte. Det vil derfor i praksis bare være snakk om overføring til et begrenset antall institusjoner, fortrinnsvis slike som allerede har adgang til å begrense friheten til beboerne.

I denne forbindelse oppstår spørsmålet om det bør gis en uttrykkelig adgang i loven til å begrense den domfeltes mulighet til å forlate institusjonen, i og med at det er gjentakelsesfaren som er begrunnelsen for forvaringsdommen. Etter mønster av blant annet psykisk helsevernloven § 3-1 første ledd annet punktum kunne det gis hjemmel for å holde forvaringsdømte personer som overføres til institusjon etter § 12 tilbake i institusjonen, og å hente dem om de forlater den, om nødvendig med makt. Fordelen med en slik bestemmelse vil være at den domfelte ikke på grunn av gjentakelsesfaren hindres i å få det tilbud som anses som mest adekvat. Ulempen er at det kan skape uklare ansvarsforhold om det forventes at personalet i pleieinstitusjoner også skal ivareta hensynet til sikkerheten. Dette siste problemet antas imidlertid å kunne håndteres ved klare forutsetninger før overføringen om hvilket ansvar personalet skal ha. Departementet foreslår på denne bakgrunn en uttrykkelig hjemmel for å kunne holde den forvaringsdømte tilbake og eventuelt hente ham eller henne ved unnvikelse. Departementet understreker at institusjoner ikke kan pålegges å påta seg et slikt ansvar.

I St.meld. nr. 27 (1997-98) Om kriminalomsorgen side 43 er det foreslått å endre fengselsloven § 12 slik at den kan brukes ikke bare under avslutningen av soningen, men også tidligere, slik at vedkommende kan tilbakeføres til fengsel etter opphold i institusjon som omfattes av § 12. Begrunnelsen er at behovet for bruk av § 12 kan være til stede på ethvert tidspunkt under fullbyrdelsen. Eksempelvis kan en tenke seg at en domfelt etter ett år i fengselsanstalt overføres til behandlingsinstitusjon for rusmisbrukere hvor han er ett år, for deretter å tilbakeføres til fengselsanstalt. Det vil være større mulighet for at skoletilbud eller arbeidstrening i fengselet vil lykkes, hvis man først har arbeidet med rusproblemet. I Innst. S. nr. 6 (1998-99) punkt 4.5 støtter Justiskomiteen forslaget. Endringsforslaget er tatt inn i propo-

sisjonen her. Forslaget gjelder alle innsatte, ikke bare forvaringsdømte».

5.5.2.2 Høringsinstansenes syn og departementets syn nå

Utenriksdepartementet og Troms fylkeskommune støtter uttrykkelig at tiltakene skal tilpasses de enkelte forvaringsdømtes behov. Fylkeslegen i Vest-Agder uttaler at en reduksjon av gjentakelsesfaren krever tverrfaglig tilnærming. Sosial- og helsedepartementet mener det bør gjøres en egen vurdering av psykisk utviklingshemmetes behov og innholdet i forvaringen for denne gruppen forvaringsdømte. Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom foreslår at forvaringsdømte psykisk utviklingshemmete plasseres i en egen seksjon i forvaringsanstalten. Denne høringsinstansen skriver videre:

«I det daglige arbeidet med lettere utviklingshemmede forvaringsdømte bør en inkludere personale med miljøterapeut kompetanse i tillegg til fengselsbetjenter. Videre bør det inngå i en forvaringsanstalt å ha personer med behandlingskompetanse for denne gruppen. For at en behandling skal kunne få effekt må den som er behandlingsansvarlig kunne påvirke hvordan den forvaringsdømtes hverdag blir utført. Dagens ordning med å importere tjenester, ser en som mindre hensiktsmessig for denne gruppen forvaringsdømte.»

Også *Fellesorganisasjonen for barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere* mener at anstalter der det er forvaringsdømte psykisk utviklingshemmede må ha miljøterapeutisk kompetanse.

Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom støtter forslaget til endring i fengselsloven § 10.

Sosial- og helsedepartementet, Oslo politidistrikt og Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom støtter forslaget til endring i fengselsloven § 12 annet ledd om at forvaringsdømte skal kunne overføres til behandlingsinstitusjon. Sosial- og helsedepartementet og Oslo politidistrikt forutsetter at sikkerheten ivaretas. Sosial- og helsedepartementet og Oslo politidistrikt støtter også at det gis en hjemmel for å holde den forvaringsdømte tilbake mot sin vilje, og hente vedkommende tilbake ved bruk av makt.

Sosial- og helsedepartementet støtter forslaget om at overføring til slik institusjon skal kunne skje under hele soningen.

D e p a r t e m e n t e t viderefører forslagene i høringsbrevet om *innholdet i forvaringen*, og viser til at ingen høringsinstanser har hatt innvendinger mot dem: Tiltakene under soningen av forvaringen skal være tilpasset den enkeltes behov, og egne kontaktbetjenter skal følge opp de forvaringsdømte. Tverrfaglig kompetanse og samarbeid, som mange høringsinstanser er opp-tatt av, er nødvendig. Det må også ses hen til enkelte gruppers særlige behov. Disse spørsmålene omtales nærmere i punkt 5.5.4 nedenfor.

For å få en mest mulig fleksibel og hensiktsmessig soningssituasjon for den enkelte forvaringsdømte, opprettholder departementet forslaget om å *endre fengselsloven § 10* slik at andre anstalter enn den særlige anstalten kan tas i bruk. Også forslaget til *endringer i fengselsloven § 12* videreføres, og det vises til begrunnelsen i høringsbrevet. Det vises til merknadene til bestem-

melsene for en redegjørelse av hvilke endringer som bør foreslås i forhold til utkastet til ny straffegjennomføringslov.

5.5.3 Praktisk tilrettelegging innen kriminalomsorgen

Det er besluttet at den særlige anstalten, jf. fengselsloven § 10 (jf. utkastet til straffegjennomføringslov § 10 annet ledd), skal legges til det som nå er Ila landsfengsel og sikringsanstalt. Belegget skal reduseres og det skal bli bedre bemanning pr. innsatt. De forvaringsdømte skal i utgangspunktet ikke plasseres sammen med andre innsatte. Men også andre anstalter kan være aktuelle, jf. punkt 5.5.2.2 ovenfor, der forslaget til endring av fengselsloven § 10 er omtalt. Og forvaringsavdelingene på Ila må av og til kunne ta imot enkelte andre domfelte. Andre domfelte kan imidlertid ikke fortrenge de forvaringsdømte: De forvaringsdømte skal til enhver tid ha prioritet på Ila. Andre domfelte kan bare plasseres i forvaringsanstalten dersom de har tilsvarende behov som de forvaringsdømte.

Anstalten skal bygges om, slik at det gradvis etableres flere avdelinger, herunder etter hvert en kvinneavdeling. I løpet av 2001 vil etter planene to til tre av avdelingene stå klare. Samtidig planlegger man å oppføre et nytt aktivitetsbygg med arealer til ulike aktiviteter. Ved en slik gradvis ombygging vil det være mulig å trekke på erfaringer underveis, samtidig som kapasiteten kan økes etter hvert som behovet for plasser melder seg.

Det kan forventes et svært lavt antall kvinnelige forvaringsdømte den første perioden etter overgangen til nye særreaksjoner. Forvaringsdømte kvinner får derfor i første omgang et eget tilbud på Bredtveit. Dette vil etter departementets syn også være den beste løsningen for de forvaringsdømte inntil de utgjør et antall som gjør det hensiktsmessig med en kvinneavdeling på Ila.

Det tas sikte på å gi de forvaringsdømte på Ila et helhetlig døgntilbud hvor atferdstrening, arbeidstrening, lovbruddsrelatert og annen programvirksomhet, undervisning og ulike fritidsaktiviteter er viktige elementer. Det tas også sikte på å videreutvikle programmer som har som målsetting å gi de domfelte bedre selvinnsikt og evne til å mestre tilværelsen. Man ønsker å kunne arbeide med rusmiddelmissbruk og tilby behandling. Hovedstammen blant personalet i forvaringsavdelingene vil være fengselstjenestemenn.

Det er videre prosjektert en ressursavdeling ved Trondheim krets fengsel med 10 plasser fordelt på to enheter og en bemanningsfaktor på 1:3. Avdelingen er ment å gi et soningstilbud til forvaringsdømte og andre innsatte som i særlig grad soner tungt og har behov for større areal. Den vil ha høyere personaltetthet og et mer systematisk tilbud på innholdssiden enn en vanlig fengselsavdeling kan gi.

I forbindelse med etableringen av soningsplasser for forvaringsdømte vil samarbeid med etater utenfor kriminalomsorgen være svært viktig. De forvaringsdømte vil trolig ha større behov for helsetjenester enn andre innsatte. Det er derfor nødvendig med et utstrakt samarbeid med etater utenfor kriminalomsorgen for å dekke de innsattes behov for somatisk medisin, psykiatrisk eller psykologisk hjelp, atferdstrening m.m. I tillegg må det samarbeides med skoleetaten slik at undervisningstilbudene blir adekvate. Det må også etableres andre tjenestetilbud. Justisdepartementet har tatt kontakt med de berørte parter for å kunne etablere et hensiktsmessig tjenestetilbud.

Justisdepartementet har satt ned en tverrfaglig arbeidsgruppe til å utarbeide forslag til innhold i forvaringen.

5.5.4 Prøveløslatelse

5.5.4.1 Innledning

Det følger av straffeloven § 39 f (slik den lyder etter endringen ved lov 17. januar 1997 nr. 11) at løslatelse av den forvaringsdømte skal skje på prøve med en prøvetid som kan være fra ett til fem år. I forbindelse med prøveløslatelse kan retten sette vilkår som nevnt i straffeloven § 53 nr. 2 til 5, jf. straffeloven (ny) § 39 g første ledd første punktum.

Hvis det er kriminalomsorgen som bestemmer prøveløslatelse, er adgangen til å sette vilkår snevrere, jf. straffeloven (ny) § 39 g første ledd annet punktum, i utkastet her flyttet til annet ledd. Kriminalomsorgen kan sette vilkår som nevnt i straffeloven § 53 nr. 2, nr. 3 bokstav a til f (i utkastet her endret til bokstav g, se nærmere merknaden til bestemmelsen), nr. 4 og nr. 5.

Justiskomiteen ba i Budsjettinnst. S. nr. 4 (2000-2001) på side 12 om tilbakemelding fra Justisdepartementet på hva som gjøres for å sørge for at sikringsdømte som slippes fri, ikke bryter sikringsvilkårene. Hvorvidt forvaringsdømte skal løslates på prøve og eventuelt hvilke vilkår som settes, må vurderes konkret i forhold til hva som vil være forsvarlig. Nedenfor foreslås det at det kan settes som vilkår at kriminalomsorgen skal følge opp forvaringsdømte som løslates på prøve. Dette vil innebære en sterkere kontroll av prøveløslatte forvaringsdømte sammenliknet med andre lovbrøtere som løslates på prøve.

5.5.4.2 Fengsling ved vilkårsbrudd

Departementet uttalte dette om en adgang til å varetektsfengsle ved vilkårsbrudd (høringsbrevet side 28-29):

«Flertallet i Justiskomiteen uttrykte i Innst. O. nr. 34 (1996-97) på side 22 at det må være adgang til innsettelse i varetekt dersom brudd på vilkår for prøveløslatelse igjen kan aktualisere faren for nye alvorlige straffbare handlinger av den art som begrunnet særreaksjonen.

Etter departementets syn er det mest naturlig å sørge for dette ved å innta en henvisning i straffeloven § 39 g til kapittel 14 i straffeprosessloven, slik man har gjort i straffeloven § 54 nr. 2 første ledd siste punktum. Bestemmelsen vil innebære at varetektsfengsling kan finne sted der det foreligger skjellig grunn til mistanke om vilkårsbrudd, og ett av de spesielle fengslingsvilkår i strpl. § 171 første ledd er oppfylt.»

Oslo politidistriktstøtter uttrykkelig den foreslåtte framgangsmåten. Departementet viderefører forslaget.

5.5.4.3 Rett til forsvarer

Om prøveløslattes rett til forsvarer het det i høringsbrevet (side 29):

«Spørsmålet om den prøveløslattes rett til forsvarer under en sak om gjeninnsettelse er ikke uttrykkelig regulert. I Ot.prp. nr. 87 (1993-94) heter det at den løslatte i sak om gjeninnsettelse har krav på forsvarer etter straffeprosessloven § 96 andre ledd. (Det må være § 96 første ledd man her har ment.)

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

Departementet har etter en fornyet vurdering funnet det hensiktsmessig at forsvarerspørsmålet reguleres uttrykkelig i loven, slik det er gjort i forhold til domfelte som har en betinget dom, jf. straffeloven § 54 nr. 2. Regelen bør være at den domfelte har et ubetinget krav på forsvarer, noe som er i samsvar med forutsetningene i Ot.prp. nr. 87 (1993-94). Forvaringsdømte vil da ha større rett til forsvarer i en sak om gjeninnsettelse enn andre lovbrøyttere som er prøveløslatt eller som har en betinget dom, jf. straffeloven § 54 nr. 2. Dette lar seg imidlertid forsvare. Gjeninnsettelse vil for den forvaringsdømte være et spesielt sterkt inngrep på grunn av forvaringens tidsubestemthet. Det er også dette som er bakgrunnen for at spørsmålet skal avgjøres av by- eller herredsretten, jf. straffeloven § 39 g siste ledd og ikke forhørsretten, slik ordningen er for lovbrøyttere som har betinget dom eller som er prøveløslatt etter fengselslovens regler.»

Oslo politidistrikt og Den Norske Advokatforening støtter uttrykkelig at prøveløslatte forvaringsdømtes rett til forsvarer lovfestes. D e p a r t e m e n t e t viderefører forslaget.

Departementet foreslår i proposisjonen at forvaringsdømte som prøveløslates med vilkår om å ta opphold i en boenhet i en kommune eller i en institusjon, gis en rett til årlig å kreve at retten vurderer vilkåret (se punkt 5.5.4.4.3 nedenfor). Departementet foreslår at den prøveløslatte gis en lovfestet rett til forsvarer også i slike saker.

5.5.4.4 Løslatelse med vilkår om begrensninger i bevegelsesfriheten og mulighet for å bli holdt og hentet tilbake

5.5.4.4.1 Forslaget i høringsbrevet

Departementet uttalte dette om bakgrunnen for å vurdere en bestemmelse om prøveløslatelse med vilkår om begrensninger i bevegelsesfriheten (høringsbrevet side 29-30):

«I dag bor 26 sikringsdømte psykisk utviklingshemmete lovbrøyttere i boenheter i hjemkommunen. De gis et omfattende tjenestetilbud, holdes om nødvendig under kontinuerlig oppsyn av personalet og får ikke adgang til fritt å forlate boligen når det ikke anses som sikkert. Ordningen er basert på en avtale mellom kommunen og kriminalomsorgen. Kriminalomsorg i frihet har det overordnede ansvaret for sikkerheten. Kommunens utgifter dekkes av staten. Den domfelte og/eller vergen må samtykke i ordningen. Alternativet for den domfelte ville vært å være i fengsel eller sikringsanstalt.

Det har hersket en del usikkerhet med hensyn til om denne eller beslektede ordninger kan og bør opprettholdes når sikringsinstituttet erstattes med de nye særreaksjonene.

Når det gjelder utilregnelige psykisk utviklingshemmete, (...) vil det kunne etableres beslektede ordninger basert på avtale mellom fagenheten og den domfeltes hjemkommune.

Når det gjelder de tilregnelige domfelte, måtte slike ordninger eventuelt etableres som ledd i en prøveløslatelse. Spørsmålet blir da om det er adgang til å sette vilkår om at den som prøveløslates, skal ta opphold på en institusjon eller i en boenhet i kommunen og at han eller hun i så tilfelle skal kunne hindres i fritt å forlate boligen og bryte eventuelle andre vilkår.»

Om straffeloven § 53 nr. 3s rekkevidde het det i høringsbrevet (side 30):

«Straffeloven § 53 nr. 3 angir hvilke vilkår som kan settes av retten, jf. innledningen til bestemmelsen. Etter straffeloven § 53 nr. 3 bokstav g kan retten sette som vilkår at den domfelte for inntil ett år tar opphold i heim eller institusjon. Derimot står det intet om adgang til tilbakeholdning hvis lovbryteren skulle prøve å bryte dette vilkåret. Det er også klart at ett-årsfristen i de fleste tilfeller det her kan være tale om, vil være for kort. Oppregningen i § 53 nr. 3 er ikke uttømmende, og i Ot.prp. nr. 87 (1993-94) heter det at retten kan sette et hvilket som helst saklig begrunnet vilkår (side 113). Det er imidlertid grenser, og det er diskutabelt om retten i medhold av straffeloven § 53 nr. 3 kan sette et så inngripende vilkår som det her er tale om uten uttrykkelig hjemmel. Etter departementets oppfatning er det viktig at hjemmelen er klar dersom det skal åpnes for ordninger av denne typen.»

Om behovet for å kunne sette et slikt vilkår, sa departementet i høringsbrevet (side 30):

«Normalt vil det ikke være aktuelt å prøveløslate en domfelt hvis man anser det nødvendig at noen fører konstant tilsyn med at vedkommende ikke beveger seg utenfor boligen uten følge og griper inn, om nødvendig med makt, hvis den domfelte prøver å forlate boligen. For enkelte domfelte, kanskje særlig enkelte psykisk utviklingshemmete, vil imidlertid en prøveløslatelse under slike betingelser være den eneste måten de kan oppnå et liv utenfor fengselsvesenets anstalter. Det vil trolig også være den beste måten å få til en gradvis overgang til et liv i frihet.»

På denne bakgrunn gikk departementet inn for at slike prøveløslatelsesopplegg unntaksvis skulle kunne etableres for forvaringsdømte (høringsbrevet side 30). Departementet foreslo derfor en endring av straffeloven § 39 g som gjør det klart at slike ordninger kan etableres. Departementet understreket at en slik ordning bare kunne skje når kommunen samtykket, og mente at det kunne inngås avtaler som er beslektet med dem som ble foreslått ved gjennomføring av tvungen omsorg utenfor fagenheten. Om avtalen med kommunen het det videre i høringsbrevet (side 30-31):

«En slik avtale bør inneholde bestemmelser om den forvaringsdømtes boforhold, den bistand kommunen skal yte, den bistand kriminalomsorg i frihet skal yte, sikkerhetstiltak, tilsyn og kontroll og utgiftsdekning jf. vedlagte utkast til forskrift om gjennomføring av særreaksjonen tvungen omsorg § 5. Avtalen vil være mellom kriminalomsorgen og kommunen. Kriminalomsorg i frihet bør fortsatt spille en sentral rolle i forbindelse med slike ordninger. Forskrifter om slike avtaler kan eventuelt gis i medhold av fengselsloven § 56.»

Departementet viste til at forhørsretten i prøvetiden kan endre de fastsatte vilkårene, jf. straffeloven § 39 g jf. § 54 nr. 1. Departementet forutsatte at den domfelte med jevne mellomrom kan be forhørsretten vurdere om vilkåret skal opprettholdes. Bare om det var gått kortere tid enn ett år siden siste prøving, burde en slik begjæring kunne avvises, antok departementet, og viste til § 39 f siste ledd (høringsbrevet side 47).

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

5.5.4.4.2 Høringsinstansenes syn

Sosial- og helsedepartementet, Oslo politidistrikt, Lyngdal kommune, Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom og Fellesorganisasjonen for barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere støtter forslaget om en ordning med prøveløslatelse på betingelse av at den domfelte tar opphold i en institusjon eller kommunal boenhet. Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdomuttaler:

«Fagnettverket er uenig i at prøveløslatelse til kommunal bolig med tilsyn kun unntaksvis skal kunne etableres. Etter Fagnettverkets vurdering bør en tilstrebe at slike opplegg etableres der det er mulig, og så tidlig i soningen som det er sikkerhetsmessig forsvarlig. (...) I de tilfeller der hjemkommunen er negativ til å etablere slik bolig, bør det være mulighet for å etablere et slikt boopplegg hos private institusjoner/andre avtaleparter forutsatt at de kan tilby et likeverdig tilbud i forhold til sikkerhet, bemanning og høy faglig kompetanse».

Oslo politidistrikt, Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom og Fellesorganisasjonen for barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere støtter forslaget om at oppholdet i en boenhet eller institusjon ikke begrenses til ett år.

Kommunal- og regionaldepartementet og Sosial- og helsedepartementet støtter forslaget om at prøveløslatelse til kommuner ikke kan skje uten kommunens samtykke. Sosial- og helsedepartementet og Kommunenes Sentralforbund mener vilkåret om frivillighet må gå klart fram av lovteksten. Kommunal- og regionaldepartementet mener det bør presiseres at statlige myndigheter fremdeles skal ha ansvaret for den domfelte ved prøveløslatelse i forbindelse med kommunale ordninger. Kommunal- og regionaldepartementet og Lyngdal kommune forutsetter at ordningen er statlig finansiert.

Oslo politidistrikt og Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom støtter at det gis uttrykkelig hjemmel for at den domfelte kan holdes tilbake i boenheten/institusjonen mot sin vilje og hentes tilbake med makt ved unnvikelse. Sosial- og helsedepartementet og Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom etterlyser en nærmere vurdering av forholdet til sosialtjenesteloven kapittel 6A.

Sosial- og helsedepartementet etterlyser nærmere regler ved endringer i soningsforholdene, og uttaler:

«Hva skjer hvis vedkommende ønsker endringer i soningsforholdene, f.eks. tilbakeføring til kriminalomsorgens anstalt? I tilfeller av reell prøveløslatelse er det ikke grunn til å ta stilling til dette, men i de tilfellene vi snakker om her, kan man ikke på forhånd utelukke at enkelte - etter å ha prøvd en tid på begge steder - faktisk vil foretrekke en anstalt under kriminalomsorgen framfor opplegget i kommunen. Tilsvarende oppstår det et spørsmål dersom kommunen ikke makter å oppfylle de sikkerhetsmessige tiltakene og derfor ønsker å tilbakeføre vedkommende. Kan den domfelte i så fall klage på dette i tilfelle han gjerne vil bli hvor han er?

(...)

Endelig savnes en mer utfyllende redegjørelse for hvem som skal omfattes av denne ordningen. Departementet vil anta at dette ikke

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

bare skal gjelde tilregnelige psykisk utviklingshemmete. Formuleringen er heller ikke begrenset til denne gruppen. Det bør derfor omtales nærmere hvilke andre Justisdepartementet tenker seg kan være aktuelle.»

5.5.4.4.3 Departementets syn nå

Departementet opprettholder forslaget i høringsbrevet om å endre straffeloven § 39 g slik at *retten ved prøveløslatelse kan sette som vilkår at den forvaringsdømte skal ha opphold i institusjon eller kommunal boenhet utover ettårsfristen i straffeloven § 53 nr. 3 bokstav g*. Forslaget får støtte av de høringsinstansene som har uttalt seg.

Med hjemmel i sosialtjenesteloven § 7-12 er det gitt forskrift om boliger med heldøgns omsorgstjenester (jf. forskrift 4. desember 1992 nr. 915). Slike boliger er i dag boliger for barn og eldre, og er neppe så aktuelle her. Det vil bli vurdert om forskriften skal endres slik at også boliger som vil være aktuelle for andre prøveløslatte forvaringsdømte, blir omfattet. Inntil det gjøres, er det slik at de prøveløslatte forvaringsdømte mottar et tjenestetilbud. Det er ikke avgjørende for om et prøveløslattesopplegg utover ettårsfristen kan etableres at enheten er omfattet av den nevnte forskriften, eller går under betegnelsen institusjon. Det må imidlertid være slik at personale kan holde vedkommende under oppsikt på heldøgns basis. Også private tilbud kan være aktuelle.

Departementet viderefører også forslaget om at den domfelte om nødvendig skal kunne *holdes tilbake i boenheten eller institusjonen mot sin vilje og hentes tilbake ved unnvikelse*. Departementet viser til begrunnelsen i høringsbrevet. Ingen høringsinstanser har gått imot forslaget.

En kommune eller institusjon kan ikke uten hjemmel *pålegges* å ta imot forvaringsdømte som løslates til et slikt opplegg. Prinsippet om frivillighet lå også til grunn for forslaget i høringsbrevet. Departementet har merket seg at *Sosial- og helsedepartementet* og *Kommunenes Sentralforbund* går inn for at vilkåret om frivillighet skal gå fram av lovteksten. Departementet har ikke innvendinger mot det, og foreslår at det går uttrykkelig fram av lovteksten at institusjonen eller kommunen må ha samtykket til et slikt prøveløslattesopplegg før retten fastsetter det. Siden kravet om samtykke foreslås å gå uttrykkelig fram av loven, bør det etter departementets syn også gis en regel for situasjonen når samtykket trekkes tilbake. Departementet legger til grunn at en endret situasjon for institusjonen eller kommunen kan føre til at et etablert prøveløslattesopplegg må opphøre. I en slik situasjon bør den prøveløslatte gjeninnsettes. Siden et samtykke fra en institusjon eller en kommune er en forutsetning for ordningen, er det etter departementets vurdering ikke naturlig at en gjeninnsettelse på dette grunnlaget behandles av retten. Det er slik departementet ser det, heller ikke naturlig å gi den prøveløslatte en adgang til å klage på en slik gjeninnsettelse, slik *Sosial- og helsedepartementet* reiser spørsmål om.

Det bør inngås en avtale mellom kriminalomsorgen og institusjonen eller kommunen om prøveløslattesordningen. Det kan etter departementets syn være aktuelt å inngå avtaler som er beslektet med dem som foreslås ved gjennomføringen av særreaksjonen tvungen omsorg. Avtalen bør inneholde bestemmelser om den forvaringsdømtes boforhold, den bistand kriminalom-

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

sorg i frihet skal yte, sikkerhetstiltak, opphør av ordningen, tilsyn og kontroll og utgiftsdekning. Forskrifter om slike avtaler kan gis i medhold av straffeloven § 39 h eller fengselsloven § 56 (jf. utkastet til ny straffegjennomføringslov § 5 fjerde ledd).

Utgiftene til slike prøveløslatelsesopplegg dekkes av staten v/Sosial- og helsedepartementet. Kriminalomsorgen har ansvaret for sikkerheten.

Enkelte høringsinstanser har tatt opp spørsmålet om sosialtjenesteloven kapittel 6A skal gjelde under slike prøveløslatelsesordninger. Prøveløslatelse er en overgang til et liv i frihet, og de reglene som generelt gjelder, må også få anvendelse på prøveløslatte, med mindre noe annet er bestemt. Etter departementets vurdering gjelder derfor sosialtjenesteloven, herunder kapittel 6A, for prøveløslatte forvaringsdømte.

Departementet finner det vanskelig på forhånd å gi en uttømmende oppregning av hvilke forvaringsdømte som kan omfattes av prøveløslatelsesordningen, slik *Sosial- og helsedepartementet* etterlyser. Men departementet antar at institusjonsopphold kan være aktuelt for andre prøveløslatte enn de lettere psykisk utviklingshemmete. For eksempel kan forvaringsdømte med rusmisbruk eller lettere psykiske lidelser være aktuelle for prøveløslatelse med et slikt vilkår. Det kan også tenkes at det i framtiden etableres tilbud som kan være aktuelle for andre grupper forvaringsdømte. Departementet viderefører derfor forslaget om at endringen i straffeloven § 39 g skal gjelde *alle forvaringsdømte*.

Departementet opprettholder også forslaget om at prøveløslatelse i institusjon eller kommunal boenhet utover ettårsfristen bare kan settes som vilkår når *særlige grunner* tilsier det, og viser til at vilkåret er inngripende. Departementet viser langt på vei til forslaget i høringsbrevet om når en slik prøveløslatelse kan være aktuell. Særlige grunner vil blant annet foreligge der en prøveløslatelse under slike betingelser anses som det beste middelet for at den forvaringsdømte skal kunne oppnå et liv utenfor kriminalomsorgens anstalter. Departementet vil likevel tilføye at det må foreligge en reell mulighet for at den forvaringsdømte i løpet av prøvetiden kan mestre et liv i frihet for at et slikt prøveløslatelsesopplegg kan være aktuelt.

Til uttalelsen fra *Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom* om at vilkåret ikke bare må settes unntaksvis, vil departementet bemerke at «særlige grunner» antakelig vil foreligge hyppigere for lettere psykisk utviklingshemmete enn for andre forvaringsdømte. For denne gruppen vil derfor slike prøveløslatelsesopplegg i praksis kunne etableres relativt ofte.

Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom tar til orde for at slike prøveløslatelsesopplegg bør etableres så tidlig i soningen som det er sikkerhetsmessig forsvarlig. Departementet vil bemerke at det ikke kan begjæres prøveløslatelse før minstetiden for forvaringen er utløpt. Slik § 39 e annet ledd lyder etter lov 17. januar 1997 nr. 11, skal det som hovedregel fastsettes en minstetid. Departementet legger til grunn at slike prøveløslatelsesopplegg som er beskrevet ovenfor, ofte kan igangsettes tidligere enn annen prøveløslatelse på grunn av muligheten til å holde den løslatte under kontinuerlig oppsikt. Departementet ser derfor ikke bort fra at retten allerede ved vurderingen av *om* det skal fastsettes en minstetid, og av hvil-

ken *varighet* minstetiden skal ha, legger noe vekt på om lovbryteren etter en tid bør løslates på slike vilkår det er redegjort for ovenfor. På den annen side er det en forutsetning for prøveløslatelse på slike vilkår at det lages et opplegg for progresjon for den prøveløslatte. Innen prøvetidens slutt må den løslatte ha hatt mulighet til å bevege seg fritt. Det må også settes andre vilkår enn selve oppholdet i institusjonen/boenheten, slik at det kan kontrolleres at den prøveløslatte er tilstrekkelig forberedt til et liv i frihet når prøvetiden løper ut.

Den domfelte skal få adgang til å uttale seg om vilkårene på forhånd, jf. lovutkastet § 39 g tredje ledd første punktum (tidligere første ledd tredje punktum). *Sosial- og helsedepartementet* etterlyser i tillegg en adgang for den forvaringsdømte (som er prøveløslatt etter § 39 g første ledd annet punktum) til å klage, både over vilkårene for prøveløslatelsen, og over et eventuelt opphør av prøveløslatelsesopplegget i boenheten/institusjonen. Departementet har vurdert disse spørsmålene nærmere. Hensynet til å ha mest mulig like regler for prøveløslatte lovbytere taler mot å gi slike særregler: Prøveløslatte generelt har ikke slike rettigheter. Det at vilkåret er så inngripende, tilsier at det likevel kan la seg forsvare å foreslå utvidete prøvingsmuligheter for disse prøveløslatte forvaringsdømte. Det kan også være relevant å se hen til hvilke regler som gjelder for gjennomføringen av særreaksjonene overføring til tvungent psykisk helsevern og tvungen omsorg. Departementet har på denne bakgrunn kommet til at det bør gis enkelte særregler, og legger spesielt vekt på at selve ordningen - både i innhold og varighet - avviker fra øvrige prøveløslatelser.

For det første vil departementet foreslå at det gis en uttrykkelig regel om at den prøveløslatte årlig kan kreve at forhørsretten vurderer om vilkåret skal oppheves eller endres, jf. lovutkastet § 39 g tredje ledd tredje punktum. En slik ordning var forutsatt, men ikke foreslått lovfestet, i høringsbrevet. En uttrykkelig rett for den prøveløslatte til å kreve at forhørsretten vurderer spørsmålet, bør etter departementets syn bare gjelde når det er fastsatt at den domfelte skal ha opphold i institusjon eller boenhet i medhold av § 39 g første ledd annet punktum. Forhørsretten avgjør spørsmålet ved kjennelse, med vanlig adgang til kjæremål. Departementet foreslår videre at den prøveløslatte forvaringsdømte gis rett til forsvarer i slike saker (se punkt 5.5.4.3 ovenfor). Til sammenlikning har lovbytere som idømmes overføring til tvungent psykisk helsevern eller tvungen omsorg rett til advokat i saker som behandles etter tvistemålsloven kapittel 33. Dette gjelder klage over vedtak om at den særreaksjonsdømte skal overføres henholdsvis til døgnopphold i institusjon (jf. psykisk helsevernloven § 7-1 i.f.) eller til en fagenhet (jf. utkast til forskrift om gjennomføringen av tvungen omsorg). Parallele avgjørelser om forvaringsdømte i dette spesielle prøveløslatelsesopplegget, vil være gjeninnsettelse i anstalt. Som nevnt ovenfor, anses det ikke hensiktsmessig med en adgang til å klage over en gjeninnsettelse som skyldes at *forutsetningen* for ordningen - nemlig institusjonens eller kommunens samtykke - brister. (Nedenfor foreslås det imidlertid en adgang til rettslig prøving når gjeninnsettelsen skyldes andre forhold.)

Når det foreslås en adgang til å begjære det særlige vilkåret for prøveløslatelsen opphevet eller endret, får den prøveløslatte altså en rett som ikke andre straffedømte har. Heller ikke de utilregnelige særreaksjonsdømte har en tilsvarende rett. På den annen side har disse en administrativ adgang til å klage på vedtak under gjennomføringen av særreaksjonen. Under hensvis-

ning til at vilkåret er inngripende, mener departementet det lar seg forsvare at forvaringsdømte som prøveløslates til et slikt omfattende tiltak får en slik lovfestet rettighet.

Departementet har også vurdert spørsmålet fra *Sosial- og helsedepartementet* om den prøveløslatte bør gis adgang til å begjære seg tilbakeført til forvaringsanstalten. Departementet er i tvil om det bør foreslås en slik adgang. En prøveløslatelse etter § 39 g første ledd annet punktum skal etter departementets syn tjene to formål: For det første skal den kunne være et alternativ til forvaringsanstalten for personer der et slikt opplegg anses bedre egnet, og for det annet skal prøveløslatelsesopplegget bidra til en gradvis overgang til et liv i frihet. Det siste formålet vil kunne vanskeliggjøres dersom den løslatte selv kan begjære seg gjeninnsatt. På den annen side vil departementet ikke utelukke at det kan være behov for en slik regel i akkurat disse sakene. Det kan også vises til at lovbrutere som er idømt overføring til tvungent psykisk helsevern eller tvungen omsorg, har anledning til å begjære endringer i gjennomføringen, herunder overføring til institusjon/fagenhet. Departementet har etter en helhetsvurdering, der det særlig er lagt vekt på at det kan være likhetstrekk mellom dem som er idømt tvungen omsorg og en del forvaringsdømte som er prøveløslatt etter § 39 g første ledd annet punktum, kommet til at en prøveløslatt forvaringsdømt også bør gis en viss adgang til å begjære seg tilbakeført til anstalt i kriminalomsorgen. Departementet vil imidlertid ikke gi den prøveløslatte en ubetinget rett til å få dette spørsmålet vurdert av retten. I stedet foreslår departementet en endring i § 39 g fjerde ledd første punktum som også får betydning for den prøveløslattes adgang til å få spørsmålet om gjeninnsettelse vurdert. Bakgrunnen for endringsforslaget er at også spørsmålet om særlige grunner fremdeles tilsier prøveløslatelse etter første ledd annet punktum, etter departementets syn bør kunne prøves for retten med jevne mellomrom. Departementet foreslår at gjeninnsettelse på dette grunnlaget behandles etter de samme reglene som gjelder for brudd på vilkår. Det er påtalemyndigheten som fremmer sak om gjeninnsettelse. I «særlige grunner» ligger blant annet om ordningen er bedre for den domfelte enn et opphold i anstalt. Departementet vil foreslå at det i de forskriftene som må gis om denne prøveløslatelsesordningen, gis en bestemmelse om at den domfelte og kriminalomsorgen med jevne mellomrom kan begjære at påtalemyndigheten vurderer å kreve gjeninnsettelse fordi særlige grunner ikke lenger tilsier prøveløslatelse, etter mønster av psykisk helsevernloven § 5-5 og utkastet til forskrift om tvungen omsorg. Dersom kriminalomsorgen samtykker og påtalemyndigheten er enig, bør gjeninnsettelse kunne skje uten dom i de tilfellene der det er den forvaringsdømte som har begjært gjeninnsettelse.

Det kan også tenkes andre situasjoner der «særlige grunner» ikke lenger tilsier at prøveløslatelse etter § 39 g første ledd annet punktum opprettholdes. For eksempel kan sikkerhetshensyn i det konkrete tilfellet tale mot at den prøveløslatte innen prøvetidens slutt får bevege seg fritt slik det var forutsatt. Det bør da være adgang til gjeninnsettelse selv om den prøveløslatte ikke har brutt fastsatte vilkår.

Det vises for øvrig til de spesielle merknadene til § 39 g.

5.5.5 Forskrifter

Straffeloven § 39 h gir Kongen fullmakt til å gi forskrifter om gjennomføringen av særreaksjonen forvaring. I Ot.prp. nr. 87 (1993-94) på side 114 heter det at man har i tankene regler om anstaltoppholdet, for eksempel hvilken anstalt forvaringen skal skje i og om overføring mellom anstalter. Bestemmelsen er også ment å skulle hjemle nærmere regler om situasjonen når den forvaringsdømte er løslatt på prøve. Justisdepartementet tar sikte på å gi slike forskrifter før lovendringene trer i kraft. Det bør gis forskrift om den særlige prøveløslattelsesordningen etter straffeloven § 39 g første ledd annet punktum.

I Ot.prp. nr. 87 (1993-94) på side 89 gjengis en del høringsinstansers uttalelser om behov for nærmere regulering av innholdet i personundersøkelsen som skal foretas av personer som vurderes som aktuelle for forvaringsdom. Departementet opplyser samme sted at påtaleinstruksens regler om personundersøkelse vil bli vurdert nærmere. Etter departementets syn er det ønskelig at påtaleinstruksen kapittel 14 og rundskrivet G-180/86 om personundersøkelse med senere endringer tilpasses den nye særreaksjonen forvaring. Det er imidlertid ikke noe vilkår for at forvaringsinstituttet kan tre i kraft at det skjer endringer i disse reglene. Departementet tar sikte på å gjennomgå reglene før eller kort tid etter at forvaringsordningen er trådt i kraft.

5.6 Tidspunktet for ikraftsetting

5.6.1 Forslaget i høringsbrevet

Departementet uttalte om tidspunktet for ikraftsetting (høringsbrevet side 31):

«Det er ønskelig at reformen settes i kraft så snart som mulig, først og fremst av hensyn til de som er aktuelle for en særreaksjonsdom, men også fordi det skaper usikkerhet og praktiske problemer at en reform som denne er vedtatt, men ikke trådt i kraft. Det er en forutsetning for at reglene skal tre i kraft at forholdene er tilrettelagt for at reformen gjennomføres. Videre er det en fordel om reformen ikke trer i kraft før den nye psykisk helsevernloven trer i kraft, siden det er et nært samspill mellom de to regelsettene. På denne bakgrunn foreslås det at reformen trer i kraft 1. januar/1. juli 2001.»

5.6.2 Høringsinstansenes syn og departementets syn nå

De fleste høringsinstansene som har uttalt seg om tidspunktet for ikraftsetting, har støttet departementets vurderinger i høringsbrevet. Bare *Vest-Agder fylkeskommune* mener at tvungen omsorg ikke bør iverksettes før fagenheten begynner å ta form som beskrevet i høringsbrevet - etter denne høringsinstansens syn etter 2-3 år. Dessuten mener *Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom* at særreaksjonsreformen ikke bør settes i verk før dagens sikringsprosjekter er evaluert.

Departementet er ikke enig i at dagens sikringsprosjekter må evalueres før de kan erstattes av de nye reglene. En evaluering av de nye særreaksjonsreglene bør imidlertid gjennomføres etter noen tid (se kapittel 8 nedenfor). Det foreslås at reformen trer i kraft 1. januar 2002.

6 Enkelte spørsmål om varetektsfengsling

6.1 Forslaget i høringsbrevet

Departementet viste i høringsbrevet (side 35) til at mistenkte, dersom vilkårene i straffeprosessloven §§ 171 eller 172 er oppfylt, kan pågripes og varetektsfengsles. Det gjelder også de som antas å være strafferettslig utilregnelige, dersom det er reist eller er sannsynlig at det vil bli reist sak om strafferettslig særreaksjon, jf. straffeprosessloven § 171 annet ledd.

Det het videre om varetektsfengsling av sinnslidende og psykisk utviklingshemmete (høringsbrevet side 35):

«Fengselsreglementet fastsetter at varetektsfengslede personer skal settes inn i krets- eller hjelpefengsler, jf. reglementet § 22.5. Personer som er sinnslidende kan i stedet innlegges på psykiatrisk sykehus såfremt vilkårene i psykisk helsevernloven er oppfylt, jf. fengselsloven § 55 jf. § 32 første ledd. Tilsvarende muligheter finnes ikke for psykisk utviklingshemmete. Ofte anses imidlertid fengsel for å passe dårlig for psykisk utviklingshemmete lovbrutere. (Domfelte i denne kategorien anses i en del tilfeller som soningsudyktige, jf. straffeprosessloven § 459 første ledd. Se f. eks. Ståle Eskeland: Fangerett (2. utgave, Oslo 1989) side 166.) Varetektsfengsling vil i slike tilfeller lett kunne fremstå som et meget sterkt inngrep som man i det lengste søker å unngå. På den annen side vil det, der den siktede representerer en fare for omgivelsene, være uforvarlig å løslate vedkommende.»

Departementet viste til at problemstillingen har fremtvunget en debatt om hvordan man kan forene hensynet til den psykisk utviklingshemmetes krav på human behandling, etter blant annet konvensjonen om sivile og politiske rettigheter (SP) artikkel 10, med hensynet til omgivelsenes sikkerhet. Departementet ga for øvrig uttrykk for at spørsmålet ikke er begrenset til å gjelde psykisk utviklingshemmete (høringsbrevet side 35). Også andre, f.eks. meget unge eller meget gamle lovbrutere, kan være i en parallell situasjon.

I høringsbrevet uttalte departementet at spørsmålet må ses i sammenheng med den ordningen som er etablert i noen kommuner for enkelte psykisk utviklingshemmete med sikringsdom. Spørsmålet var etter departementets syn blant annet om slike eller beslektede ordninger kan og bør brukes som et alternativ til varetektsfengsel overfor personer som kan gis et slikt tilbud, og hvor opphold i fengsel anses for å være svært uheldig (høringsbrevet side 35).

Departementet redegjorde deretter for straffeprosessloven §§ 188 jf. 181 på denne måten (høringsbrevet side 36):

«Etter straffeprosessloven §§ 188 jf. 181 kan retten i stedet for fengsling treffe beslutning om forføyning som nevnt i § 181 (plikt til å fremstille seg for politiet til bestemte tider eller ikke forlate et bestemt oppholdssted eller andre vilkår, så som innlevering av pass, førerkort, sjøfartsbok, fartsbevis eller liknende), eller sikkerhetsstillelse ved kaution, deponering eller pantsettelse. Et spørsmål er om retten i medhold av denne bestemmelsen kan fastsette vilkår om at en siktet skal kunne holdes tilbake mot sin vilje og hentes tilbake ved unnvikelse -

og om dette i så tilfelle skal kunne gjelde også i institusjon eller bolig hvor man ellers ikke har hjemmel til slik frihetsberøvelse (se f. eks. sosialtjenesteloven § 7-9, som fastsetter uttrykkelig at beboerne skal kunne bevege seg fritt i og utenfor institusjoner og boliger med heldøgns omsorgstjenester som er omfattet av sosialtjenesteloven).

Hvorvidt retten har en slik kompetanse, er etter det departementet kjenner til ikke behandlet i Høyesterett, og heller ikke i litteraturen. Det forutsettes imidlertid enkelte steder at den siktede i stedet for å varetektsfengsles, kan undergis tilsyn som innebærer at han eller hun ikke har sin frihet, se f. eks. Bratholm: Strafferett og samfunn (Oslo 1980) side 603.

Det kan anføres at når retten kan gjøre det mer, å varetektsfengsle vedkommende, bør den kunne gjøre det mindre, nemlig bestemme at den domfelte utenfor fengsel skal undergis tiltak som innebærer at han eller hun ikke har sin fulle frihet. Forutsetningen må være at den etat eller enhet som er ansvarlig for å iverksette tiltakene samtykker, og at opplegget for den siktede fremstår som et bedre alternativ enn varetektsfengsel. Mot dette kan det imidlertid anføres at det fra et rettssikkerhetssynspunkt er uheldig om frihetsberøvelse skal kunne foretas i institusjoner eller boliger som ikke er tilrettelagt for det, av personer som ikke ellers har dette som del av sine arbeidsoppgaver, og uten at det foreligger et regelverk som regulerer dette. Det kan i forlengelsen av dette anføres at frihetsberøvelse er så inngripende at det kun kan skje i henhold til klare regler, ikke bare om vilkårene for å frihetsberøve, men også om gjennomføringen av frihetsberøvelsen.»

Departementet konkluderte med at det i medhold av straffeprosessloven § 188 jf. 181 antakelig er, og også bør være, adgang til å fastsette som vilkår at den siktede i stedet for varetektsfengsel skal kunne holdes tilbake i bolig eller institusjon utenfor fengselsvesenet (høringsbrevet side 36).

For at det skal komme tydelig fram av § 188 at det kan fastsettes vilkår som nevnt, foreslo departementet at det føyes til i § 188 at retten kan fastsette at en siktet i stedet for å bli varetektsfengslet skal kunne holdes tilbake mot sin vilje eller hentes tilbake ved unnvikelse, hvis den siktede har eller får plass i en institusjon eller kommunal boenhet og den ansvarlige for boligen samtykker.

6.2 Høringsinstansenes syn

Flere høringsinstanser er generelt positive til forslaget om å uttrykkelig hjemle adgangen til å beslutte varetektssurrogat. Det er: *Kommunal- og regionaldepartementet, Borgarting lagmannsrett, riksadvokaten, Oslo politidistrikt, Drammen kommune, Lyngdal kommune og Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom. Lyngdal kommune og Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom* forutsetter at staten finansierer slike tiltak.

Lyngdal kommune og Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom understreker at det må avklares hvem som skal ha det faglige og sikkerhetsmessige ansvaret for ordningen. *Fagnettverksprosjektet for kommuner med psykisk utviklingshemmede med sikringsdom* mener det bør være naturlig å trekke inn Kriminalomsorg i frihet i forbindelse med etableringen av en slik ordning. *Kommunal- og regionaldepartementet*

forutsetter at statlige myndigheter påtar seg ansvaret for siktede under opphold i en institusjon eller i en kommune.

6.3 Departementets syn nå

Departementet går inn for å endre straffeprosessloven § 188, men har utformet forslaget noe annerledes enn i høringsbrevet. Departementet foreslår at det går uttrykkelig fram av straffeprosessloven § 188 at retten kan beslutte at varetekt kan utholdes i en institusjon eller i en kommunal boenhet.

Det foreslås også å uttrykkelig presisere at dette bare kan skje dersom institusjonen eller kommunen samtykker. For siktede som er psykisk utviklingshemmete og antas å være utilregnelige, kan retten beslutte at varetekt skal utholdes i en fagenhet for tvungen omsorg. Fagenheten er forpliktet til å ta imot slike siktede.

Departementet viderefører forslaget om at institusjonen/kommunen kan holde den siktede tilbake mot sin vilje og hente ham eller henne ved unnvikelse.

Staten v/Sosial- og helsedepartementet finansierer slike tiltak. Politiet har ansvaret for sikkerheten.

7 Økonomiske og administrative konsekvenser

7.1 Innledning

De økonomiske og administrative konsekvenser av innføringen av særreaksjonene overføring til tvungent psykisk helsevern og forvaring er omtalt i Ot. prp. nr. 87 (1993-94) side 102-104 og i Innst. O. nr. 34 (1996-97) på side 24. Etter lovvedtaket har kriminalomsorgens forberedelser til innføringen av forvaring gitt mer presis kunnskap om de økonomiske og administrative konsekvensene. I tillegg foreslås det i proposisjonen her en endring i vilkårene for å bli idømt forvaring. Nedenfor vil det derfor bli gitt supplerende merknader til de økonomiske og administrative konsekvensene av forvaring, samt en redegjørelse av de økonomiske og administrative konsekvensene av lovforslagene i proposisjonen her.

7.2 Økonomiske og administrative konsekvenser av innføringen av særreaksjonen forvaring

Departementet foreslår i proposisjonen her en endring i vilkårene for å bli idømt forvaring. Endringen fører til at noen flere kan få denne særreaksjonen enn det som følger av lov 17. januar 1997 nr. 11. Det er vanskelig å si hvor mange det vil gjelde, men departementet legger til grunn at det er få. Forslaget til endring kan føre til en noe mer utstrakt bruk av rettspsykiatrisk sakkyndige enn forutsatt i Ot. prp. nr. 87 (1993-94). Det vil også bli noen flere tilsynsoppdrag for kriminalomsorg i frihet.

Den nye særreaksjonsordningen innebærer at kriminalomsorgen må utvikle et soningsalternativ hvor innholdet i forvaringen kan tilpasses de domfeltes særlige behov. Siden forvaringen er en tidsbestemt reaksjon, er det viktig at kriminalomsorgen har de ressurser som muliggjør en positiv utvikling, slik at de innsatte kan kvalifisere for løslatelse. I tillegg er behovet for å ivareta sikkerhetsmessige forhold betydelig.

Økt bemanning på Ila er det viktigste tiltak for å ivareta disse forhold. I tillegg skal bygningsmessige arbeider utføres. Bemanningsøkningen er beregnet til å utgjøre 52 årsverk. Kostnadsrammen inklusiv helårsvirkning av årsverkene er beregnet til 22 millioner kroner, hvorav engangsinvesteringer/etableringskostnad utgjør ca. 2,5 millioner kroner. De budsjettmessige konsekvensene av forvaringsordningen vil bli vurdert i de årlige budsjettprosesser.

Forvaringsordningen er omtalt i St.prp. nr. 1 (1999-2000) i forbindelse med byggeprosjektet for aktivitetsbygg ved Ila landsfengsel og sikringsanstalt. Det går fram av St.prp. nr. 1 (2000-2001) at etableringen ved Ila vil kreve en opprustning av det faglige tilbudet ved anstalten.

I tillegg vil innføringen av forvaring få økonomiske konsekvenser for forvaltningssamarbeidende etater, herunder skole- og helsemyndigheter.

7.3 Økonomiske og administrative konsekvenser av innføringen av særreaksjonen tvungen omsorg

Det finnes ikke statistikk som viser hvor mange av de sikringsdømte som vil tilfredsstillende vilkårene for å dømmes til tvungen omsorg. Man vet imidlertid at gruppen ikke er stor. Bare ca. 1 % av befolkningen har IQ under 55, få av dem har begått straffbare handlinger, og blant disse er de færreste farlige.

I Ot.prp. nr. 60 (1995-96) ble det lagt til grunn at fagenheten skulle gi plass til 5 personer, og antallet personer som til enhver tid ville være idømt tvungen omsorg ble anslått til 10 til 15 personer. I og med at Stortinget ikke vedtok forslaget til en fakultativ straffritaksregel (se Ot.prp. nr. 87 (1993-94) side 30-34 og Innst. O. nr. 34 side 6-8), må en regne med at antall dommer på tvungen omsorg kan bli noe lavere enn forutsatt i Ot.prp. nr. 60 (1995-96). På den annen side forutsatte man den gang at oppholdet i fagenheten som hovedregel skulle begrenses til 6 måneder. Situasjonen blir en annen etter forslaget i proposisjonen her. Hovedregelen blir nå at særreaksjonen skal utholdes i fagenheten, og det er sannsynlig at de fleste vil bli værende der i mange år. Blir det en uttalt målsetting at tvungen omsorg etter en tid blir gjennomført utenfor fagenheten, vil muligens behovet for plasser i fagenheten avta noe.

Det har vist seg at tallet på sikringsdømte med økonomisk støtte fra Sosial- og helsedepartementet (se omtalen i punkt 3.4.4.4), som dannet utgangspunkt for anslaget i Ot.prp. nr. 60, har økt betraktelig. Det er blant annet derfor usikkert hvor mange mennesker det vil dreie seg om. Et foreløpig anslag tilsier at totalt 15 personer vil ha opphold i fagenheten.

Siden de som det gjelder, vil kunne oppholde seg i fagenheten i mange år, kan den ikke planlegges som en ordinær døgninstitusjon. Det blir snarere tale om en totalinstitusjon som må gi mulighet for fritidsaktiviteter, mer leilighetslignende boformer mv.

Med utgangspunkt i et anslag på 1-2 personer som dømmes til tvungen omsorg pr. år, antar departementet at det kan være hensiktsmessig med en trinnvis utbygging av institusjonsplasser i fagenheten. Dette vil innebære at investeringskostnadene kan fordeles over flere år.

Med utgangspunkt i kostnadene for etablering av plasser for særlig vanskelig og farlige sinnslidende; kr. 2,16 millioner per plass, anslås *investeringskostnadene* for 15 plasser til totalt 32,4 millioner kroner.

Som det går fram under punkt 5.4.1 foran, tas det sikte på å finne en midlertidig løsning i den første perioden etter ikrafttreddelsen, basert på kjøp av tjenester.

Regjeringen vil foreslå de nødvendige bevilgninger for formålet.

Anslag for *driftsutgifter* tar utgangspunkt i utgiftene for regionale ressursavdelinger (kr. 7000 pr. døgn, dvs. kr. 2,55 millioner pr. år pr. plass). Med totalt 15 plasser i drift, vil de årlige driftsutgifter ved full kapasitet bli 38,25 millioner kroner. Det må understrekes at det er noe usikkert i hvilken utstrekning domstolene vil benytte seg av adgangen til å dømme til tvungen omsorg. Dersom flere blir dømt til tvungen omsorg enn forutsatt, må kapasiteten og bevilgningene øke tilsvarende.

Kostnadsanslagene ovenfor er hentet fra St. prp. 63 (1997-98) Om opptrappingsplan for psykisk helse 1999-2006, og tallene er ikke prisjustert.

7.4 Økonomiske og administrative konsekvenser av endringene i fengselsloven (straffegjennomføringsloven) og andre lover

Det foreslås lovfestet at det i forbindelse med prøveløslatelse fra forvaring kan fastsettes at den domfelte skal kunne holdes tilbake i en bolig eller institusjon, om nødvendig ved bruk av makt. Det samme foreslås når slike vilkår fastsettes som varetektssurrogat.

Staten v/Sosial- og helsedepartementet vil refundere utgiftene til slike tiltak for prøveløslatte forvaringsdømte, siktede som utholder varetektssurrogat og også ved videreføringen av allerede idømt sikring. På grunnlag av erfaringer med tilskuddsordningen knyttet til sikringsdømte psykisk utviklingshemmete (kap. 673, post 65 på Sosial- og helsedepartementets budsjett) når det gjelder antall og gjennomsnittskostnad pr. person, og supplert med at ordningen med prøveløslatelse fra forvaring vil omfatte flere grupper enn psykisk utviklingshemmete, har Sosial- og helsedepartementet beregnet utgiftene i år 2002 til 97 millioner kroner refusjon av kommunenes utgifter og 1 million kroner i økte kostnader til administrering av tilskuddsordningen.

De fleste øvrige lovendringene som foreslås i proposisjonen her, er av rent teknisk karakter, og får ingen administrative eller økonomiske konsekvenser.

8 Etterkontroll

Departementet viser til Ot.prp. nr. 87 (1993-94) side 103 om etterkontroll av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner. Det foreslås en endring i vilkårene for å idømme særreaksjonen forvaring i proposisjonen her. Etterkontrollen må omfatte en undersøkelse av hvordan den endelig vedtatte bestemmelsen fungerer i praksis. I tillegg har departementet merket seg justiskomiteens bemerkninger om at særreaksjonsreglene må gjennomgås etter en tid med sikte på å vurdere om de gir nødvendig beskyttelse, og om de lovbrudd som hjemler en særreaksjon kan være for sterkt begrenset (Innst. O. nr. 34 (1996-97) side 14 og 21).

For psykisk utviklingshemmete lovbrøtere innføres det ved forslagene i proposisjonen her en helt ny særreaksjon i form av tvungen omsorg i fagenhet, med mulighet for at en del av særreaksjonen kan gjennomføres i en boenhet i en kommune eller i en annen insititusjon. Både gjennomføringen i og utenfor fagenheten bør evalueres med sikte på å foreta de endringer som er nødvendige. Etterkontrollen bør finne sted etter ca. fem år, og resultatet av denne vil bli forelagt Stortinget.

I tillegg til en etterkontroll som nevnt, bør praktiseringen av reglene følges kontinuerlig av Justisdepartementet og Sosial- og helsedepartementet. Følgende punkter bør undersøkes, både i den løpende evalueringen og i etterkontrollen: I hvilken grad gjennomføres tvungen omsorg faktisk utenfor fagenheten når vilkårene for slik gjennomføring er oppfylt? I hvilken grad utøves det tvang i fagenheten utover det å holde den særreaksjonsdømte tilbake? Er det et reelt behov for at reglene om tvang i sosialtjenesteloven kapittel 6A skal gjelde tilsvarende? Hvilken rolle har den fylkeskommunale habiliteringstjenesten?

Også den lovtilknytningen forslaget til gjennomføring av tvungen omsorg hviler på, bør evalueres etter en tid. Departementet tenker særlig på hvordan tilknytningen til psykisk helsevernloven fungerer for denne gruppen særreaksjonsdømte, og hvilke erfaringer kontrollkommisjonen har gjort seg. Kontrollkommisjonen bør på vanlig måte avgi årlig rapport til Statens helsetilsyn om sin virksomhet.

I tillegg bør erfaringene med én fagenhet evalueres, og det bør vurderes om det skal opprettes flere fagenheter: Både antallet som dømmes til tvungen omsorg og faglige hensyn vil være av betydning for vurderingen. Det bør for det første holdes rede på antallet personer som blir idømt tvungen omsorg. Det tas sikte på å etablere en ordning for automatisk innhenting av de relevante dommene. Også de faglige sidene ved fagenheten bør observeres, herunder hvilket innhold den tvungne omsorgen har. Fagenheten bør avgi årlige rapporter om gjennomføringen. Dersom særreaksjonen gjennomføres utenfor fagenheten, bør fagenheten sørge for at den årlige rapporten også inneholder opplysninger om denne gjennomføringen.

Dersom hjemmelen for å la sosialtjenesteloven kapittel 6A gjelde tilsvarende for gjennomføringen i eller utenfor fagenheten tas i bruk, bør også vedtak om tiltak etter dette kapitlet inngå i fagenhetens rapportering. Også fylkesmannen, fylkesnemnda for sosiale saker og rådgivende gruppe har oppgaver

etter sosialtjenesteloven kapittel 6A. Dersom reglene gis anvendelse under gjennomføringen av tvungen omsorg, bør også disse instansenes befatning med sakene trekkes inn i evalueringen.

Det foreslås i proposisjonen her også en uttrykkelig hjemmel for å prøveløslate forvaringsdømte med vilkår om å ta opphold i en institusjon eller kommunal boenhet utover ett år. Også denne ordningen bør evalueres. Det bør holdes rede på hvor utbredt ordningen blir, og hvilke grupper forvaringsdømte som løslates på et slikt vilkår. Det må undersøkes om prøvetiden brukes aktivt slik at disse forvaringsdømte etter hvert vender tilbake til et liv i frihet. Siden løslatelse på prøve fra forvaring først er aktuelt etter at minstetiden er utløpt, og det som hovedregel skal fastsettes en minstetid for forvaringen, er det mulig at fem år er for kort tid for evalueringen av slike prøveløslatelses tiltak. På den annen side vil antakelig noen av dagens sikringstiltak bl.a. i kommuner bli omgjort til prøveløslatelse fra forvaring etter overgangsreglene. Forutsatt at det er et tilstrekkelig antall saker, bør derfor også den særlige prøveløslatelsesordningen evalueres etter om lag fem år.

9 Er det behov for endringer i reglene om uaktsomt bildrap, jf. straffeloven § 239?

9.1 Gjeldende rett

Uaktsom atferd i trafikken rammes av den generelle aktsomhetsnormen i vegtrafikkloven § 3, jf. § 31, som lyder:

«Enhver skal ferdes hensynsfullt og være aktpågivende og varsom så det ikke kan oppstå fare eller voldes skade og slik at annen trafikk ikke unødig blir hindret eller forstyrret».

Straffeloven § 239 retter seg mot den som ved uaktsomhet forvolder en annens død. Etter en lovendring i 1988 angir straffebudet uttrykkelig at også uaktsomt drap ved bruk av motorvogn rammes. En tilsvarende tilføyelse ble gjort i § 238 om uaktsom grov legemsbeskadigelse. Samtidig fikk straffebestemmelsen i vegtrafikkloven § 31 en henvisning til §§ 238 og 239.

Høyesterett har i flere avgjørelser gitt uttrykk for at aktsomhetsnormen i vegtrafikkloven § 3 og straffeloven § 239 er den samme, første gang i avgjørelsen i Rt. 1963 s. 744, senest i en kjennelse 8. november 2000 (inntatt i Rt. 2000 s. 1788. Men bare ved fellelse etter § 239 må uaktsomheten omfatte dødsfølgen. Om dette uttaler Høyesterett i kjennelsen fra november 2000:

«Jeg tilføyer at fellelse etter § 239 i tillegg krever at uaktsomheten også omfatter dødsfølgen. Selv om kjøring av motorvogn generelt kan sies å inneholde et faremoment som gjør at uaktsomhet lett kan føre til en alvorlig ulykke, er det likevel ikke slik at enhver uaktsomhet i trafikken med dødsulykke til følge, vil rammes av straffeloven § 239. Hvorvidt aktsomhetsnormen er overtrådt, blir gjenstand for en konkret vurdering i det enkelte tilfellet.»

Vegtrafikkloven og straffeloven rammer forskjellige sider ved den straffbare kjøringen. Derfor er det etter omstendighetene adgang til å dømme en uaktsom bilfører både for overtredelse av straffeloven § 238 eller § 239, og for brudd på den alminnelige aktsomhetsnormen i vegtrafikkloven § 3, jf. Rt. 1980 s. 360.

9.2 Rettstilstanden før 1988

Før 1988 var vi i Norge svært tilbakeholdne med å dømme for uaktsomt drap. I årene 1980 til 1987 var det gjennomsnittlig 13 domfellelser i året. Trolig dreide over 90 prosent av sakene seg om uaktsomt drap i trafikken. Det var flere eksempler på at retten dømte for overtredelse av vegtrafikkloven § 3 om uaktsom kjøring, men frifant for uaktsomt drap, til tross for at kjøringen hadde ført til dødsulykke.

Saker om uaktsomt drap ble på den tiden behandlet med jury. Mye kan tyde på at juryen vek tilbake for å dømme for uaktsomt drap når uaktsomheten var av en art som de fleste bilførere gjør seg skyldig i fra tid til annen. Juryen

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

begrunner ikke sin avgjørelse. Derfor kunne frifinnelsene vanskelig overprøves. For å unngå en omstendelig lagmannsrettsbehandling, unnlot påtalemyndigheten etter hvert i en del saker å ta ut tiltale for uaktsomt drap, og nøyde seg med å tiltale for uaktsom kjøring. Daværende Eidsivating statsadvokatembeter beskrev, med riksadvokatens tilslutning, situasjonen slik:

«Ved Eidsivating statsadvokatembeter har det gjennom års praksis bygget seg opp et solid erfaringsgrunnlag for hvilke omstendigheter som må foreligge før lagretten svarer ja på skyldspørsmålet om uaktsomt drap ved bruk av motorkjøretøy. Det er to forhold som synes å måtte foreligge i kombinasjon, nemlig kjøring i påvirket tilstand og høy hastighet, eller annen grov uforsvarlig kjøring. Selv om begge disse forhold foreligger, hender det ikke rent sjelden at lagretten svarer nei på skyldspørsmål etter § 239 selv om vilkårene for straffellelse foreligger. I tilfelle hvor føreren ikke er påvirket av alkohol er erfaringen at lagretten har svært lett for å svare nei selv om det foreligger virkelig farlig og grov uaktsom kjøring.

På denne bakgrunn har det nok utviklet seg en håndhevelsespraksis hvoretter det ikke tas ut tiltale etter § 239 selv om vilkårene egentlig er tilstede.»

Norge sto i en særstilling i Norden når det gjaldt antallet domfellelser for uaktsomt drap. I 1960 førte hvert sjuende dødsfall voldt ved uaktsom kjøring til domfellelse for uaktsomt drap i Danmark, i Sverige og Finland rundt hvert fjerde. I Norge var det tilsvarende tallet én domfellelse på 46 ulykker. Tallet på domfellelser økte noe etter 1960. Men Justisdepartementet la i 1988 til grunn at den nevnte praksis ikke var vesentlig endret, selv i de senere år.

9.3 Lovendringen i 1988

Departementet mente at praksis om straffansvaret for dødsulykker i trafikken var lite tilfredsstillende, og at det var behov for å skjerpe bilførerens aktsomhet. Derfor foreslo det i 1988 at det skulle sies uttrykkelig i § 239 at også uaktsomt drap ved bruk av motorvogn rammes. En tilsvarende endring ble foreslått i § 238 om uaktsom grov legemsbeskadigelse. Samtidig skulle saker om uaktsomt drap ikke lenger behandles med jury. Forslaget ble vedtatt av Stortinget ved lov 8. juli 1988 nr. 70.

Lovendringen hadde ingen direkte juridisk betydning; uaktsomt drap ved bruk av motorvogn var omfattet av §§ 238 og 239 også før lovendringen. Formålet var å gi et klart signal om at dødsulykker i trafikken oftere enn før skulle lede til tiltale og domfellelse for uaktsomt drap, og at straffen i slike saker skulle skjerpes.

Strafferettsapparatet tok signalene fra lovgiverne alvorlig. Antallet domfellelser for uaktsomme drap ble tredoblet etter 1988: I perioden 1989 til 1994 ble gjennomsnittlig 41 personer hvert år dømt for uaktsomt drap.

Etter hvert mente mange at praksis ble for streng. Ofte skulle det nesten ingen ting til for å domfelle for uaktsomt drap etter en dødsulykke voldt ved uaktsom kjøring. Avgjørelsen i Rt. 1990 s. 1021 kan tjene som et eksempel: En bilist hadde gjort seg skyldig i en kortvarig feilfordeling av oppmerksomheten. Mens han kjørte i kø i en fart av 70-80 km/t, festet han oppmerksomheten på en motorsyklist som kom i høy hastighet inn fra høyre. Derfor ble bilisten for

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

sent klar over at køen bremsset. Han kjørte inn i bilen foran. En passasjer ble drept. Bilisten ble dømt for uaktsomt drap.

Professor dr. juris Johs. Andenæs skriver om dommen i sin bok *Straffen som problem* (Oslo 1994) (s. 90-91):

«Selv om føreren gjorde seg skyldig i en feil, har jeg ... vanskelig for å se at det kan rettes noen subjektiv bebreidelse mot ham. Grunnen til den feilaktige kjøringen og dødsulykken var rett og slett at han ikke var en god nok sjåfør.»

9.4 Nye signaler de senere år

I St.meld. nr. 23 (1991-92) Om bekjempelse av kriminalitet uttalte den daværende regjeringen (på s. 121) at lovendringen i 1988 muligens hadde ført til at «pendelen (er) svingt noe langt i disse sakene, slik at selv den minste uoppmerksomhet fra en bilfører kan føre til påtale og dom for uaktsomt drap». Departementet ga uttrykk for at det i første rekke ville være opp til riksadvokaten å treffe avgjørelse om en slik justering. Disse synspunktene fikk tilslutning fra justiskomiteen (Innst. S. nr. 192 (1991-92) s. 44).

Etter dette kan det synes som om antallet domfellelser gikk noe ned igjen, likevel slik at det lå over nivået før 1988, jf. Johs. Andenæs: *Lov og praksis om uaktsomt drap - særlig i trafikkulykker*, Lov og Rett 1996 s. 294-305 (på s. 304).

I et brev til Justisdepartementet i juli 1996 ga riksadvokaten uttrykk for at påtalemyndigheten ikke burde ta ansvaret for og styre en slik kursendring som departementet antydde i stortingsmeldingen. Eventuelt burde regjeringen overfor Stortinget fremme de nødvendige lovforslag eller på annen måte ta initiativ til en debatt i nasjonalforsamlingen om spørsmålet.

I brev 2. mars 1998 til riksadvokaten uttalte departementet at det kunne synes som praksis var i ferd med å justere seg. Departementet viste særlig til en høyesterettsdom fra 1997 (Rt. 1997 s. 1764), hvor Høyesterett opphevet en domfellelse for uaktsomt drap i en trafikk sak. Ulykken skjedde i et veikryss hvor den domfelte hadde vikeplikt etter «høyreregelen». Han oppfattet feilaktig den andre bilførerens opptreden slik at han oppga sin forkjøringsrett.

Høyesterett har tidligere uttalt at vikeplikten er absolutt (Rt. 1963 s. 890), men mente i den foreliggende saken at det kan tenkes unntak. Domsgrunnene var ikke tilstrekkelige til å ta standpunkt til lovanvendelsen. Høyesterett uttalte likevel:

«Domfellelse for uaktsomt drap representerer en alvorlig karakteristikk av handlingen fra samfunnets side. Det må derfor gis en grundig beskrivelse av de faktiske forhold domfellelsen er basert på slik at ankedomstolen har et forsvarlig grunnlag for å overprøve lovanvendelsen.»

Departementet uttalte i brevet til riksadvokaten at sammenlignet med tidligere praksis, blant annet Rt. 1990 s. 1021 om feilfordeling av oppmerksomhet, kunne det synes som Høyesterett var i ferd med å justere sin praksis. Etter departementets syn burde man derfor se an Høyesteretts videre praksis før man eventuelt vurderte å sette i verk tiltak med sikte på lovendring.

Riksadvokaten sendte 19. mars 1998 et skriv om uaktsomt drap i trafikk saker til samtlige statsadvokatembeter. Der ble blant annet dommen fra 1997 og

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

brevet fra departementet omtalt. Riksadvokaten ba statsadvokatene også i fremtiden vise rettsutviklingen på dette området særlig oppmerksomhet. Blant annet heter det i brevet:

«Ved vurderingen av om straffeloven § 239 skal anvendes i tillegg til vegtrafikkloven § 3, må det likevel som ett av flere relevante momenter kunne vektlegges om de objektive og subjektive omstendigheter er slik at det fremstår som rimelig at man fra samfunnets side knytter den alvorlige karakteristikken «uaktsomt drap» til handlingen.»

9.5 Interpellasjonsdebatt 31. mai 1999

Våren 1999 meldte representanten Finn Kristian Marthinsen en interpellasjon til justisministeren om uaktsomt drap ved bruk av motorvogn. Representanten reiste spørsmål om det kunne være grunn til å endre loven «slik at det bare blir mulig å straffe for uaktsomt drap (ved bruk av motorvogn) når det er snakk om for høy fart, kjøring i beruset tilstand, eller andre grove regelbrudd».

I interpellasjonsdebatt 31. mai 1999 uttalte den daværende justisministeren blant annet:

«Etter mitt syn er det i utgangspunktet ikke ønskelig å angi kriterier i loven for når retten skal dømme for uaktsomt drap i trafikken. Spørsmålet om hvor grensen bør gå, er utpreget skjønnsmessig. Grunnlaget for avgjørelsen vil som oftest være best hvis retten fritt kan trekke inn alle relevante momenter, uten å være bundet av for skarpe retningslinjer i loven. En nærmere lovregulering bør derfor bare skje hvis det er absolutt nødvendig.

Strafferettsapparatet må gi klare signaler om det store ansvar som påhviler bilførere. Men jeg er enig med dem som har hevdet at praksis etter lovendringen i 1988 var for streng. Det er ikke rimelig at selv den minste uaktsomhet skal føre til domfellelse for uaktsomt drap. Både Høyesterett og riksadvokaten har gitt signaler som kan tyde på at praksis er i ferd med å bli justert, slik at det skal mer til for å domfelle for uaktsomt drap nå enn i årene etter lovendringen i 1988. Dette er en riktig utvikling.

På denne bakgrunnen mener jeg at det ikke nå bør foretas noen lovendringer med sikte på å justere praksis ytterligere. Men departementet vil holde spørsmålet under oppsikt og vil gjøre det også på bakgrunn av den debatten som vi har i dag. Hvis det skulle vise seg at praksis likevel ikke finner det rette balansepunkt vil jeg komme tilbake til spørsmålet om lovendring etter at jeg har vurdert det på nytt.»

Disse synspunktene fikk oppslutning i Stortinget. Det ble lagt vekt på at ikke hvilken som helst uaktsomhet eller avvik fra idealatferden skal føre til domfellelse for uaktsomt drap. Samtidig ble det fremhevet at bilen er et farlig redskap på linje med f.eks. våpen. Bruken bør derfor være underlagt den samme aktsomhetsnormen.

9.6 Undersøkelse av påtale- og rettspraksis

I perioden 13. til 16. november 1999 satte Dagbladet i en artikkelserie søkelyset på rettspraksis om uaktsomt bildrap. Enkelte dommer hvor aktsomhetskravet kunne fremstå som urimelig strengt, ble trukket frem, deriblant en her-

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

redsrettsdom hvor tiltalte ble domfelt for uaktsomt bildrap i Hitra-tunnelen. Føreren ble senere frifunnet i lagmannsretten.

Artikkelserien ble avsluttet med et intervju med daværende justisminister Dørum som uttalte:

«Utgangspunktet er at vi i bil- og veitrafikken bør og skal ha en sterk aktsomhetsnorm. Men jeg har nå kommet til at flere enkeltsaker, som denne på Hitra, etterlater et ubehagelig inntrykk.

Et inntrykk av at aktsomhetsnormen er blitt så streng at man kan bli dømt selv om man ikke har hatt rom for handling i situasjonen, sier Dørum til Dagbladet.

- Derfor setter jeg nå i gang et arbeid med å se på rettspraksisen. Dette for å se på om det er nødvendig å komme til Stortinget med en sak for å klargjøre hvor aktsomhetsnormen skal gå. Jeg vil sørge for å finne ut om loven eventuelt bør endres eller presiseres.»

Justiskomiteen uttalte i Budsjettinnst. S. nr. 4 (1999-2000) s. 13:

« K o m i t e e n er kjent med at departementet nå gjennomgår rettspraksis i forhold til straffeloven § 239, og ber departementets vurderinger om dette forhold blir forelagt Stortinget så snart som mulig.»

I brev 23. november 1999 henvendte Justisdepartementet seg til alle lagmannsrettene og ba om å få tilsendt avgjørelser fra 1992 og frem til i dag i saker hvor bilulykker hadde ført til tap av liv, eventuelt også avgjørelser om grov legemsbeskadigelse dersom dette var nødvendig for å få et helhetlig bilde av hvordan aktsomhetsnormen praktiseres. I brev av samme dato til riksadvokaten ba departementet om en oversikt over påtalemyndighetens og - så langt som mulig - domstolenes praksis i slike saker i samme tidsperiode.

I brev 29. mars 2000 til departementet uttalte riksadvokaten at man på bakgrunn av brevet 19. mars 1998 (punkt 9.4 foran) og redegjørelser fra statsadvokatene med vedlagt underlagsmateriale kan legge til grunn at

«de saker hvor påtalemyndigheten i dag reagerer med tiltale også etter straffeloven §§ 238 og 239 regelmessig vil inneholde én eller flere av følgende karakteristika:

- Fører har vært alkoholpåvirket eller sovnet ved rattet.
- Fører har holdt en markant for høy hastighet ut fra de rådende kjøreforhold.
- Fører har vist mangel på aktsomhet i situasjoner som påkaller en særlig aktpågivenhet som for eksempel passering av fotgjengerfelt, buss som har stanset på holdeplass, små barn i vegbanen m.v.
- Det gis ingen forklaring på hvorfor fører ikke i tide er blitt oppmerksom på eller har innrettet seg på åpenbare faremomenter (markant ubevisst uaktsomhet).
- Fører har bevisst tatt en sjanse.
- Fører har konsentrert sin oppmerksomhet om forhold som er føringen uvedkommende.»

Det heter videre i brevet fra riksadvokaten:

«Ulykker som kun blir iretteført med tiltale etter vegtrafikkloven § 3 vil på den annen side oftest høre hjemme i en av følgende grupper:

- Det kan gis en forstandig forklaring på hvorfor fører ikke i tide er blitt oppmerksom på faremomenter, for eksempel at det er særlig glatt på den aktuelle strekning, jfr. Høyesteretts avgjørelse av 22.

desember 1999.

- Ekstraordinær eller ulovlig trafikkatferd fra forulykkede utgjør et sentralt ledd i årsaksrekken.
- Fører har i et komplisert trafikkbilde kortvarig feilfordelt sin oppmerksomhet om trafikkrelevant, men ikke den mest sentrale informasjon.

Man kan vel si det slik - som en oppsummering - at påtalemyndigheten i dag finner det vanskelig å belaste en hverdagsbilist med tiltale for uaktsomt drap, dersom uaktsomheten er av en karakter som alle førere må erkjenne at en gjør seg skyldig i fra tid til annen.»

Ved en undersøkelse av hvor streng aktsomhetsnormen i straffeloven § 239 er, vil Høyesterettpraksis være retningsgivende. Departementet vil derfor begrense seg her i proposisjonen til å omtale denne praksis med sikte på å klarlegge hvordan bedømmelsen er i forskjellige faktiske situasjoner. Nedenfor vil departementet gjøre rede for høyesterettspraksis om aktsomhetsnormen i § 239 siden avgjørelsen i Rt. 1990 s. 1021 om feilfordeling av oppmerksomhet, som er omtalt foran. Avgjørelsene fra de seneste år vil få en fyldig omtale. De øvrige avgjørelsene vil bli referert mer kortfattet:

Kjennelse av Høyesterett 23. januar 2001 (HR-2000-01259): Høyesterett beskriver faktum slik:

«Saken gjelder en trafikkulykke i -gata i X sentrum. A, som var kjent på stedet, kom kjørende sørover med traktor med fastmontert skuffe foran og tilhenger bak. Oversikten fra førerretet var god, bortsett fra at skuffen, løftearmene og et vertikalt eksosrør begrenset sikten i områdene nær inntil traktoren. Han holdt en hastighet på 25-30 km/t. Han oppdaget ikke en 50 år gammel kvinne som krysset veien fra venstre sett i hans kjøreretning, men merket en bevegelse ved utkanten av skuffen på venstre side og stoppet da han så at det lå en person i veien bak traktoren. Kvinnen var blitt påkjørt av traktoren og kastet fremover. Hun døde av skadene hun ble påført.

- gata er toveiskjørt. På ulykkesstedet er det store forretningsgårder med parkering på begge sider. Foran forretningsgården mot øst - til venstre i tiltaltes kjøreretning - er det parkering vinkelrett inn mot bygningen for bedriftens biler. Utenfor disse - på gateplan i kjørebansens lengderetning - parkeres ofte biler for av- og pålessing. Da ulykken fant sted, sto det varebiler parkert på denne måten.»

Tiltalte ble dømt i herredsretten, men frifunnet i lagmannsretten, mot de tre fagdommernes stemmer. Høyesterett konstaterte at det i lagmannsretten var atskillig usikkerhet om det nærmere hendelsesforløp. Det var ikke mulig å fastslå endtydig hvor langt ut i gangfeltet den forulykkede var kommet og om føreren hadde sin oppmerksomhet rettet fremover eller i for stor grad mot den ene siden. Høyesterett la til grunn at flertallet i lagmannsretten hadde lagt til grunn at det ikke var mulig å oppdage den forulykkede tidsnok til å kunne forhindre ulykken og at domsgrunnene var tilstrekkelig til at Høyesterett kunne fastslå at korrekt aktsomhetsnorm var anvendt. Høyesterett uttalte likevel følgende om en uttalelse i lagmannsrettens dom:

«Flertallets premisser inneholder riktignok en uheldig uttalelse om at i den utstrekning en fotgjenger, som må ha befunnet seg bak varebiler som sto parkert i kjørebanen - uten å se seg for, i full fart og utenfor oppmerket gangfelt - tar sjansen på å krysse en trafikkert sentrumsga-

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

te, vil fotgjengerens egen uaktsomhet være den dominerende årsaken til ulykken'. Om en påkjørt fotgjenger også har vært uaktsom, fritar ikke dette føreren av kjøretøyet for et eventuelt uaktsomhetsansvar.»

Rt. 2000 s. 1788: En bilfører hadde kjørt på og drept en 81 år gammel kvinne som var i ferd med å krysse veien i et fotgjengerfelt. Høyesterett beskriver faktum slik:

«Saken gjelder spørsmålet om A var tilstrekkelig aktpågivende og var-som da hun under kjøring nærmet seg et fotgjengerfelt. Hun ble ikke i tide oppmerksom på fotgjengeren som var i ferd med å krysse vegbanen i fotgjengerfeltet, og fikk ikke bremsset opp eller stanset, med den følge at fotgjengeren ble truffet av bilen og døde som følge av skadene. Det fremgår av byrettens redegjørelse for saksforholdet som lagmannsretten viser til, at A hadde en hastighet inn mot fotgjengerfeltet på 30 - 35 km/t. Vegbanen var våt, men det regnet ikke. A oppfattet det som svært mørkt den kvelden. En bilfører som kom i motsatt retning av A, hadde stoppet for å slippe en fotgjenger over gaten. A var på vei til bensinstasjonen som lå på høyre side rett etter fotgjengerfeltet. Hun var klar over at fotgjengerfeltet, busslommen og bensinstasjonen kom i nær sammenheng, og at det var lett å ta feil av busslommen og innkjøringen til bensinstasjonen. Hun så ikke fotgjengeren i vegbanen, og merket ingen ting før påkjørselen hadde skjedd.»

Føreren ble frifunnet under dissens i lagmannsretten (tre av meddommerne). Det bestemmende mindretallet la særlig vekt på at det ikke kunne ses bort fra at den dårlig opplyste veibanen og blinding fra møtende trafikk gjorde det så vanskelig å få øye på den mørkkledde fotgjengeren, at det ikke kunne tilregnes hennes som uaktsomt at hun ikke så fotgjengeren, og fortsatte:

«Mindretallet er enig med byrettens flertall i at ulykken skyldes et sammenfall av flere uheldige omstendigheter, som den dårlige belysning på stedet, blinding fra møtende kjøretøy, fotgjengerens mørke klær og hennes adferd ved å gå ut i høyre vegbane uten å se seg for. At hun ble påkjørt, må etter dette anses som et hendelig uhell som ingen kan holdes strafferettslig ansvarlig for.»

Høyesterett mente at det bestemmende mindretallet hadde stilt for små krav til den tiltaltes aktsomhet. Førstvoterende dommer uttalte:

«Fotgjengeren var i ferd med å krysse vegbanen i fotgjengerfeltet som også var merket med skilt. Hun kom ikke rett ut i veien fra tiltaltes høyre side, men kom fra venstre. På det stedet der fotgjengeren ble påkjørt, er det tre kjørefelt - ett i hver retning og en avkjøringsfil i den retningen tiltalte kjørte. Fotgjengeren hadde krysset motgående kjørefelt og avkjøringsfeltet før hun ble truffet av tiltalte i bilens kjørefelt. Hun hadde således tilbakelagt en ikke ubetydelig strekning - anslagsvis 8 meter - i fotgjengerfeltet.

En bilkjører har en absolutt vikeplikt for gående som befinner seg i et gangfelt eller er på veg ut i det, jf. trafikkreglene § 9. En bilfører må ta høyde for at en fotgjenger kan begi seg ut i fotgjengerfeltet eller fortsette over vegen uten å se seg for, slik det er lagt til grunn i denne saken, og at en fotgjenger kan være mørkkledd.

Passering av fotgjengerfelt påkaller en særlig aktpågivenhet. En situasjon med dårlig opplyst vegbane og blinding fra møtende kjøretøy, slik lagmannsrettens bestemmende mindretall legger til grunn, stiller

ekstra krav til en bilførers oppmerksomhet når bilen nærmer seg et fotgjengerfelt.

Fotgjengeren var kommet langt ut i fotgjengerfeltet da hun ble truffet av siden på bilen. Tiltalte ble ikke oppmerksom på fotgjengeren før etter påkjørselen.»

Rt. 2000 s. 1785: En bilfører hadde kjørt på og drept en 13 år gammel syklist. Høyesterett beskriver faktum slik:

«Tiltalte kom kjørende sydover Xveien i sin personbil. Yveien munner ut i Xveien fra vest, og dermed fra høyre i forhold til bilens kjøreretning. En 13 år gammel gutt, B, kom syklende denne veien og fortsatte ut i Xveien hvor han skulle svinge til venstre mot bilens kjøreretning. Bilen og sykkelen kjørte inn i hverandre. Dette skjedde omtrent der en tenkt midtlinje i de to veiene skar hverandre. (- - -)

Lagmannsretten har lagt til grunn at veibanen i Yveien var dekket med snø, uten hjulspor, mens det i Xveien var nesten bar asfalt i hjulsporene. Det var begynt å mørkne, men gatelyktene var ennå ikke tent. Sykkelen hadde refleks på forhjul og pedal, men ikke lys. Gutten hadde mørke klær og grå lue. Tiltalte kom kjørende i en hastighet på 50-60 km/t i en ca 100 meter lang utforbakke mot krysset der fartsgrensen er 80 km/t. Han var kjent på stedet og var klar over at han hadde vikeplikt for trafikk fra Yveien.

Om siktforholdene opplyser lagmannsretten at det langs Xveien mot vest vokste en del kratt frem til vel 30 meter fra krysset. Likeså var det noe krattskog langs Yveien mot nord frem til vel 20 meter før krysset. I samsvar med tiltaltes forklaring la lagmannsretten til grunn at han først ble oppmerksom på syklisten da han var 20-30 meter fra krysset. Han forsøkte å bremse og å svinge bilen til venstre, noe som førte til at sykkelen traff bilen på høyre side av fronten.»

Bilisten ble frifunnet under dissens i lagmannsretten (de tre meddommerne). Høyesterett mente at det bestemmende mindretallet hadde stilt for små krav til førerens aktsomhet, og opphevet den frifinnende dommen. Retten begrunnet avgjørelsen slik:

«Det er ikke gitt klare opplysninger i mindretallets votum om hvor god sikten gjennom skogen var, bortsett fra at den for tiltalte fortonte seg som god. Når han til tross for dette ikke oppdaget gutten som kom langs veien fra høyre, må det i så fall skyldes at han ikke konsentrerte sin oppmerksomhet i tilstrekkelig grad mot mulig trafikk på denne kryssende veien. Jeg tilføyer at det ikke er noen opplysninger om at det var andre forhold ved trafikkbildet som i særlig grad krevde tiltaltes oppmerksomhet.

Dersom krattet var for tett til at tiltalte kunne få et pålitelig bilde av en eventuell kryssende trafikk fra høyre, var det kritikkverdig av ham ikke å innrette sin hastighet frem mot krysset på muligheten for at det kunne komme et kjøretøy fra høyre. Uansett hvorledes siktforholdene var, finner jeg således at mindretallets aktsomhetsvurdering er uriktig.

Forsvareren har påpekt at mindretallet har lagt til grunn at syklisten kjørte rett ut i Xveien med stor hastighet. Han har fremhevet at den forulykkedes egen opptreden må tillegges betydning ved vurderingen av tiltaltes aktsomhet. Jeg er enig i at det må kunne legges vekt på en slik opptreden ved denne vurderingen. Dette må også gjelde der tiltalte har overtrådt bestemmelse om vikeplikt. Situasjonen kan således være at den trafikk som utløste vikeplikten, kommer inn i trafikkbildet på en så ekstraordinær eller upåregnelig måte at tiltalte ikke kan be-

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

breides for ikke å ha overholdt vikeplikten. Men dette er ikke tilfellet i vår sak. Jeg tilføyer at dette ikke er til hinder for at omstendighetene rundt syklistens kjøring kan tillegges vekt ved straffutmålingen.»

Rt. 1999 s. 1985: En trailersjåfør fikk skrens på hengeren i en nedoverbakke hvor veistrekningen var merket med fareskilt «Farlige svinger». Føreren av en møtende bil ble truffet av hengeren og døde av skadene han fikk. Lagmannsretten frifant under dissens. Høyesterett opphevet under dissens 4-1 lagmannsrettens dom på grunn av utilstrekkelige domsgrunner. Høyesterett beskriver faktum slik:

«De siste to årene før ulykken hadde han kjørt E6 nordover i X en til to turer i uken. (---).

Fartsgrensen er 80 km/t. Det er begrenset sikt og en kombinasjon av bakke og kurver. På den ene siden av veien er det et autovern mot Xvannet, på den andre siden er det en bratt bergvegg. Vegbanen er ca 6,7 meter bred. Fartsskiven i bilen viste at A hadde dempet farten fra ca 80 km/t til 63 km/t før nedoverkjøringen (---) Ifølge oppmålte skrensespor hadde hengeren skrenset i hvert fall i 87 meter før kollisjonen.

Om kjøreforholdene uttaler lagmannsretten:

«Det var mørkt, vinterføre, stort sett stabilt, uten spesielt glatte partier, oppholdsvær og gradestokken viste minus 5 grader».

Kjøreturen frem til den konkrete nedoverkjøringen hadde forløpt uten problemer, og A hadde ikke fått noe varsel om at han kunne få skrens på hengeren eller om at det var spesielt glatt. Det viste seg imidlertid at det var meget glatt i bakken hvor kollisjonen skjedde. Friksjonen ble her beregnet til 0,2. A hadde ikke merket at det var glatt, og var heller ikke klar over at han hadde en skrens på hengeren før kollisjonen var et faktum. Når hengeren først var i skrens, hadde han ikke noen mulighet for å avverge kollisjonen.»

Tiltalen gjaldt bare at den tiltalte ikke «avpasset hastigheten på vogntoget til kjøreforholdene på stedet». En samlet lagmannsrett mente at det avgjørende spørsmålet var om det under de rådende forhold var forsvarlig av tiltalte å holde en hastighet av 63 km/t på det aktuelle stedet. Flertallet frifant den tiltalte. Det mente at han hadde redusert farten til et akseptabelt nivå ut fra de opplysningene han hadde, og at han ikke kunne vite at det skulle være ekstra glatt i bakken. Hendelsesforløpet var ekstraordinært. Mindretallet mente derimot at

«den glatte veibanen på kollisjonsstedet ikke lå utenfor det tiltalte burde tatt høyde for. Tiltalte kjørte på en svingete veistrekning med bratte partier på den ene siden av veien. Både varierende solforhold og avrenning av vann kan lett føre til at spesielt glatte partier oppstår på slike steder. Når det tas hensyn til den store skadeevnen vogntoget hadde samt at det var en farlig veistrekning med begrenset sikt, mener retten at tiltalte kan bebreides for ikke å ha satt ned hastigheten mer før nedstigningen begynte.»

Førstvoterende dommer i Høyesterett viste til at vogntog har et stort farepotensiale, og at det må kreves en meget høy grad av aktsomhet av føreren av vogntoget, bl.a at farten avpasses etter kjøreforholdene. Etter å ha sitert begrunnelsen til lagmannsrettens mindretall, fortsatte hun:

«Det samlede bilde som domsgrunnene tegner av vegstrekningen hvor ulykken skjedde, reiser etter min mening spørsmålet om trailersjåfø-

ren i dette tilfellet burde ha lagt inn en ekstra sikkerhetsmargin, slik lagmannsrettens mindretall peker på. Jeg har funnet det vanskelig å prøve dette på grunnlag av flertallets domsgrunner.»

Den dissenterende høyesterettsdommeren uttalte blant annet:

«Et krav til motorvognførere om en slik ekstra, generell sikkerhetsmargin i kjørehastigheten, ut over hva sjåførens kjennskap til kjøreforholdene og veiens beskaffenhet tilsier, kan man etter min oppfatning ikke operere med ved anvendelsen av de straffebestemmelser saken gjelder. Da nærmer man seg etableringen av et objektivt straffansvar for ulykker som inntreffer som følge av forhold som sjåføren ikke hadde foranledning til å regne med.»

Ved den nye behandling ble tiltalte frifunnet ved Frostating lagmannsretts dom 14. april 2000.

Rt. 1998 s. 2030: Saken gjaldt førerkortbeslag etter vegtrafikkloven § 33 nr. 5. Siktete kjørt en bredlast-transport med lav hastighet på en vei som på ulykkesstedet var ca. 3,10 m bred. Det er gitt regler om sikkerhetstiltak ved bredtransport i forskrifter om bruk av kjøretøy og i forskrifter om kjøre- og hviletid. Reglene ble ikke fulgt. I stedet hadde den siktete tatt egne forholdsregler, som Høyesteretts kjæremålsutvalg beskriver slik:

«Han hadde på forhånd gjort avtale med en person som skulle kjøre foran i en ledsagerbil. Ingen av bilene hadde skilt som varslet «bred last», og ledsagerbilen hadde heller ikke roterende gult lys, slik som foreskrevet i de aktuelle forskrifter. Etter forutgående avtale mellom siktete og føreren av ledsagerbilen skulle den sistnevnte kjøre foran og varsle møtende trafikk om at lastebil med bred last kom bak. Denne ordningen sviktet i forhold til to motorsyklister som ikke oppfattet varselet korrekt, og som derfor startet opp igjen og fortsatte kjøringen etter at ledsagerbilen hadde kjørt videre.»

Kjæremålsutvalget mente at det ikke var skjellig grunn til mistanke om overtrudelse av straffeloven § 239. Utvalget begrunnet sitt syn slik:

«Lagmannsretten uttaler at den avtalte ordningen ville ha vært like effektiv som den ordning som forskriften påbød, forutsatt at møtende trafikk ble gjort oppmerksom på hva som kom kjørende bak ledsagerbilen. Kjæremålsutvalget kan ikke se at det innebærer noen uriktig fortolkning verken av straffeloven § 239 eller av veitrafikkloven § 3 å forstå disse bestemmelsene dithen at en overtrudelse av de forholdsregler som ved forskrift er påbudt ved kjøring med bred last, ikke nødvendigvis innebærer et brudd på den aktsomhetsnorm som er innebygget i bestemmelsene.»

Kjæremålsutvalget kunne ikke overprøve lagmannsrettens konkrete bevisbedømmelse og rettsanvendelse.

Rt. 1997 s. 1764 om oppgivelse av forkjørsrett er omtalt foran.

Rt. 1996 s. 1013: Føreren av en trekkvogn hadde kjørt på en fotgjenger som var i ferd med å krysse gaten i et fotgjengerfelt på grønt lys. Fotgjengeren døde. Førerkortet ble beslaglagt. Høyesteretts kjæremålsutvalg var enig med lagmannsretten i at det forelå skjellig grunn til mistanke om overtrudelse av straffeloven § 239. Det må stilles strenge krav til aktsomheten i en slik situasjon.

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

Rt. 1996 s. 884: Den tiltalte hadde kjørt på et eldre ektepar som var i ferd med å krysse veien. Kvinnen døde. Føreren hadde ikke i tide oppdaget at ekteparet var i ferd med å krysse veien. De gikk over veien fra venstre til høyre, sett i den tiltaltes kjøreretning. Det var ikke gangfelt på stedet. Trafikkbildet var godt synlig, og kjøreforholdene var gode. Byretten frifant bilføreren for tiltalen for overtredelse av straffeloven § 239, men domfelte for overtredelse av vegtrafikkloven § 31 jf. § 3. Den uttalte blant annet:

«Uoppmerksomheten begrenser seg til svært få sekunder hvor trafikkbildet i forhold til de to på gangvegen kan ha vært forstyrret av annen trafikk, jf Bs uttalelse om kryssende trafikk, og sterke kontraster lys/skygge og maksimalt et par sekunder fra Bs gikk ut i Riksveg 213. Den uoppmerksomhet A har utvist er neppe større enn den de fleste bilførere fra tid til annen gjør seg skyldig i og ligger i den nedre grense av den ubevisste uaktsomhet. Det bemerkes spesielt at retten ikke finner det sannsynliggjort at tiltalte forut for ulykken var opptatt med ting som forstyrret ham under kjøringen.»

Høyesterett opphevet den frifinnende delen av dommen. Retten la særlig vekt på at det på ingen måte var upåregnelig at fotgjengere krysset veien på det aktuelle stedet, og på at den tiltalte med vanlig oppmerksomhet ville ha sett ekteparet allerede fra de beveget seg ut i veibanen. Fra da av burde han ha vært særlig aktpågivende.

Rt. 1995 s. 1781 gjaldt en ryggeulykke. Den tiltalte hadde rygget en varebil på et parkeringsområde. En 83 år gammel kvinne, som krysset området med rullator, ble påkjørt og drept. Høyesterett opphevet for annen gang i saken en frifinnende dom og uttalte blant annet:

«Jeg tilføyer at aktsomhetsnivået ved rygging må settes høyt på grunn av risikoen for ulykke, jf eksempelvis Rt. 1991 s. 1268. Den som rygger eller vender har vikeplikt for annen trafikant og må, om sikten ikke er tilstrekkelig, ikke foreta rygging eller vending uten at en annen passer på, jf trafikkreglene § 11 nr 1. Tiltalte førte en varebil med avblendete sidevinduer og bakvindu av hensyn til sikkerheten ved verditransport. Tiltalte hadde kun sikt bakover ved hjelp av sidespeilene og dette medførte en blindsoner bak bilen. Det kan reises spørsmål om tiltalte kunne foreta en forsvarlig rygging og vending uten at noen holdt utkikk. I alle tilfelle er det klart uaktsomt å starte rygging uten å kontrollere at blindsonen bak varebilen var fri for andre trafikanter.»

Rt. 1995 s. 1685: Den tiltalte hadde kjørt sin tunge lastebil opp en bakke på meget glatt vinterføre uten å stoppe for å legge på kjetting. Dette var uaktsom overtredelse av vegtrafikkloven § 3. På toppen av bakken møtte han en personbil. Det var for smalt til at bilene kunne passere hverandre. Begge bilene stanset. Føreren av personbilen forsøkte å rygge, men klarte det ikke fordi hjulene begynte å spinne. Den tiltalte begynte selv å rygge for å løse opp situasjonen. Etter noen meter begynte bakhjulene å skli sidelengs, og den tiltalte mistet herredømmet over bilen. Bilen traff en annen bil, som ble klemt opp mot brøytekannten. Bilføreren i den andre bilen døde. Høyesterett frifant for overtredelse av straffeloven § 239. Hendelsesforløpet var så ekstraordinært og muligheten for skade på den forulykkede - som befant seg et godt stykke nedi bakken - så fjern, at det ikke kunne sies å foreligge uaktsomhet i forhold til dødsfølgen.

Rt. 1995 s. 668 gjaldt forbikjøring. Den tiltalte prøvde å kjøre forbi tre biler som kjørte foran ham. Bilene kjørte så tett at det var små muligheter til å kjøre inn mellom dem. Etter at forbikjøringen startet, svingte en av de tre bilene til venstre for å kjøre inn på en avkjørsel. Bilføreren hadde ikke på forhånd lagt seg inn mot midten av veibanen, og hadde satt på blinklyset noe sent. Bilene støtte sammen, og bilføreren som skulle svinge, døde. Den tiltalte ble dømt for overtredelse av vegtrafikkloven § 3, og frifunnet for straffeloven § 239. Det var ikke uaktsomt at han ikke i tide ble oppmerksom på at den forulykkede ville svinge til venstre.

Rt. 1993 s. 1195 gjaldt også kollisjon ved forbikjøring. Forbikjøringen skjedde på en strekning som var merket med varsellinje 1002, som angir at forbikjøring er forbundet med fare fordi sikten er begrenset. Bilen kolliderte med en møtende bil, hvor føreren ble drept. Høyesterett domfelte etter både vegtrafikkloven § 3 og straffeloven § 239.

Rt. 1992 s. 920: Den tiltalte skulle passere en bokbuss som sto parkert. Han så at det var små barn i og ved bussen, men reduserte ikke hastigheten, som var noe under 40 km/t. Plutselig hoppet et barn fra bussens stigtrinn og ut i veien foran den tiltaltes bil. Den tiltalte ble dømt for overtredelse vegtrafikkloven § 3 og straffeloven § 239. Høyesterett fant uaktsomheten gravevende.

Rt. 1991 s. 888: Helt kortvarig hadde den tiltalte vendt oppmerksomheten bort fra trafikken for å stille inn bilradioen. Han kjørte i 70-80 km/t. Han kolliderte med bilen foran, som hadde bremsset opp og nærmest stanset. Denne bilen ble skjøvet mot en buss i motgående kjørebane, og føreren i bilen omkom. Høyesterett mente at dette var uaktsom overtredelse av straffeloven § 239:

«Domfelte utviste uaktsomhet ved sin kortvarige uoppmerksomhet som, blant annet ved oppbremsing av forankjørende bil, kunne føre til sammenstøt. Det er uklart nøyaktig hvor lenge uoppmerksomheten varte, men jo kortere domfelte hadde sin oppmerksomhet konsentrert om annet enn bilkjøringen, dess tettere må han ha ligget etter den forankjørende Mazdaen. Ved sammenstøt i hastigheter på 70-80 km/t vil det være fare for betydelig personskade, og det vil ikke være upåregnelig med dødsfølge. Det var nok i dette tilfelle et sammentreff av flere uheldige omstendigheter, men hendelsesforløpet hadde ikke en så ekstraordinær karakter at man av den grunn kan si at uaktsomheten ikke omfattet dødsfølgen.»

9.7 Riksadvokatens vurdering av ulike endringer

Riksadvokaten ga i brev 29. mars 2000 til Justisdepartementet en redegjørelse for påtalepraksis. Om aktsomhetsnormen i straffeloven §§ 238 og 239 uttaler riksadvokaten:

«Foreligger uaktsomhet ved bruk av motorvogn som resulterer i dødsulykke, vil det nær sagt alltid innebære en påregnelig risiko for alvorlig personskade eller dødelig utgang. Basert på tradisjonelle rettskilder er det ikke holdepunkter for å kreve grovere uaktsomhet etter straffeloven §§ 238 og 239 enn etter vegtrafikkloven § 3. ... På rent juridisk grunnlag er det derfor vanskelig å angi kriterier for når det 'bare' skal

reageres etter vegtrafikkloven i tilfeller hvor motorvognulykker har ledet til dødsfall eller alvorlig personskade.»

Riksadvokaten redegjorde deretter for sitt rundskriv 19. mars 1998 hvor det åpnes for å begrense anvendelsen av straffeloven § 239 til de tilfeller der det er rimelig å knytte karakteristikken «uaktsomt drap» til handlingen. Avgrensingen er i hovedsak basert på om det er rimelig å knytte karakteristikken «uaktsomt drap» til handlingen. Riksadvokaten finner det vanskelig å belaste en hverdagsbilist med tiltale for uaktsomt drap, dersom uaktsomheten er av en karakter som alle førere må erkjenne at en gjør seg skyldig i fra tid til annen. Den nærmere kategorisering etter uaktsomhet er gjengitt under påtalepraksis i pkt. 9.6 ovenfor.

I brevet gir riksadvokaten uttrykk for at påtalemyndigheten med sin praksis befinner seg på grensen til det som er lovgivers oppgave, og ikke rettsanvender og uttaler:

«Velger påtalemyndigheten på den annen side å basere påtalepraksis fullt og helt på «korrekt» jus, vil den som nevnt lett komme i utakt med den alminnelige rettsfølelse. Dersom den formelle lovgiver - Stortinget - ønsker å bruke alvorlige straffetrusler til å endre borgernes atferd vil dette være et mindre problem. Dette er imidlertid ikke tilfellet. Stortinget har gjennom «etterarbeider», jf. behandlingen av St.meld. nr. 23 (1991-92), gitt uttrykk for at bestemmelsene i straffeloven §§ 238 og 239 ikke skal brukes ved alle ulykker med alvorlig utfall.»

Riksadvokaten gir i brevet videre uttrykk for at det er tre svakheter ved dagens rettslige regulering av når straffeloven skal anvendes ved siden av vegtrafikkloven § 31, jf. § 3, men at det er nær indre sammenheng mellom disse svakhetene. Fra brevet hitsettes:

- «Anklageprinsippet og opportunitetsprinsippet innebærer at det er opp til påtalemyndigheten å avgjøre hvilke faktiske og rettslige forhold det skal reises tiltale for. Siden overtredelse av straffeloven §§ 238/239 anses som et annet straffbart forhold enn overtredelse av vegtrafikkloven § 3 (jf. Rt. 1980 side 360) kan retten ikke pådømme ulykken i forhold til straffelovens bestemmelser uten at det er reist tiltale etter disse bestemmelser, jf. strpl. § 38. Velger påtalemyndigheten ikke å ta ut tiltale etter straffeloven §§ 238/239 blir denne rettsanvendelsen derfor avgjørende. Som nevnt foran i pkt. I er det ved de fleste ulykker med alvorlig personskade eller dødelig utgang ikke holdepunkter i tradisjonelle rettskilder for at anvendelsesområdet for de to regelsettene er forskjellige. Når påtalemyndigheten, bl.a. med utgangspunkt i en rimelighetsvurdering, ikke tar ut tiltale etter straffelovens bestemmelser, befinner en seg derfor på grensen mot - og kanskje over - det som primært må være lovgivers og ikke rettsanvenders oppgave, nemlig å justere innholdet i straffeloven § 239.
- Velger påtalemyndigheten på den annen side å basere påtalepraksis fullt og helt på «korrekt» jus, vil den som nevnt lett komme i utakt med den alminnelige rettsfølelse. Dersom den formelle lovgiver - Stortinget - ønsker å bruke alvorlige straffetrusler til å endre borgernes atferd vil dette være et mindre problem. Dette er imidlertid ikke tilfellet. Stortinget har gjennom «etterarbeider», jf. behandlingen av St.meld. nr. 23 (1991-92), gitt uttrykk for at bestemmelsene i straffeloven §§ 238 og 239 ikke skal brukes ved alle ulykker med alvorlig utfall.
- Den alvorligste følge av dagens rettstilstand er likevel at den kan dispo-

ner for rettsulikhet. Dette kan komme til uttrykk på forskjellige måter: Påtalemessige avgjørelser som baseres på rimelighetsvurderinger, jf. ovenfor, vil kunne åpne for at like tilfeller avgjøres ulikt i de forskjellige statsadvokatdistrikter, både hva gjelder uttak av tiltale og beslutninger om å anvende rettsmidler. På samme måte kan den uklare rettslige situasjon innebære at landets herredsretter og byretter avgjør like saker ulikt. ... Det er riksadvokatens oppfatning at den rettstilstand som er beskrevet foran ikke bør vedvare. Strafforfølgning knyttet til ulykker i trafikken berører en betydelig del av befolkningen. En forfølgning som er knyttet til straffebestemmelser som gir uttrykk for en sterk moralsk bebreidelse, har dessuten inngripende virkning for den eller de som rammes. Dette bør innebære at kravet om klar lovhjemmel tillegges særlig vekt og at straffebestemmelsene tilstrebes utformet slik at de er forutberegnelige. Dagens rettstilstand tilfredsstiller neppe disse krav.»

Riksadvokaten gir i brevet uttrykk for at en lovendring helt eller delvis kan avhjelpe svakhetene ved dagens rettstilstand.

Ifølge riksadvokaten vil et alternativ være å endre påtalereglene slik at det må foreligge almenne hensyn for tiltale etter §§ 238 og 239. Riksadvokaten kommer likevel til at en slik endring vil skape like lite forutberegnelighet som dagens ulovfestede rimelighetsvurdering.

Riksadvokaten vil heller ikke foreslå at det skal angis et særskilt aktsomhetskrav ved bruk av motorvogn. En regel om at man bare kan dømmes der aktsomheten i vesentlig grad har avveket fra vegtrafikklovens krav, er problematisk så vel prinsipielt som praktisk. Om dette spørsmålet uttaler riksadvokaten:

'Fellesnevneren' for de tilfeller det i dag tas ut tiltale for overtredelse av straffeloven §§ 238 og 239 er at det foreligger et markant avvik fra den aktsomhet eller aktpågivenhet som kreves av en motorvognfører ... en uaktsomhet som ligger klart over den simple uaktsomhets nedre grense, men lavere enn grensen til grov uaktsomhet. Rent formelt kunne denne rettstilstand formaliseres ved at bestemmelsene i straffeloven §§ 238 og 239 ble gitt et nytt annet ledd med slik ordlyd:

'Er skaden/døden voldt ved bruk av motorvogn kan straff etter denne bestemmelse bare anvendes når motorvognførerens aktsomhet eller aktpågivenhet i vesentlig grad har avviket fra vegtrafikklovens krav.'

Når riksadvokaten ikke fremmer forslag om slik lovendring skyldes det at man kan rette både prinsipielle og praktiske innvendinger mot en slik regulering. Den prinsipielle innvending er at det innføres et nytt skyldkrav som bare skal gjelde for legemskrenkelser forøvet med et spesielt redskap - motorvogn. Etter riksadvokatens syn bør en holde fast ved at kravene til straffeskyld hører til den alminnelige strafferett og ikke 'skreddersys' til den enkelte norm.

En rettslig regulering som antydnet ovenfor vil også innebære praktiske problemer. ... Grensen mellom de forskjellige former for uaktsomhet er ikke i liten grad skjønnsmessig bestemt, og stiller allerede i dag de retts håndhevende myndigheter overfor utfordringer.»

Riksadvokaten tar derimot til orde for at det bør vurderes å innføre et generelt krav om grov uaktsomhet for overtredelse av straffeloven §§ 237 til 239. Å la en endring bare gjelde for motorvogn, frarådes. Riksadvokaten peker på at det vil være vanskelig å begrunne hvorfor en syklist eller slalåmkjører som

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

kjører ned og dreper en annen skal kunne dømmes ved simpel uaktsomhet, mens det skulle kreves grov uaktsomhet dersom redskapet var moped eller snøscooter. Om muligheten til å innføre et generelt krav om grov uaktsomhet i straffeloven §§ 237 til 239 uttaler riksadvokaten:

«Avgjørende for om det er tilrådelig med en slik endring av skyldkravet for de ikke forsettlige legemskrenkelser i straffeloven §§ 237-239, er om dette vil lede til en uakseptabel av- eller nedkriminalisering. Dette vil i stor grad avhenge av om uaktsomme handlinger med skade eller dødsfølge kan straffes etter andre bestemmelser, og hvor følgen av den uaktsomme handling kan tas i betraktning ved straffeutmålingen. Avklaring av denne problemstillingen krever en omfattende gjennomgang av lovverket, som det ikke er naturlig at riksadvokaten foretar i denne sammenheng».

Riksadvokaten konstaterer likevel at det i praktisk viktige situasjoner som vegtrafikkulykker, transportulykker, ulykker ved behandling av skytevåpen og sprengstoff, ulykker i arbeidslivet og ulykker innen helsevesenet fremdeles vil være adgang til å straffe simpel uaktsomhet etter særlige bestemmelser i straffeloven og i spesiallovgivningen. Riksadvokaten antar at det i det alt vesentlige bare vil være ved uaktsomme legemskrenkelser begått under fritidsarbeid og rekreasjon at enkelte uaktsomme handlinger som i dag er straffbare, vil bli avkriminalisert og uttaler og dette:

«Tar en i betraktning at straff er samfunnets sterkeste reaksjon på den mest uønskede adferd, og at anvendelse av straffeloven § 239 fester 'drapsmanns-stempelet' på gjerningsmannen, kan man reise spørsmål om det ikke generelt bør kreves at resultatet er forårsaket av 'en kvalifisert klanderverdig opptreden som foranlediger sterke bebreidelser for mangel på aktsomhet' ...»

Riksadvokaten nevner bl.a. husbygging, tømmerhugst, bading, bruk av småbåt og slalomkjøring som praktiske situasjoner der en kvalifisering av skyldkravet vil føre til at handlinger som i dag er straffbare blir straffrie.

9.8 Departementets vurdering nå

Trafikkulykker er en dødsårsak av betydning. År om annet omkommer 300-350 mennesker i trafikken. Siden 1986 er det høyeste antall omkomne 452 (1986) og det laveste 255 (1996). Tallene for 1997 og 1998 var henholdsvis 303 og 352. I 1999 omkom 304 personer i trafikken, og 339 i 2000.

Det er derfor vesentlig for liv og helse at sikkerhetstenkning står sentralt under føring av motorvogn, og at regelverket gir førerne foranledning til å ta nødvendige forholdsregler for å unngå alvorlige ulykker. Høyesteretts praksis, som er referert foran, gir en rekke eksempler på domfellelse etter straffeloven § 239 fordi det ble ansett uaktsomt med tanke på dødsfølgen at føreren hadde unnlatt å treffe (tilstrekkelige) forholdsregler for å redusere risikoen. Hensynet til trafiksikkerheten tilsier derfor at man bør lempe på aktsomhetskravet bare hvis praksis, sett under ett, er urimelig streng.

Etter departementets mening lar det seg ikke gjøre å beskrive aktsomhetskravet helt presist i loven. Jo lenger loven går i å angi aktsomhetskravet eksakt, desto mer avskjærer man domstolene fra å foreta en samlet bedømmelse i lys av de foreliggende konkrete forhold i saken. Avgjørelsen av om

føreren har handlet tilstrekkelig aktsomt, må etter departementets syn foretas ut fra alle de relevante konkrete omstendigheter i saken. Heller ikke med en lovendring kan man derfor få til en eksakt justering i aktsomhetskravet. Lovendringen i 1988 førte til at pendelen svingte for langt, slik at praksis ble for streng. En ny lovendring kan føre til det motsatte: at praksis blir for mild. Det vil på nytt vekke reaksjoner. Selv om loven endres, vil man ikke kunne unngå at det fra tid til annen blir avsagt dommer som kan kritiseres fordi de oppfattes som for milde eller for strenge. Dette tilsier at man bør være tilbakeholden med å justere aktsomhetskravet ved lovendring. Hvis ikke praksis gjennomgående er urimelig streng, bør en eventuell justering overlates til rettspraksis, i første rekke til Høyesterett. En mindre lovendring kan imidlertid innebære et budskap til Høyesterett om å justere den praksis som tidligere har vært fulgt, og motivene til lovendringen kan vise hvilken vei justeringen bør gå.

Det er en rekke forskjellige straffebestemmelser i lovgivningen som setter som vilkår for straff at tiltalte har opptrådt uaktsomt. Dette aktsomhetskravet er som regel likt formulert i de forskjellige bestemmelsene, men det hindrer ikke at det nærmere innhold i aktsomhetskravet kan variere etter den relasjon eller bestemmelse det er tale om. Departementet kan således ikke se at ordlyden i straffeloven § 239 og vegtrafikkloven tvinger til å legge nøyaktig samme innhold i aktsomhetsnormen i de to bestemmelsene. Høyesterett har imidlertid - i lys av sin tidligere praksis - i Rt. 2000 s. 1788 lagt til grunn at aktsomhetsnormen er den samme etter vegtrafikkloven § 3 og straffeloven § 239, likevel slik at straff etter § 239 krever at uaktsomheten også omfatter dødsfølgen.

Det er vanskelig å ha noen helt sikker samlet oppfatning av hvor streng aktsomhetsnormen er i praksis. Det skyldes dels at hver sak må avgjøres konkret, og at forholdene varierer fra sak til sak. Høyesterett har dessuten, særlig i de senere år, stort sett ikke selv domfelt for overtredelse av § 239, men nøydt seg med å oppheve underrettens dom. Enkelte avgjørelser kan virke strenge. Det kan nok sies om enkelte underrettsavgjørelser, hvor føreren kortvarig har konsentrert seg om forhold som er kjøringen uvedkommende, for eksempel bilens musikkanlegg. Men etter departementets syn dreier det seg ikke om så mange saker at det kan konkluderes med at den samlede praksis sett under ett er urimelig streng.

Departementet antar at saken i Rt. 1990 s. 1021 om feilfordeling av oppmerksomhet, neppe ville ha ført til domfellelse i dag. I avgjørelsen i Rt. 2000 s. 1785 tilføyde førstvoterende at det ikke var «noen opplysninger om at det var andre forhold ved trafikkbildet som i særlig grad krevde tiltaltes oppmerksomhet». Departementet viser også til uttalelsen fra riksadvokaten om at det vanligvis ikke blir tatt ut tiltale etter § 239, når føreren i et komplisert trafikkbilde kortvarig har feilfordelt sin oppmerksomhet om trafikkrelevant, men ikke den mest sentrale informasjon.

Hvilken sikkerhetsmargin en fører av motorvogn må legge inn ved kjøringen, var fremme i Rt. 1999 s. 1985, som gjaldt spørsmålet om fartsreduksjon på svingete riksvei med fare for glatte partier. Departementet legger til grunn at dette må vurderes i lys av den kunnskap føreren har eller burde ha om kjøreforholdene, herunder veistandarden og mulige føre- og trafikksituasjoner, og kjøretøyets skadeevne.

Den som kjører på fotgjengere i fotgjengerfelt eller på trafikanter som har forkjørsrett (Rt. 1997 s. 1764), vil lett ha opptrådt uaktsomt. I slike situasjoner må man utvise en særlig aktsomhet, jf. høyesterettsavgjørelsene i Rt. 2000 s. 1785 og 1788. Det samme gjelder i andre situasjoner hvor det lett kan inntre en ulykke, for eksempel når det er barn langs veien, når en buss har stoppet ved holdeplassen, og når man rygger, jf. Rt. 1992 s. 920 og Rt. 1995 s. 1781. De konkrete omstendigheter kan likevel ligge slik an at bilføreren ikke bør regnes som uaktsom i slike situasjoner. Avgjørelsen om mannen som feilaktig trodde at den forulykkede hadde oppgitt sin forkjørsrett (Rt. 1997 s. 1764), er et eksempel på dette. Det samme kan gjelde hvis bilføreren ikke hadde noen praktisk mulighet til å se en fotgjenger eller en syklist, for eksempel fordi det var meget mørkt og trafikanten var mørkt kledd. Men forutsetningen må være at bilføreren ikke på annen måte hadde foranledning til å tro at det var «myke» trafikanter i nærheten.

Departementet er enig med riksadvokaten i at man ikke bør «belaste en hverdagsbilist med tiltale for uaktsomt drap, dersom uaktsomheten er av en slik karakter som alle førere må erkjenne at en gjør seg skyldig i fra tid til annen». Ikke enhver uaktsomhet bør være straffbar. Departementet vil for sin del fremheve at en uaktsomhet kan være straffbar etter vegtrafikkloven § 3 i forhold til faren for skade i sin alminnelighet uten at den trenger å omfatte dødsfølgen og gi grunnlag for straff etter straffeloven § 239. Ikke en hvilken som helst overtredelse av trafikkreglene kan derfor gi grunnlag for straff etter § 239, selv om den har medført et annet menneskes død. Men bilførere må være seg bevisst at bilen er et farlig fremkomstmiddel. Det skal ofte lite til før det skjer en ulykke, og ulykker ender ikke sjelden med død eller alvorlig skade.

Et øyeblikks uoppmerksomhet bør etter departementets mening ikke uten videre føre til domfellelse for uaktsomt bildrap. En bilfører må f.eks. kunne skru på bilens varmeapparat uten at det i seg selv regnes som uaktsomt. Men en søking - f.eks. ved bruk av bilradio, musikkanlegg eller mobiltelefon - som går ut over et enkelt håndgrep, vil lett komme i en annen stilling. Tas oppmerksomheten kortvarig bort fra trafikken, bør føreren på forhånd forsikre seg om at dette er forsvarlig i lys av trafikk- og kjøreforholdene og den hastighet bilen holder og oversikt som føreren har. Det vil det ofte ikke være hvis føreren kjører rett etter en annen bil eller på en svingete vei hvor det kommer en møtende bil. Risikoen for at bilen foran brått vil sette ned farten, eller for selv å komme over i motgående kjørefelt, må tas i betraktning.

Etter departementets syn er det vanskelig å vurdere om aktsomhetsvurderingen i bildrapssakene generelt er i utakt med den alminnelige rettsfølelse. Den alminnelige rettsfølelse er vanskelig å måle. Reglene om sammensetning av retten - med et betydelig innslag av lekdommere - skal imidlertid sikre at alminnelige folks rettsfølelse ivaretas. Debatten i mediene har vært knyttet til enkeltavgjørelser - ikke til praksis sett under ett. Noe av kritikken har knyttet seg til avgjørelser som ikke har vært rettskraftige. For eksempel frifant Frostating lagmannsrett bilføreren i saken om dødsulykken i Hitratunnellen. Domfellelsen i førsteinstansen var nettopp en av de avgjørelsene som var heftig kritisert i mediene, noe som bidro til at departementet startet undersøkelsen av rettspraksis. Det kan videre synes som om oppfatningene blant allmennheten

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

har variert etter hvilken vinkling avgjørelsene har fått i mediene: om de er sett med bilførerens eller de etterlattes øyne, selv om vi i media har sett eksempler på at også etterlatte mener at en straffeforfølgning er urimelig. Uansett gjelder dette et livsområde hvor det synes å være delte meninger om hvor grensen for straffbarhet bør gå, og hvor det ikke lar seg gjøre å finne et balansepunkt i loven som alle er enig i.

Departementet legger til grunn at påtalemyndighetens praksis med at det i en del trafikkulykker med døden til følge bare reises tiltale etter vegtrafikkloven § 3, bare et stykke på vei kan forklares med at uaktsomheten i disse tilfeller ikke omfattet dødsfølgen, men kun faren for skade i sin alminnelighet. Departementet antar derfor at det foreligger et visst avvik mellom påtalemyndighetens tiltalepraksis og Høyesteretts standpunkt om at aktsomhetsnormen er lik i vegtrafikkloven § 3 og straffeloven §§ 239. I og med at overtredelse av straffeloven § 239 etter gjeldende rett regnes som et annet straffbart forhold enn overtredelse av vegtrafikkloven § 3, kan domstolene ikke anvende § 239 der påtalemyndigheten bare har tatt ut tiltale for overtredelse av vegtrafikkloven § 3.

Departementet er av den oppfatning at påtalemyndighetens praktisering av aktsomhetsnormen i § 239, slik det er redegjort for den innledningsvis under punkt 9.6, er hensiktsmessig. Et påtaledirektiv om dette, og med Stortingets tilslutning på grunnlag av proposisjonen her, vil reelt sett bli bestemmende for rettstilstanden. Men i og med at Høyesterett ikke har funnet rom for å tolke § 239 slik at aktsomhetsnormen ikke er helt sammenfallende med normen i vegtrafikkloven § 3, synes det å være grunn til å justere lovgivningen noe. Departementet foreslår derfor en justering av straffeloven §§ 238 og 239 for å sikre en rettspraksis i samsvar med det som i proposisjonen her er lagt opp til på grunnlag av påtalemyndighetens praksis. Dette vil kunne gjøres ved at det i straffeloven §§ 238 og 239 nevnes noen flere eksempler på situasjoner som omfattes. I dag er det kun bruk av motorvogn som fremheves særskilt. Med støtte i motivene til lovendringen vil domstolene ha den nødvendige frihet til å nytte en noe forskjellig aktsomhetsnorm etter vegtrafikkloven § 3 og straffeloven §§ 238 og 239, i tråd med den påtalepraksis som foreligger i dag.

I noen saker hvor det har vært reagert på domfellelser for uaktsomt drap i trafikken, synes kritikken mer å gjelde bruken av betegnelsen uaktsomt drap enn selve domfellelsen. Det kan nok sies at betegnelsen passer best når voldsforbrytelser ender med døden enn ved trafikkulykker. Så lenge det ikke er tale om kvalifisert uaktsomhet, ville en mer treffende og mindre belastende betegnelse være «dødsfall voldt ved uaktsom kjøring».

Riksadvokaten har tatt til orde for å utrede om skyldkravet i straffeloven §§ 237-239 bør endres fra uaktsomhet til grov uaktsomhet. En slik endring vil utvilsomt bli oppfattet som et signal fra lovgiverne om et mildere syn på uaktsom atferd som kan føre død eller til alvorlig skade på personer. Etter departementets syn vil dette føre til frifinnelse i flere tilfelle der det etter dagens påtalepraksis tas ut tiltale fordi «det foreligger et markant avvik fra den aktsomhet eller aktpågivenhet som kreves av motorvognfører». Etter departementets vurdering er det en viss fare for en slik «justering» vil kunne sende signaler som påvirker kjøreatferden i negativ retning og resultere i flere ulykker.

Den endring som departementet foreslår i proposisjonen, avhjelper langt på vei de svakheter ved dagens rettstilstand som riksadvokaten har påpekt. Departementet er likevel enig med riksadvokaten i at det er grunn til å se nærmere på aktsomhetskravet i straffeloven §§ 237-239. Dette henger sammen med at det etter departementets syn kan være grunn til å vurdere i hvilken grad det bør kreves kvalifisert uaktsomhet for å anvende straff, og om mer uskyldig uaktsomhet heller bør møtes med andre reaksjoner. Flere av de mest praktiske livsområdene hvor uaktsom atferd kan føre til død eller alvorlig skade, blir regulert av særlovgivningen med varierende krav til aktsomhet. Det kan av den grunn være behov for å vurdere nærmere om det bør innføres et krav om grov uaktsomhet i straffeloven §§ 237-239. I denne vurderingen må hensynet til allmennprevensjon sees i forhold til bl.a. behovet for rettsharmoni. Departementet er også enig i at det kan være problematisk å domfelle for eksempel for uaktsomt drap der det bare er utvist simpel uaktsomhet, utelukkende fordi det ikke finnes noen alternative straffebud eller alternative sanksjoner mot den klanderverdige handling. Etter departementets vurdering bør disse spørsmålene vurderes av Straffelovkommisjonen. Kommisjonen har fått i oppdrag å utarbeide forslag til ny straffelov, og vurderer i den forbindelse hvilke straffebud som bør plasseres i straffeloven og hvilket skyldkrav som skal gjelde ved de enkelte straffebud.

Departementet viser for øvrig til forslaget om endring av §§ 238 og 239 med merknadene til forslaget i pkt. 10.3.6 nedenfor.

10 Merknader til de enkelte bestemmelsene

10.1 Innledning

Lovutkastet del I og del II omhandler særreaksjonsreformen. Lovutkastet inneholder dels forslag om ikraftsetting av allerede vedtatte regler (del I), dels forslag om endringer i disse og andre regler samt tilføyelser av bestemmelser (del II).

Lovutkastet del III omhandler forslag til endringer i straffeloven §§ 238 og 239.

Lovutkastet del IV gir regler om ikraftsetting.

10.2 Del I

I lov 17. januar 1997 nr. 11 om endringer i straffeloven mv. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner) del II nr. 1 er det fastsatt at loven trer i kraft fra den tid som bestemmes ved egen lov.

Ved lov 2. juli 1999 nr. 62 er det vedtatt en ny lov om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (psykisk helsevernloven). Reglene om dom på overføring til tvungent psykisk helsevern, som ved lov 17. januar 1997 nr. 11 var tatt inn i lov 28. april 1961 nr. 2 om psykisk helsevern, er tatt inn i den nye psykisk helsevernloven kapittel 5. Det er fastsatt at også dette kapitlet skal tre i kraft ved egen lov, se psykisk helsevernloven § 8-2. Loven for øvrig trådte i kraft 1. januar 2001, jf. kgl. res. 1. desember 2000.

I kapittel 5 foran er det redegjort for hvordan det er - og vil bli - tilrettelagt for ikraftsetting av reformen.

Lov 17. januar 1997 nr. 11 foreslås i lovforslaget del I nr. 1 å tre i kraft 1. januar 2002. Loven har vært endret ved lov 30. april 1999 nr. 22, lov 11. juni 1999 nr. 39 og lov 28. april 2000 nr. 34. I del IV i lov 30. april 1999 nr. 22 er det bestemt at endringene i lov 17. januar 1997 nr. 11 ikke trer i kraft før lov 17. januar 1997 nr. 11 settes i kraft. Endringene (som foreslås endret i lovutkastet her del II nr. 3) foreslås derfor å tre i kraft samtidig med at lov 17. januar 1997 nr. 11 for øvrig foreslås å tre i kraft. Lov 11. juni 1999 nr. 39 trådte i kraft 1. juli 1999, jf. kgl. res. 11. juni 1999. Lov 28. april 2000 nr. 34 trådte i kraft 1. juli 2000, jf. kgl. res. 28. april 2000.

Psykisk helsevernloven kapittel 5 foreslås i lovforslaget del I nr. 2 å tre i kraft fra 1. januar 2002.

10.3 Del II

Innføringen av særreaksjonen tvungen omsorg, forslaget til endring i vilkårene for å idømme forvaring, ny psykisk helsevernlov og andre lovendringer som er vedtatt siden 17. januar 1997, gjør det nødvendig å foreslå endringer både i lov 17. januar 1997 nr. 11 og i enkelte bestemmelser som ikke er omfattet av lov 17. januar 1997 nr. 11. Alle forslagene til endringer i og tilføyelser til

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

særreaksjonsreglene som fremmes i proposisjonen her, er tatt inn i lovforslagets del II. Endringer som foreslås i lov 17. januar 1997 nr. 11, går fram av lovforslaget del II nr. 3. Det følger av lovforslaget del IV nr. 1 at bestemmelsene i del II også vil tre i kraft 1. januar 2002.

10.3.1 Endringer i straffeloven

Til § 39 a:

Det vises til kapittel 3 foran om den nye særreaksjonen for utilregnelige psykisk utviklingshemmete lovbrøyttere.

Første ledd:

Straffeloven § 39 a etablerer den strafferettslige særreaksjonen *tvungen omsorg*. Særreaksjonen skal kunne idømmes lovbrøyttere som er straffri etter straffeloven § 44 annet ledd, dvs. personer som på handlingstiden var psykisk utviklingshemmete i høy grad. I Ot.prp. nr. 87 (1993-94) side 29 heter det om denne betegnelsen:

«Departementet går inn for at «psykisk utviklingshemmet i høy grad» blir brukt som betegnelse på graden av intelligensmangel som skal lede til straffritak. Departementet er enig i at den veiledende IQ-grensen for slike tilstander bør gå ved en IQ omkring 55, og viser til Straffelovrådets begrunnelse.»

Vilkårene for å idømme særreaksjonen *tvungen omsorg* er de samme som for å idømme særreaksjonen *overføring til tvungent psykisk helsevern*, jf. straffeloven § 39 slik den lyder i henhold til lov 17. januar 1997 nr. 11. Det vises til omtalen av denne bestemmelsen i Ot.prp. nr. 87 (1993-94) side 106-108, og i Innst. O. nr. 34 (1996-97) side 14-15.

Annet ledd:

Særreaksjonen *tvungen omsorg* skal i utgangspunktet utholdes i en *fagenhet*, dvs. en avdeling eller enhet innen spesialisthelsetjenesten som er innrettet for dette formålet, jf. *første punktum*. Fagenheten skal i første omgang knyttes til en regional sikkerhetsavdeling innen det psykiske helsevernet. Det er ikke utelukket at det på et senere tidspunkt kan bli aktuelt å etablere en egen institusjon. Det kan også være aktuelt å etablere flere fagenheter. Dette må vurderes nærmere når man har vunnet erfaring med ordningen og vet mer om hvor mange som blir idømt *tvungen omsorg*.

Fagenheten kan etter *annet punktum* inngå avtale om at den domfelte skal utholde særreaksjonen utenfor fagenheten. Departementet ønsker ikke å angi i lovteksten hvilke avtaleparter som er aktuelle, men antar at de i første rekke vil være kommuner. Gjennomføring av *tvungen omsorg* utenfor fagenheten skal skje i en bolig eller institusjon som kommunen eller avtaleparten råder over, jf. punkt 3.6 foran. Slik avtale kan bare inngås der dette framstår som et bedre alternativ for den domfelte enn å oppholde seg i fagenheten, og hensynet til sikkerheten ikke taler mot det.

Fagenheten har ansvaret for sikkerheten også når den domfelte bor i en annen institusjon eller bolig enn fagenheten, jf. også tredje ledd annet punktum. Fagenheten skal fatte vedtak om hvilke tiltak som skal settes i verk for å

ivareta den nødvendige sikkerhet. Bestemmelsene om dette skal tas inn i avtalen mellom fagenheten og avtaleparten.

Etter annet punktum må slike avtaler være i samsvar med forskrift gitt av Kongen, jf. også sjette ledd. En slik forskrift vil blant annet omfatte regler om hva avtalen skal regulere og om klagerett over vedtak i henhold til slike avtaler.

Tredje ledd

I *første punktum* er det gjort klart at den domfelte kan holdes tilbake mot sin vilje og hentes tilbake ved unnvikelse, om nødvendig med tvang og med bistand fra offentlig myndighet. Bestemmelsen tilsvarende psykisk helsevernloven § 3-1 første ledd annet punktum, og det vises til Ot.prp. nr. 11 (1998-99) side 154 når det gjelder den nærmere forståelsen. I *annet punktum* slås det fast at fagenheten har det overordnede ansvaret for gjennomføringen av tvungen omsorg, også når særreaksjonen gjennomføres utenfor fagenheten. Med det overordnede ansvaret menes ansvar både for sikkerheten og for det faglige innholdet.

Fjerde ledd

Det vises til punkt 3.5 og 3.6 foran. Ved dom på tvungen omsorg foreslås det at en del regler i psykisk helsevernloven (lov 2. juli 1999 nr. 62 om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern) med forskrifter skal gjelde tilsvarende så langt de passer.

I *bokstav a* er samlet hvilke bestemmelser som foreslås å gjelde i fagenheten. For det første foreslår departementet at de alminnelige bestemmelsene i kapittel 1 skal gjelde. Det innebærer at gjennomføringen av særreaksjonen skal skje på en forsvarlig måte og i samvar med grunnleggende rettssikkerhetsprinsipper, og at tiltakene som iverksettes tar utgangspunkt i den domfeltes behov og respekten for menneskeverdet, se § 1-1. I tillegg må en ved gjennomføringen av særreaksjonen ta hensyn til behovet for å beskytte samfunnet mot faren for nye lovbrudd, jf. Innst. O. nr. 33 (1996-96) side 6 hvor justiskomiteen understreker at det skal legges avgjørende vekt på sikkerheten. Justiskomiteen uttaler samme sted at trening og opplæring skal gis der det er grunn til å tro at dette kan gi resultater. For øvrig skal det legges vekt på å gi de domfelte en mest mulig meningsfull tilværelse. Man skal ha for øye at dom på tvungen omsorg ikke er straff. Se for øvrig punkt 3.4 om behandlingen av den domfelte.

Definisjonene av psykisk helsevern i § 1-2 er lite relevante. Når loven skiller mellom frivillig og tvungent psykisk helsevern, er det reglene om tvungent psykisk helsevern som skal gjelde tilsvarende så langt de passer for personer som er dømt til tvungen omsorg.

Definisjonene av pårørende, den nærmeste og offentlig myndighet (§ 1-3), og den faglig ansvarlige (§ 1-4), samt bestemmelsene om forholdet til pasientrettighetsloven (§1-5) og forvaltningsloven (§1-6) gjelder tilsvarende.

Bestemmelsene i psykisk helsevernloven kapittel 4 om gjennomføring av psykisk helsevern foreslås, med visse unntak, å gjelde tilsvarende så langt de passer.

At kapittel 4 gjelder tilsvarende så langt det passer, innebærer for det første at det skal utarbeides en individuell plan for den domfelte, jf. § 4-1. Det er imidlertid ikke psykiatriske tjenester som skal etableres, men annen relevant behandling for å unngå gjentakelse av alvorlige lovbrudd.

Videre gjelder § 4-2 om vern av den personlige integritet og § 4-3 om skjerming. Paragraf 4-4 om behandling uten eget samtykke gjelder tilsvarende, men slik at bestemmelsen om at den domfelte kan behandles med legemidler uten eget samtykke, bare gjelder innenfor nærmere angitte rammer som vil bli gitt i forskrift. Det å være høygradig psykisk utviklingshemmet med et atferdsproblem innebærer ikke i seg selv at man har en alvorlig sinnslidelse.

På den annen side er det ikke uvanlig at psykisk utviklingshemmete personer, som andre, kan ha alvorlige sinnslidelser. For å unngå at den enkelte domfelte i et slikt tilfelle må overflyttes til det psykiske helsevernet, er det foreslått at behandling med legemidler kan skje i fagenheten. Behandling med legemidler uten samtykke er imidlertid et inngripende tiltak. For å sikre at forutsetningene for et slikt tiltak er til stede her som vedkommende ikke er undergitt alminnelig psykisk helsevern, forslår departementet at slike tiltak bare kan settes i verk etter nærmere regler fastsatt i forskrift. Forskriften bør inneholde regler bl.a. om at vilkårene i psykisk helsevernloven §§ 3-3 og 4-4 må være oppfylt, og at den nødvendige faglige ekspertise har vurdert tiltaket. Det må også fastsettes i forskriften hva slags bemanning fagenheten må ha under behandlingsforløpet.

Bestemmelsene om rett til forbindelse med omverdenen og innskrenkninger i denne retten i § 4-5 gjelder også, med unntak av § 4-5 annet ledd, som er begrunnet med særlige forhold knyttet til alvorlige sinnslidelser. Det innebærer at retten til kommunikasjon bare kan innskrenkes i den grad det måtte følge av husordensreglement eller ved begrunnet mistanke om at medikamenter, rusmidler, rømningshjelpemiddel eller farlig gjenstand vil bli forsøkt innført.

Bestemmelsene i § 4-6 og 4-7 om undersøkelse av rom og eiendeler samt kroppsvisitasjon og beslag gjelder tilsvarende. Det samme gjelder bruk av tvangsmidler, jf. § 4-8.

Psykisk helsevernloven §§ 4-9 knytter seg til vedtak om etablering av psykisk helsevern, og § 4-10 til overføring mellom ulike tiltak innen psykisk helsevern. Begge bestemmelsene er uaktuelle her, og for ordens skyld er det gjort unntak for dem.

Reglene i psykisk helsevernloven kapittel 6 om kontroll og etterprøving gjelder også tilsvarende så langt de passer. Det vil bli vurdert om det skal opprettes en egen kontrollkommisjon for fagenheten, selv om denne legges til en institusjon som allerede har en kontrollkommisjon, jf. § 6-1 tredje ledd. I § 6-2 første ledd heter det at en av kontrollkommisjonens faste medlemmer skal ha vært under psykisk helsevern, eller være eller ha vært nærstående til en pasient eller ha representert pasientinteresser i stilling eller verv. Hvis det oppnevnes en egen kontrollkommisjon for fagenheten, vil det ikke være aktuelt å oppnevne en person som selv har vært idømt tvungen omsorg, i og med at personer i denne gruppen vil være høygradig psykisk utviklingshemmete personer. Derimot vil en nærstående til en slik person være aktuell. Når det gjelder personer som har representert de aktuelle persongruppers interesser i stilling

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

eller very, bør det ikke være et krav om at vedkommende har representert psykisk utviklingshemmete som er dømt til tvungen omsorg, da det - i alle fall til å begynne med - ville gjøre det meget vanskelig å finne egnete personer. Det bør være tilstrekkelig at vedkommende har representert psykisk utviklingshemmetes interesser.

De aktuelle bestemmelsene i psykisk helsevernloven inneholder hjemler for å gi nærmere regler i forskrifter. Det vil trolig være hensiktsmessig å utarbeide egne forskrifter om anvendelse av reglene i forbindelse med gjennomføring av tvungen omsorg.

I *bokstav b* foreslås det at kapittel 1 og kapittel 6 skal gjelde når tvungen omsorg gjennomføres utenfor fagenheten. Det vises til omtalen av disse bestemmelsene ovenfor.

Femte ledd

Første punktum gir hjemmel for Kongen til å gi forskrift om at sosialtjenesteloven kapittel 6A skal gjelde tilsvarende. Det kan være aktuelt å gi reglene anvendelse både i og utenfor fagenheten, eller bare i én av fasene. For en omtale av sosialtjenesteloven kapittel 6A vises det til punkt 3.4.

Annet punktum gir hjemmel for Kongen til å gi egne saksbehandlingsregler dersom sosialtjenesteloven kapittel 6A skal gjelde.

Sjette ledd

Kongen gis i dette leddet fullmakt til å fastsette forskrifter om gjennomføringen av særreaksjonen. Det er en forutsetning at det fastsettes forskrifter om avtaler i medhold av annet ledd annet punktum. I forskriften skal det også bestemmes hvilke vedtak som kan overprøves etter reglene i tvistemålsloven kapittel 33, jf. tvistemålsloven § 474 som fastsetter at reglene i kapittel 33 bare kommer til anvendelse der dette følger av særskilt lovbestemmelse. Departementet vil der foreslå at avgjørelser om tvungen omsorg skal kunne bringes inn for retten etter tvistemålsloven kapittel 33 i samme utstrekning som det er vedtatt for overføring til tvungent psykisk helsevern i lov 17. januar 1997 nr. 11, jf. psykisk helsevernloven §§ 7-1 og 5-4. I slike saker skal advokat oppnevnes, se rettshjelpsloven § 19 nr. 2.

Til § 73 a

Straffeloven har i dag ikke regler om bortfall ved foreldelse av idømt sikring. Det er antatt i litteraturen at spørsmålet er upraktisk (se f.eks. Johs. Andenæs *Alminnelig strafferett* 4. utg. side 495). Av hensyn til sammenhengen foreslår departementet likevel en regel om bortfall av idømte særreaksjoner. Det foreslås en fellesbestemmelse - ny § 73 a - om bortfall ved foreldelse av idømte særreaksjoner.

Idømt forvaring skal etter *første punktum* falle bort etter de samme frister som gjelder for frihetsstraff, se straffeloven § 71 første ledd. Fristen skal etter *annet punktum* beregnes ut fra den tidsrammen som er fastsatt for forvaringen. I *tredje punktum* er det foreslått at idømte særreaksjoner for utilregnelige - altså overføring til tvungent psykisk helsevern og tvungen omsorg - faller bort ved foreldelse etter 20 år. I *fjerde punktum* er § 71 siste ledd som omhand-

ler straffavbrudd, § 72 som omhandler utgangspunktet for fristberegningen, og § 73 som omhandler fristavbrudd, gitt tilsvarende anvendelse så langt de passer.

Forvaring er en alvorligere reaksjon enn samfunnstjeneste, og systematisk bør bestemmelser om forvaring stå foran bestemmelser om samfunnstjeneste (se også forslaget til endring i endringen i straffeloven § 15). Bestemmelsen om bortfall ved foreldelse av idømte særreaksjoner foreslås derfor som § 73 a. Nåværende § 73 a blir § 73 b.

Det foreslås ikke endringer i § 75 om bortfall ved den skyldiges død. Det ligger i sakens natur at idømte særreaksjoner ikke kan fullbyrdes i et slikt tilfelle.

10.3.2 Endringer i straffeprosessloven

Til § 188 annet ledd

Det vises til kapittel 6 foran. Det foreslås at det gis et *nytt annet ledd* i § 188 om plassering i institusjon eller kommunal boenhet. *Første punktum* gjør det klart at retten kan beslutte at en siktet i stedet for å bli varetektsfengslet, skal oppholde seg i en institusjon eller i en kommunal boenhet. Slike kommunale boliger faller i dag ikke inn under oppregningen av boliger med heldøgns omsorgstjenester i forskrift 4. desember 1992 nr. 915 gitt i medhold av sosialtjenesteloven § 7-12. Det er ikke et vilkår for en ordning med varetektssurrogat at stedet som det er aktuelt å plassere den siktede i, benevnes som institusjon eller omfattes av den nevnte forskriften. Det avgjørende er om opplegget gir tilstrekkelig kontroll med den siktede på heldøgns basis. Aktuelle tilbud antas blant annet å være institusjoner for omsorg for og behandling av rusmisbrukere, jf. sosialtjenesteloven § 7-1. I slike tilfeller gjøres det således unntak fra sosialtjenesteloven § 7-11, som fastsetter at beboerne har rett til å bevege seg både i og utenfor institusjonen eller boligen. Også andre boenheter hvor det er personale til stede hele døgnet, kan tenkes å være aktuelle.

Det presiseres i *annet* punktum uttrykkelig at en slik plassering bare kan besluttes dersom en institusjon eller kommune samtykker i ordningen. Det vil ofte være dårligere tid til å etablere et alternativt opplegg til fengsling enn til å etablere et liknende opplegg for prøveløslatte forvaringsdømte, jf. forslaget til endring i straffeloven § 39 g. Ordningen er også vanligvis kortvarig. Påtalemyndigheten bør tilstrebe å innhente det nødvendige samtykket før spørsmålet om varetektssurrogat avgjøres. Unntaksvis kan det være nødvendig at det besluttes varetektssurrogat under forutsetning av at påtalemyndigheten senere får innhentet samtykke. Inntil samtykke foreligger, må retten vurdere om den siktede skal varetektsfengsles. På denne måten unngår man at varetektsspørsmålet må behandles på nytt av *praktiske* årsaker.

I *tredje* punktum foreslås det at en siktet som er psykisk utviklingshemmet og som antas å være utilregnelig, skal kunne besluttes plassert i en fagenhet for lovbrutere som er idømt særreaksjonen tvungen omsorg, se straffeloven § 39 a annet ledd. Det kreves ikke at fagenheten samtykker.

I *fjerde* punktum er det foreslått en bestemmelse om at retten kan fastsette at personalet ved institusjonen eller tjenestetilbudet fysisk kan hindre den siktede i å forlate boligen eller institusjonen.

Retten må foreta en vurdering av om det kan etableres en forsvarlig ordning.

10.3.3 Endringer i lov 17. januar 1997 nr. 11 om endringer i straffeloven mv. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner)

Lovutkastet del II nr. 3 inneholder forslag til endringer i en del av de bestemmelsene som ble gitt eller endret ved lov 17. januar 1997 nr. 11. Enkelte av dem foreslås også opphevet. Endringene som foreslås i lovens del I, omhandles nedenfor i punkt 10.3.3.1 - 10.3.3.9. Endringene som foreslås i lovens del II, omhandles i punkt 10.3.3.10.

10.3.3.1 Endringer i endringene i straffeloven

Til § 15

Ved lov 17. januar 1997 nr. 11 ble § 15 endret slik at forvaring ble regnet med blant de alminnelige straffene. Forvaring ble nevnt i et nytt annet ledd. Endringen nå innebærer at forvaring i stedet tas med i den ordinære oppregningen i § 15 første ledd, og er bare av redaksjonell art. Forslaget i lov 17. januar 1997 nr. 11 til nytt annet ledd utgår derfor. For ordens skyld gjengir lovutkastet hele § 15 slik den vil lyde. Siden forvaring er en alvorlig reaksjon, bør den plasseres rett etter fengsel i oppregningen.

I forslaget til ny straffegjennomføringslov foreslås det også en endring i straffeloven § 15 første ledd, jf. Ot.prp. nr. 5 (2000-2001). Forslaget i Ot.prp. nr. 5 (2000-2001) har ikke innholdsmessige konsekvenser for forslaget her, men det må påses at begge endringene kommer med i den endelige § 15.

Til § 39 første ledd første punktum

Vedtakelsen av lov 2. juli 1999 nr. 62 om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (psykisk helsevernloven) gjør det nødvendig å endre henvisningen i innledningen til § 39 til den nye psykisk helsevernloven.

Til § 39 b

Første ledd

Det vises til punkt 3.7 foran.

Særreaksjonen tvungen omsorg skal, på samme måte som tvungen psykisk helsevern etter straffeloven § 39, bare opprettholdes så lenge vilkåret om gjentakelsesfare i straffeloven § 39 nr. 1 eller nr. 2 er oppfylt. Også saksbehandlingsreglene for opphør av tvungen omsorg bør være de samme som ved overføring til tvungen psykisk helsevern etter § 39. Det vises i så måte til omtalen av § 39 b i Ot.prp. nr. 87 (1993-94) side 109-110 med videre henvisninger.

Begrepet «tvungen helsevern» er endret til «tvungen *psykisk* helsevern», som er den mest presise betegnelsen.

Annet ledd

I annet ledd gjøres en tilpasning til den nye psykisk helsevernloven for så vidt gjelder definisjonen av den domfeltes «nærmeste». Da samboer nå er med i psykisk helsevernlovens definisjon, er det ikke lenger nødvendig å ha en særbestemmelse som dette.

Til § 39 c

Det vises til punkt 4.2 foran.

Vilkåret om at lovbrøyteren må ha begått et alvorlig lovbrudd tidligere for å kunne idømmes forvaring, foreslås fjernet. Som en følge av endringsforslaget, er det ikke lenger behov for at nr. 3 - som gjelder lovbrudd begått ved flere handlinger eller er bedømt som et fortsatt straffbart forhold - blir stående. Det foreslås også at uttrykket «fengselsvesenet» erstattes av «kriminalomsorgen», som er den betegnelsen som brukes etter omorganiseringen av etaten.

For ordens skyld gjengir utkastet her hele § 39 c slik den foreslås å lyde.

I *nr. 1* foreslås det at også lovbrøytere som for første gang begår eller forsøker å begå en alvorlig forbrytelse mot andres liv, helse eller frihet, kan idømmes forvaring. Det må være en nærliggende fare for at lovbrøyteren på nytt vil begå en slik forbrytelse. Det er tatt inn i bestemmelsen enkelte momenter det skal legges vekt på ved farevurderingen. Det viktigste skjønnsmomentet er etter nr. 1 *siste punktum* om lovbrøyteren tidligere har begått en liknende forbrytelse. Det andre momentet som eksplisitt nevnes i lovteksten, er den begåtte forbrytelsen (eller forsøket) sammenholdt særlig med lovbrøyterens atferd for øvrig og vedkommendes sosiale og personlige funksjonsevne. Det vises ellers til momentene som er omtalt i Ot.prp. nr. 87 (1993-94) side 111.

Nr. 2 videreføres slik den er vedtatt ved lov 17. januar 1997 nr. 11.

Nr. 3, som var med i bestemmelsen slik den ble vedtatt ved lov 17. januar 1997 nr. 11, utgår, jf. merknadene til bestemmelsen innledningsvis.

Til § 39 f

Uttrykket «fengselsmyndighetene» i annet og fjerde ledd erstattes av «kriminalomsorgen», som er den betegnelsen som brukes etter omorganiseringen av etaten.

Til § 39 g

Det vises til punkt 5.5.4 foran.

Reglene for når det kan kreves prøveløslatelse framgår av § 39 e og f, og foreslås ikke endret. Av hensyn til sammenhengen har departementet funnet det hensiktsmessig å redegjøre kort for reglene her.

Det skal som hovedregel settes en minstetid for forvaring, jf. § 39 e annet ledd. Prøveløslatelse kan tidligst skje etter utløpet av minstetiden. Der det ikke er satt en minstetid, kan prøveløslatelse begjæres av den domfelte tidligst ett år etter at forvaringsdommen eller en dom som nekter prøveløslatelse er endelig, jf. § 39 f femte ledd. En dom på gjeninnsettelse på grunn av vilkårsbrudd må likestilles med en dom som nekter prøveløslatelse. Når påtalemynd-

digheten samtykker, kan kriminalomsorgen beslutte prøveløslatelse uten hensyn til ettårsfristen, jf. § 39 f fjerde ledd.

I rettens vurdering av om det skal fastsettes en minstetid, og av hvor lang minstetiden skal være, bør det antakelig kunne legges vekt på om den som idømmes forvaring vil være aktuell for prøveløslatelsestiltak etter forslaget til § 39 g første ledd annet punktum.

Første ledd

Første ledd foreslås utvidet med to nye punktum: For det første foreslås det i *annet punktum* at det gjøres klart at retten kan sette som vilkår at en forvaringsdømt som prøveløslates, skal ha opphold i institusjon eller kommunal boenhet utover ettårsfristen i § 53 nr. 3 bokstav g. Slike kommunale boliger faller i dag ikke inn under oppregningen av boliger med heldøgns omsorgstjenester i forskrift 4. desember 1992 nr. 915 gitt i medhold av sosialtjenesteloven § 7-12. Det er ikke et vilkår for en slik utvidet prøveløslatelsesordning at stedet som det er aktuelt å prøveløslate den forvaringsdømte til, benevnes som institusjon eller omfattes av den nevnte forskriften. Det avgjørende er om opplegget gir tilstrekkelig kontroll med den forvaringsdømte på heldøgns basis.

Et slikt vilkår skal bare kunne settes når *særlige grunnertilsier* det, og når institusjonen eller kommunen har *samtykket*. Særlige grunner foreligger når den domfelte ellers ikke ville kunne prøveløslates, og en prøveløslatelse på slike vilkår anses å være bedre for den domfelte enn fortsatt opphold i anstalt under fengselsvesenet. Samtidig kan en slik prøveløslatelse bare være aktuell dersom det er utsikt til at den løslatte i løpet av prøvetiden kan vende tilbake til et liv i frihet. Det må derfor, i alle fall etter en tid, settes andre vilkår i tillegg til vilkåret om opphold i institusjon eller kommunal boenhet. Det må legges en plan for den løslattes progresjon i prøvetiden.

Det antas å være særlig aktuelt å treffe beslutning om slik prøveløslatelse overfor enkelte psykisk utviklingshemmete forvaringsdømte.

Et samtykke fra den aktuelle institusjonen eller kommunen må være innhentet før retten treffer beslutning om vilkåret. Det foreligger generelt ikke en plikt for en institusjon eller en kommune til å ta imot en prøveløslatt uten særskilt hjemmel for det. Siden vilkåret her er så inngripende, foreslås det at kravet om samtykke i dette tilfellet går uttrykkelig fram av loven.

I *tredje punktum* foreslås det videre at retten kan fastsette at den domfelte skal kunne holdes tilbake med makt hvis han eller hun prøver å forlate institusjonen eller boligen uten tillatelse, og hentes tilbake ved unnvikelse, om nødvendig med tvang og med bistand fra offentlig myndighet. Adgangen til å holde og hente den domfelte tilbake gjelder opphold både innen og utover ettårsfristen.

Siden det er tale om inngripende vilkår, bør de bare kunne settes av retten, ikke av kriminalomsorgen.

Prøveløslatelse kan finne sted i inntil fem år, jf. § 39 f første ledd.

Det følger av § 39 g slik den lyder etter lov 17. januar 1997 nr. 11 (nå § 39 g femte ledd første punktum) at retten kan beslutte gjeninnsettelse i anstalt under kriminalomsorgen hvis den domfelte gjentatt bryter fastsatte vilkår. Dom på gjeninnsettelse må være avsagt innen 3 måneder etter utløpet av prøvetiden. Man må følgeslig i prøvetiden under betryggende forhold gi den dom-

felte mulighet til å vise om han eller hun kan overholde de vilkår som er satt i medhold av straffeloven § 39 g jf. § 53 (f. eks. om ikke å oppsøke bestemte steder, nyte alkohol e.l.). Hvis intet alvorlig eller gjentatt vilkårsbrudd skjer, vil den domfelte fritt kunne bevege seg utenfor boligen når prøvetiden er utløpt. Hvis den domfelte derimot bryter vilkårene, kan gjeninnsettelse i anstalt finne sted. Det er ikke utelukket at den domfelte deretter på nytt kan bli løslatt på prøve. Retten kan i stedet for å bestemme at den forvaringsdømte skal gjeninnsettes, i dommen sette ny prøvetid og nye vilkår om den ser det som hensiktsmessig, jf. § 39 femte ledd femte punktum som viser til § 54 nr. 2 annet ledd. Den nye prøvetiden kan settes fra ett til fem år, jf. § 39 f første ledd.

I utkastet til ny straffegjennomføringslov foreslås det at vilkåret om at den domfelte skal stå under tilsyn i prøvetiden for en dom på betinget fengselsstraff, jf. gjeldende straffelov § 53 nr. 2 første og annet punktum, erstattes av en meldeplikt for politiet. Samtidig foreslås det egne regler i straffegjennomføringsloven §§ 43-45 om vilkår ved prøveløslatelse fra fengselsstraff. For denne gruppen er tilsynet opprettholdt, men er regulert og konkretisert i en annen form (se utkastet § 43 annet ledd flg.).

Departementet antar at den endringen i § 53 nr. 2 som foreslås i utkastet til straffegjennomføringslov ikke bør omfatte forvaringsdømte som prøveløslates. De hensynene som i Ot.prp. nr. 5 (2000-2001) side 146 anføres for en meldeplikt for politiet, refererer seg til lovbrytere med betinget dom.

Departementet legger til grunn at forvaringsdømte som løslates på prøve, av hensyn til samfunnsbeskyttelsen bør kunne undergis et mer omfattende tilsyn enn andre prøveløslatte. Retten kan sette et hvilket som helst saklig begrunnet vilkår, jf. innledningen til § 53 nr. 3. Departementet foreslår likevel at tilsyn opprettholdes som et særvilkår for denne gruppen. På den måten går det klart fram at dette fortsatt vil være et sentralt vilkår for denne gruppen løslatte. Dersom straffegjennomføringsloven vedtas som foreslått på disse punktene, bør det gis en ny bestemmelse i § 39 g for å videreføre særvilkåret om tilsyn - eller oppfølging som er et mer dekkende uttrykk - fra kriminalomsorgen.

Annet ledd

Annet ledd tilsvarer det som var første ledd annet punktum.

Annet ledd regulerer hvilke vilkår kriminalomsorgen kan sette ved prøveløslatelse. Henvisningen til straffeloven § 53 nr. 3 bokstav a til f foreslås utvidet til også å omfatte bokstav g. Dette er i samsvar med den utvidelsen av § 53 nr. 3 som ble vedtatt ved lov 23. juni 1995 nr. 35. Da ble ny bokstav e tilføyd og gjeldende bokstav e og f endret til f og g.

Det foreslås også at uttrykket «fengselsmyndighetene» erstattes av «kriminalomsorgen», som er den benevnelsen som brukes etter omorganiseringen av etaten.

I utkastet til straffegjennomføringslov foreslås det nye bestemmelser om hvilke vilkår kriminalomsorgen kan sette ved prøveløslatelse, jf. merknaden til første ledd ovenfor og utkastet til straffegjennomføringslov §§ 43-45. På bakgrunn av forslaget til endring, har departementet vurdert om det i § 39 g annet ledd i stedet for å vise til vilkårene i straffeloven § 53 bør henvises til straffegjennomføringsloven §§ 43-45. Vilråene som kriminalomsorgen kan sette i

følge forslaget til straffegjennomføringslov er snevret inn i forhold til gjeldende rett, jf. Ot.prp. nr. 5 (2000-2001) side 168. Samme sted side 114 uttales det at vilkåret om tilsyn fra friomsorgen har stått sentralt, mens de øvrige vilkårene har vært lite brukt. Departementet legger til grunn at det - dersom straffegjennomføringsloven vedtas som foreslått - fortsatt bør vises til straffeloven § 53. For det første bør hjemmelen i § 53 nr. 3 bokstav g om opphold i heim eller institusjon i inntil ett år, opprettholdes. Dessuten er det naturlig at det kan settes andre, og strengere, vilkår for forvaringsdømte prøveløslatte enn for andre prøveløslatte: Forvaringsdømte er gjennomgående farligere og vil ofte ha andre behov enn øvrige fengselsinnsatte. For det tredje trekker det forhold at mange av løslatelsesbeslutningene for forvaringsdømte skal fattes av retten, i retning av at vilkårene reguleres i straffeloven.

Det bør i tillegg gis en egen bestemmelse i § 39 g annet ledd om at det kan settes som vilkår at den prøveløslatte følges opp av kriminalomsorgen, se merknaden til første ledd.

Tredje ledd

Tredje ledd første og annet punktum tilsvare det som var første ledd tredje og fjerde punktum.

Det følger av den europeiske menneskerettskonvensjon artikkel 5 nr. 4 at den som er frihetsberøvet, har krav på å få prøvet med jevne mellomrom om frihetsberøvelsen er lovlig. Det følger av straffeloven § 39 g jf. § 54 nr. 1 at forhørsretten i prøvetiden kan endre de fastsatte vilkårene. Departementet foreslår i *tredje punktum* at den domfelte gis rett til å begjære at forhørsretten vurderer vilkåret om opphold i en institusjon eller boenhet. Slik prøving kan etter *fjerde punktum* kreves tidligst ett år etter at prøveløslatelsesdommen eller forhørsrettens siste kjennelse var endelig, se til sammenlikning fristen i § 39 f siste ledd.

Spørsmålet om oppheving eller endring av vilkåret avgjøres ved kjennelse. Avgjørelsen kan angripes ved kjæremål. Henvisningen til straffeprosessloven kapittel 9 i *femte punktum* gjør det klart at den domfelte har krav på forsvarer i sak om endring av vilkåret om opphold i en institusjon eller boenhet.

Fjerde ledd

Fjerde ledd er nytt og regulerer situasjonen dersom institusjonen eller kommunen trekker sitt samtykke etter første ledd annet punktum tilbake. Departementet foreslår at den prøveløslatte gjeninnsettes i et slikt tilfelle. Siden et samtykke er et uttrykkelig vilkår for prøveløslatelsesordningen, foreslår departementet at gjeninnsettelse skjer uten domstolsbehandling. Slik gjeninnsettelse får ikke betydning for beregningen av ettårsfristen i § 39 f siste ledd. Den domfelte kan derfor begjære ny prøveløslatelse før det har gått ett år. Nærmere regler for når kommunen eller institusjonen kan trekke sitt samtykke tilbake (frister, mv.), kan gis i forskriften som bør utarbeides om prøveløslatelse etter første ledd annet punktum i medhold av 39 h eller fengselsloven § 56.

Femte ledd

Det vises til punkt 5.5.4.2 og 5.5.4.3 foran. *Første punktum* utvidet, og *fjerde punktum* er nytt i forhold til det som var bestemmelsens annet ledd. *Femte punktum* tilsvarende tidligere annet ledd fjerde punktum og er omredigert på grunn av sin nye plassering.

Det foreslås i *første punktum* at bortfall av slike særlige grunner som tilsa prøveløslatelse etter første ledd annet punktum, behandles på samme måte som alvorlige og gjentatte vilkårsbrudd. Siden det er retten som kan beslutte prøveløslatelse etter første ledd annet punktum - og som dermed vurderer om særlige grunner tilsier en slik prøveløslatelse - foreslår departementet at en fornyet vurdering av om dette vilkåret er oppfylt, også foretas av retten. Det kan være institusjonen eller kommunen, kriminalomsorgen eller den prøveløslatte selv som mener at ikke særlige grunner lenger tilsier et slikt prøveløslattesopplegg. Alle disse bør etter departementets syn med jevne mellomrom kunne kreve at påtalemyndigheten vurderer om det bør reises sak om gjeninnsettelse. Departementet foreslår at det gis nærmere regler om dette i forskrift i medhold av § 39 h eller fengselsloven § 56 (jf. utkastet til ny straffegjennomføringslov § 5 fjerde ledd).

Forslaget til nytt *fjerde punktum* innebærer at den prøveløslatte forvaringsdømte kan varetektsfengsles hvis det er skjellig grunn til mistanke om vilkårsbrudd, og ett eller flere av de spesielle fengslingsvilkårene i straffeprosessloven § 171 er oppfylt. Henvisningen til straffeprosessloven kapittel 9 gjør det klart at den domfelte har krav på forsvarer ved varetektsfengsling og i en sak om gjeninnsettelse.

Til § 132 annet og tredje ledd

Endringen innebærer at det å bevirke at noen søkes unndratt fra tvungen omsorg, kommer i samme stilling som å bevirke at noen søkes unndratt straff eller en av de andre særreaksjonene. Det foreslås at fellesbegrepet *særreaksjon* brukes.

10.3.3.2 Endringer i endringen i riksborgarrettsloven

Endringen i riksborgarrettsloven består i å likestille dom på tvungen omsorg med dom på overføring til tvungent psykisk helsevern i forhold til statsborgerskap. Denne loven er for tiden under revisjon, og det bør i den forbindelse vurderes om det er grunn å beholde en regel om at dom som følge av et lovbrudd som man ikke kan gjøres strafferettslig ansvarlig for, skal kunne få innvirkning på muligheten til å oppnå statsborgerskap.

Det er også gjort en språklig endring, ved at «tvungent helsevern» er erstattet av «tvungent *psykisk*helsevern».

10.3.3.3 Endringer i endringene i fengselsloven

Fengselsloven vil om kort tid bli avløst av en ny straffegjennomføringslov. Lovutkastet er lagt fram for Stortinget, jf. Ot.prp. nr. 5 (2000-2001). Dersom straffegjennomføringsloven vedtas først, blir det ikke tale om endringene i endringene i fengselsloven. Da blir det i stedet mest korrekt å oppheve disse endringene, og fremsette eventuelle forslag til endringer i straffegjennomføringslo-

ven som et nytt punkt 6 i dette lovforslagets del II. Siden ny straffegjennomføringslov ikke er vedtatt når proposisjonen her ferdigstilles, vil departementet i stedet i merknadene til hvert forslag til endring i endringene i fengselsloven gjøre rede for hvilke endringer som bør gjøres i den nye straffegjennomføringsloven.

Til § 10 første ledd

Det vises til punkt 5.3.4 og 5.5.3. Departementet er kommet til at det av hensyn til den domfelte bør være en større fleksibilitet enn forutsatt i § 10 når det gjelder hva slags anstalt forvaringsdømte og personer som er overført til anstalt under kriminalomsorgen skal holdes i. Det foreslås fastsatt som hovedregelen at personer i disse gruppene skal holdes i særlig anstalt eller i ressursavdeling i fengsel, som forutsettes å være lagt til rette for personer som utholder tidsbestemte særreaksjoner. For å kunne gjennomføre en gradvis overgang til et liv i frihet, bør imidlertid de forvaringsdømte etter hvert kunne overføres til en fengselsavdeling, eventuelt i et annet fengsel, hvor sikkerhetsnivået er lavere. Unntaksvis bør forvaringen også kunne ta til i et annet fengsel eller i en annen avdeling enn ressursavdelingen. Også personer som er overført fra psykisk helsevern i medhold av psykisk helsevernloven § 5-6, bør kunne overføres til annen fengselsavdeling forutsatt at vedkommende samtykker. Samtykkekravet skyldes at personer som er overført til anstalt under fengselsvesenet i medhold av psykisk helsevernloven § 5-6 ikke er straffedømt, og derfor ikke bør kunne tvinges til opphold i fengselsavdelinger som ikke er særlig tilpasset for personer med tidsbestemte særreaksjoner. En forutsetning for overføring til annen fengselsavdeling er naturligvis at ikke hensynet til å beskytte samfunnet mot ny alvorlig kriminalitet taler mot det.

I utkastet til ny straffegjennomføringslov §§ 10 annet ledd og 11 tredje ledd videreføres forslaget om at særreaksjonsdømte fortrinnsvis bør innsettes i særlig anstalt eller i ressursavdeling i fengsel. Av utkastet § 15 første ledd første punktum går det fram at også særreaksjonsdømte kan overføres til fengsel. Vilkårene for overføring er at sikkerhetsmessige grunner ikke taler mot det, og at det ikke er grunn til å anta at den innsatte vil unndra seg gjennomføringen. I utkastet her til endring i endringen i fengselsloven er vilkåret for overføring av særreaksjonsdømte at den finnes hensiktsmessig for å kunne gjennomføre en gradvis overgang til et liv i frihet. Departementet antar at det på tross av ulike formuleringer i de to utkastene, ikke foreligger en vesentlig reell forskjell, og legger til grunn at det ikke er nødvendig å foreslå endringer i straffegjennomføringsloven på dette punktet.

Forslaget om at det skal kreves samtykke fra personer som er overført til anstalt under fengselsvesenet i medhold av psykisk helsevernloven § 5-6 er ikke tatt med i utkastet til straffegjennomføringslov. En bestemmelse tilsvarende utkastet til endring i endringene i fengselsloven § 10 første ledd tredje punktum bør derfor tas inn i straffegjennomføringsloven, for eksempel som nytt annet punktum i § 15 første ledd.

Utkastet til straffegjennomføringslov har ikke en bestemmelse som tilsvarende forslaget til nytt fjerde punktum i fengselsloven § 10 første ledd om at forvaringsdømte kan starte soningen i fengsel bare når særlige grunner tilsier det. Departementet antar at utkastet til straffegjennomføringslov § 11 tredje ledd jf. § 10 annet ledd må forstås slik at det bare unntaksvis vil være aktuelt å

la forvaringsdømte starte soningen i fengsel, og foreslår ikke endringer dersom de nevnte bestemmelsene i straffegjennomføringsloven blir vedtatt.

Til § 12

Det vises til punkt 5.5.2 foran.

I *første ledd* foreslås det at overføring til behandlingsinstitusjon mv. ikke bare skal kunne skje «for den gjenstående del av straffetiden». Det skal altså være mulig med en slik overføring selv om det tas sikte på at vedkommende skal tilbake til fengsel etter et slikt opphold. Endringen er helt generell, og har ingen direkte sammenheng med særreaksjonsreformen.

I *annet ledd* foreslås det at forvaringsdømte skal kunne overføres til nærmere angitte typer av institusjoner utenfor fengselsvesenet der dette finnes hensiktsmessig på grunn av vedkommendes helbred, sinnstilstand, arbeids- evne, tilpasningsevne eller andre særlige grunner, og sikkerhetsmessige hensyn ikke taler mot det. Bestemmelsen er særlig tenkt brukt overfor rusmiddel- misbrukere. Bruk av bestemmelsen forutsetter at den aktuelle institusjonen eller boligen kan og vil ta imot vedkommende.

Siden særreaksjonen er begrunnet i behovet for å beskytte samfunnet, bør det være adgang til å holde de forvaringsdømte under oppsikt og til å holde og eventuelt hente dem tilbake hvis de uten tillatelse prøver å forlate boligen eller institusjonen, om nødvendig med bruk av tvang.

Personer som er overført fra tvungent psykisk helsevern i medhold av psykisk helsevernloven § 5-6, er overført til «anstalt under kriminalomsorgen». Institusjoner som nevnt i § 12 er ikke anstalter under kriminalomsorgen. Med mindre psykisk helsevernloven § 5-6 endres, vil det ikke være adgang til å overføre personer i denne kategorien til institusjon som nevnt i § 12. Departementet antar at personer som måtte bli overført til kriminalomsorgen etter å ha vært underlagt psykisk helsevern, ikke vil ha det samme behov for plass i behandlingsinstitusjon e.l., f.eks. for et rusmiddelproblem, som forvaringsdømte. I første omgang har man derfor ikke foreslått de lovendringer som i så tilfelle ville være nødvendige. Departementet vil ha spørsmålet under observasjon.

Fengselsloven § 12 er foreslått videreført i utkastet til ny straffegjennomføringslov § 12. I utkastet til straffegjennomføringslov § 12 første punktum er det foreslått at straffen i særlige tilfeller «helt eller delvis» kan gjennomføres i institusjon. Endringen som foreslås i endringen i fengselsloven § 12 første ledd er dermed ivaretatt.

Utkastet til straffegjennomføringslov § 12 første punktum nytter videre begrepet «straff», som også omfatter forvaring. Forslaget til endring i endringen i fengselsloven § 12 annet ledd første punktum foranlediger derfor ikke endring i straffegjennomføringsloven § 12 dersom den vedtas slik den er foreslått.

En hjemmel til å holde og hente den forvaringsdømte tilbake, jf. forslaget til endring i endringen i fengselsloven § 12 annet ledd annet punktum, er ikke foreslått i utkastet til straffegjennomføringsloven § 12. Departementet foreslår at en slik bestemmelse innarbeides i den endelige straffegjennomføringsloven. Selv om departementet antar at en slik hjemmel er særlig aktuell i forhold til forvaringsdømte, bør den være generell.

Til § 13

Henvisningen til lov om psykisk helsevern § 13 f endres til en henvisning til den nye psykisk helsevernloven § 5-6. «Fengselsvesenet» endres til «kriminalomsorgen», som er den betegnelsen som brukes etter omorganiseringen av etaten.

Utkastet til ny straffegjennomføringslov har ingen tilsvarende bestemmelse.

10.3.3.4 Opphevelse av endringene i psykisk helsevernloven og folketrygdloven

Både lov 28. april 1961 nr. 2 om psykisk helsevern og lov 17. juni 1966 nr. 12 om folketrygd er siden lov 17. januar 1997 nr. 11 ble vedtatt, erstattet av nye lover. Ved opphevelsen av de tidligere lovene ble ikke lov 17. januar 1997 nr. 11 del I nr. 5 og nr. 6 uttrykkelig opphevet. For ordens skyld gjøres derfor dette nå.

10.3.3.5 Endringer i endringene i strafferegistreringsloven

Ved en feil var reaksjonen *samfunnstjeneste* falt ut av § 1 nr. 1 i lov 17. januar 1997 nr. 11. Dette alternativet er nå tatt inn igjen.

En dom på særreaksjonen tvungen omsorg kommer i samme stilling i forhold til strafferegistrering som dom på overføring til tvungent psykisk helsevern, se § 1 nr. 3. Kravet i § 6 nr. 6 om at reaksjonen skal ha opphørt, knytter seg både til dom på overføring til tvungent psykisk helsevern og på tvungen omsorg. Det samme gjelder hva en attest skal omfatte, jf. § 6 annet ledd.

Henvisningen til særreaksjon etter § 39 i endringene i strafferegistreringsloven foreslås endret fra «overføring til tvungent helsevern» til «overføring til tvungent *psykisk* helsevern» som er en mer presis betegnelse.

Uttrykket «fengselsvesenet» erstattes av «kriminalomsorgen», som er den betegnelsen som brukes etter omorganiseringen av etaten. I utkastet til ny straffegjennomføringslov foreslås det også en endring i strafferegistreringsloven § 1 nr. 1, ved at *samfunnstjeneste* endres til *samfunnsstraff*. Dersom straffegjennomføringsloven vedtas - som foreslått - før lovforslaget her, skal det derfor stå *samfunnsstraff*.

10.3.3.6 Opphevelse av endringen i godtroervervsloven

Det vises til kapittel 5.2.

10.3.3.7 Endringer i endringer i straffeprosessloven

Til §§ 2 nr. 1, 96 femte ledd, 165, 171 annet ledd, 248 første ledd fjerde punktum, 251 første ledd og 391 nr. 3

En dom på særreaksjonen tvungen omsorg kommer i samme stilling i forhold til reglene i straffeprosessloven §§ 2 nr. 1, 96 femte ledd, 171 annet ledd, 248 første ledd fjerde punktum, 251 første ledd og 391 nr. 3 som dom på overføring til tvungent psykisk helsevern. Henvisninger til «overføring til tvungent helsevern» foreslås endret til «overføring til tvungent *psykisk* helsevern» som er en

mer presis betegnelse. Dersom en bestemmelse omfatter alle de tre særreaksjonene, foreslås det at fellesbenevnelsen *særreaksjon* brukes.

I § 165 er det i tillegg gjort endringer av redaksjonell art.

Til § 76 tredje ledd første punktum

Ved lov 28. april 2000 nr. 34 ble § 76 tredje ledd føyd til. Endringen trådte i kraft 1. juli 2000. Endringen som foreslås nå, er en konsekvens av at tvungen omsorg foreslås som en særreaksjon. I stedet for å benevne alle de tre særreaksjonene, foreslår departementet at samlebegrepet *særreaksjon* brukes her.

Til § 147 a

Paragraf 147 a foreslås endret slik at dom på tvungen omsorg også omfattes. Så lenge det er én fagenhet, er det ikke behov for å varsle fylkeshelsesjefen og gi råd om hvor den domfelte bør plasseres. Derimot er det viktig at fagenheten varsles på et tidlig tidspunkt. Lovteksten er imidlertid generell slik at den ikke må endres om det etableres flere fagenheter.

Til §§ 157, 196 og 216 a

Det vises til kapittel 5.2.

10.3.3.8 Endringer i endringene i utlendingsloven

Ved lov 30. april 1999 nr. 22 ble utlendingsloven endret, bl.a. utlendingsloven §§ 30 og 58 som ble foreslått endret i lov 17. januar 1997 nr. 11 del I nr. 10. I utlendingsloven §§ 30 annet ledd bokstav b annet punktum og 58 annet ledd annet punktum brukes nå fellesbetegnelsen *særreaksjon*. Det er derfor ikke lenger påkrevet å gjøre ytterligere endringer for særreaksjonen tvungen omsorg skal omfattes. Departementet foreslår således å oppheve endringene i lov 17. januar 1997 nr. 11 del I nr. 10 for så vidt gjelder endringene i utlendingsloven §§ 30 og 58.

Utlendingsloven § 29 første ledd bokstav c omfatter ikke særreaksjonen tvungen omsorg. Det foreslås at fellesbetegnelsen *særreaksjon* brukes også her.

10.3.3.9 Endringer i endringene i overføringsloven

Endringene i lov 20. juli 1991 nr. 67 om overføring av domfelte § 5 annet ledd innebærer at dom på tvungen omsorg likestilles med overføring til tvungent psykisk helsevern i relasjon til bestemmelsen. Henvisningen til «tvungent helsevern» foreslås endret til «tvungent *psykisk* helsevern», som er en mer presis betegnelse.

10.3.3.10 Endringer i lov 17. januar 1997 nr. 11 om endringer i straffeloven mv.

(strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner) del II

Det vises til kapittel 4.6 foran.

Til nr. 3

Overgangsordningen foreslås endret slik at hovedregelen blir at iverksatte sikringsdommer kan fortsette inntil lengstetiden som er fastsatt i dommen (jf. gammel straffelov § 39 nr. 3 annet ledd) er løpt ut. Hvis påtalemyndigheten mener det er nødvendig med en særreaksjon også etter at lengstetiden er løpt ut, må den reise sak med påstand om idømmelse av en av de nye særreaksjonene før lengstetiden er løpt ut. Herreds- eller byretten avgjør i så tilfelle om vilkårene for å idømme en av de nye særreaksjonene er oppfylt.

Til nr. 4

Bestemmelsen er ny.

Det kan tenkes at den som er domfelt, og som sikringstiltak allerede er iverksatt overfor, ønsker å få konvertert sikringsdommen til en av de nye særreaksjonene, evt. at sikringen skal falle bort hvis ikke vilkårene for å idømme særreaksjon er oppfylt. Etter nr. 4 vil den domfelte kunne kreve at påtalemyndigheten reiser sak om dette. Den domfeltes verge kan eventuelt fremsette et slikt krav på vegne av den domfelte, jf. straffeprosessloven § 84. Den domfelte behøver med andre ord ikke å vente til lengstetiden er i ferd med å gå ut. Det er usikkert hvor mange slike saker som kan ventes. For det tilfelle at det skulle komme en rekke begjæringer, har departementet funnet at påtalemyndigheten bør få en frist på ett år for å reise slik sak. Det bør imidlertid normalt gå atskillig fortere.

Til nr. 5

En rekke domfelte er idømt både straff og sikring. Flere av disse vil, når de nye reglene trer i kraft, ennå ikke ha sonet ferdig straffen, slik at sikringstiltak ennå ikke vil være satt i verk. Straffene kan i visse tilfeller være lange, og det bør derfor skje en konvertering av disse dommene, uavhengig av om det begjæres av den domfelte.

Til nr. 6

Bestemmelsen tilsvarende og erstatter nr. 4 i den vedtatte overgangsregelen. Det vil være lite hensiktsmessig at tilregnelige sikringsdømte som utholder frising, først må dømmes til forvaring i konverteringssaken, og så gå gjennom en prøveløslatelsesprosedyre etterpå. Retten kan derfor, i slike og eventuelt også i andre tilfeller hvor det er hensiktsmessig, fastsette at den domfelte skal anses prøveløslatt fra forvaring.

Til nr. 7

Bestemmelsen erstatter den tidligere nr. 6 i den vedtatte overgangsregelen.

Så lenge konverteringssaken ikke er rettskraftig avgjort, gjelder reglene i den gamle straffeloven § 39 for gjennomføringen av sikringsdommen.

10.3.4 Endringer i folketrygdloven

Folketrygdloven fra 1966 er med virkning fra 1. mai 1997 opphevet og erstattet med en ny folketrygdlov 28. februar 1997 nr. 19. For å unngå enhver tvil om de

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

endringer i folketrygdloven av 1966 som ble gjort i lov 17. januar 1997 nr. 11 nr. 6, bør de oppheves uttrykkelig, se lovforslagets del II nr. 3.

Folketrygdloven av 1997 har en rekke bestemmelser hvor det tales om personer som utholder straff, varetekt eller er sikret i en av fengselsvesenets anstalter. Siden sikringsinstituttet nå oppheves, må disse bestemmelsene endres. Betegnelsen «fengselsvesenet» er erstattet av «kriminalomsorgen», som er det uttrykket som brukes etter omorganiseringen av etaten.

Til § 3-29

Endringen består i å erstatte det å være sikret i en av kriminalomsorgens anstalter med det å utholde særreaksjon i en av kriminalomsorgens anstalter i relasjon til ytelser til livsopphold. (Siden forvaring regnes som straff, er endringen bare nødvendig pga. psykisk helsevernloven § 5-6, som gir adgang til å overføre til anstalt under kriminalomsorgen personer som er dømt til tvungent psykisk helsevern.) Når det gjelder dem som utholder særreaksjon i andre institusjoner, vil reglene i folketrygdloven § 3-27 gjelde.

Til § 6-8 første ledd annet punktum

§ 6-8 omhandler bortfall av ytelser i forbindelse med varig sykdom, skade eller lyte under opphold i institusjon og andre lovregulerte boformer. En person som utholder særreaksjon, mister rett til grunnstønad og hjelpestønad hvis særreaksjonen gjennomføres i anstalt under kriminalomsorgen eller i institusjon eller boform for heldøgns omsorg og pleie som nevnt i første punktum. Foruten å være i en slik institusjon i forbindelse med dom på overføring til tvungent psykisk helsevern eller tvungen omsorg, kan det tenkes av at særreaksjonsdømte med forvaringsdom er på slik institusjon i medhold av fengselsloven § 12 eller som ledd i prøveløslatelse fra forvaring, jf. straffeloven § 39 g.

Til § 8-54 første ledd

En person som utholder særreaksjon i en av kriminalomsorgens anstalter, har ikke rett til sykepenger med mindre § 8-54 annet ledd kommer til anvendelse. Hvis en særreaksjonsdømt er innlagt i en godkjent helseinstitusjon hvor vedkommende får fri forpleining av det offentlige, vil forholdet dekkes av § 8-53.

Til §§ 10-13 første punktum og 11-14

Folketrygdloven § 10-13 og § 11-14 vil ved ikraftsetting av lov 30. juni 2000 nr. 57 om endringer i lov 28. februar 1997 nr. 19 om folketrygd og i enkelte andre lover, bli folketrygdloven § 10-15 og § 11-17.

Det foreslås at retten til rehabiliteringspenger og attføringspenger etter disse paragrafene bare skal falle bort hvis den særreaksjonsdømte utholder særreaksjonen i anstalt under kriminalomsorgen. Alternativet om sikring under privat forpleining er tatt ut, da slike ordninger ikke vil være aktuelle.

Folketrygdloven § 10-13 henviser til fengselsloven § 17. Henvisningen bør endres når fengselsloven blir erstattet av ny straffegjennomføringslov.

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

Til §§ 13-12 første ledd og 18-10 første ledd

Endringene her er bare tilpasninger på grunn av overgangen til nye særreaksjoner.

10.3.5 Endringer i psykisk helsevernloven

Det foreslås at uttrykket «anstalt under fengselsvesenet» erstattes av «anstalt under kriminalomsorgen». «Kriminalomsorgen» er den benevnelsen som brukes etter omorganiseringen av etaten.

10.3.6 Del III

Til straffeloven §§ 238 og 239

Om bakgrunnen for endringene, se kapittel 9 ovenfor. Endringene skal bidra til at domstolene kan legge en noe annen aktsomhetsnorm i §§ 238 og 239 enn i for eksempel vegtrafikkloven § 3, og skal gi grunnlag for en praksis i tråd med det som det legges opp til under punkt 9.8 foran på grunnlag av påtalepraksis i dag.

10.3.7 Ikrafttredelse

Lovutkastets del IV nr. 1 inneholder en bestemmelse om når særreaksjonsreformen - dvs. både lovvedtaket om ikraftsetting og om lovendringer - trer i kraft. Det foreslås ikraftsetting 1. januar 2002. Departementet foreslår videre at endringene i straffeloven §§ 238 og 239 settes i kraft straks, jf. del IV nr. 2.

Justis- og politidepartementet

t i l r å r :

At Deres Majestet godkjenner og skriver under et framlagt forslag til proposisjon til Stortinget om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239).

Vi HARALD, Norges Konge,

s t a d f e s t e r :

Stortinget blir bedt om å gjøre vedtak til lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239) i samsvar med et vedlagt forslag.

Forslag til lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

I

1. Lov 17. januar 1997 nr. 11 om endringer i straffeloven mv. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner) trer i kraft 1. januar 2002.

2. Lov 2. juli 1999 nr. 62 om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (psykisk helsevernloven) kapittel 5 trer i kraft 1. januar 2002.

II

1. I alminnelig borgelig straffelov 22. mai 1902 nr. 10 (straffeloven) gjøres følgende endring:

§ 39 a skal lyde:

På samme vilkår som nevnt i § 39 kan en lovbrøyer som er straffri etter § 44 annet ledd, idømmes tvungen omsorg.

Tvungen omsorg skal utholdes i en fagenhet innen spesialisthelsetjenesten som er innrettet for formålet. Hvis hensynet til den domfelle tilsier det og sikkerhetshensyn ikke taler mot det, kan fagenheten etter nærmere forskrift som Kongen gir, inngå avtale om gjennomføring av omsorgen utenfor fagenheten.

Den domfelle kan holdes tilbake mot sin vilje og hentes tilbake ved unnvikelse, om nødvendig med tvang og med bistand fra offentlig myndighet. Fagenheten har det overordnede ansvaret for gjennomføringen av tvungen omsorg, også når særreaksjonen gjennomføres utenfor fagenheten.

Ved gjennomføring av dom på tvungen omsorg gjelder følgende bestemmelser i psykisk helsevernloven tilsvarende så langt de passer:

–a) kapittel 1, kapittel 4 med unntak av §§ 4-5 annet ledd, 4-9 og 4-10, og kapittel 6 med forskrifter når særreaksjonen gjennomføres i fagenheten. Bestemmelsen i § 4-4 annet ledd annet punktum gjelder likevel bare i den utstrekning det er fastsatt i forskrift gitt av Kongen.

–b) kapittel 1 og kapittel 6 når særreaksjonen gjennomføres utenfor fagenheten. Kongen kan gi forskrift om at sosialtjenesteloven kapittel 6A skal gjelde tilsvarende. Kongen kan gi særlige regler om saksbehandlingen.

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

Kongen gir forskrifter med nærmere bestemmelser om gjennomføringen av tvungen omsorg, herunder bestemmelser om hvilke vedtak som kan overprøves etter reglene i tvistemålsloven kapittel 33.

§ 73 a skal lyde:

Idømt forvaring faller bort ved foreldelse etter de samme frister som for frihetsstraff. Fristen beregnes etter lengden av den tidsrammen som er fastsatt etter § 39 e første ledd første punktum. Idømte særreaksjoner for utilregnelige, jf. §§ 39 og 39 a, faller bort ved foreldelse etter 20 år. §§ 71 siste ledd, 72 og 73 gjelder tilsvarende så langt de passer.

Nåværende § 73 a blir ny § 73 b.

2. I lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven) gjøres følgende endring:

§ 188 annet ledd skal lyde:

I stedet for fengsling kan retten treffe beslutning om plassering i institusjon eller kommunal boenhet. Slik plassering kan bare skje dersom institusjonen eller kommunen samtykker. Retten kan beslutte at siktede som er psykisk utviklingshemmet og antas å være utilregnelig, skal plasseres i en fagenhet for tvungen omsorg, jf. straffeloven § 39 a. Når den siktede skal oppholde seg i institusjon eller kommunal boenhet, kan retten fastsette at den siktede skal kunne holdes tilbake der mot sin vilje og hentes tilbake ved unnvikelse, om nødvendig med tvang og med bistand fra offentlig myndighet.

Nåværende annet ledd blir nytt tredje ledd.

3. I lov 17. januar 1997 nr. 11 om endringer i straffeloven mv. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner mv.) gjøres følgende endringer:

I del I gjøres følgende endringer:

Nr. 1 endres slik:

I endringene i Alminnelig borgerlig Straffelov 22. mai 1902 nr. 10 (straffeloven) gjøres følgende endringer:

§ 15 skal lyde:

De alminnelige straffer er:

fengsel,

forvaring,

hefte,

samfunnstjeneste og

bøter.

/særlige tilfelle anvendes rettighetstap som nevnt i § 29.

Rettighetstapet kan idømmes ved siden av eller istedenfor annen straff. Det kan dog ikke tre istedenfor annen straff når loven har fastsatt en frihetsstraff på minst 1 år for handlingen.

§ 39 første ledd første punktum skal lyde:

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utiregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

Når det anses nødvendig for å verne samfunnet, kan en lovbrøyer som er straffri etter § 44 første ledd overføres til tvungent psykisk helsevern, jf. *psykisk helsevernloven kapittel 5*.

§ 39 b første og annet ledd skal lyde:

Tvungent *psykisk*helsevern etter § 39 og *tvungen omsorg etter § 39 a* kan bare opprettholdes når vilkåret om gjentakelsesfare i § 39 nr. 1 eller nr. 2 fortsatt er oppfylt.

Den domfelte, dennes nærmeste eller den faglig ansvarlige ved den institusjonen som har behandlingsansvaret for den domfelte, kan begjære opphør av reaksjonen. Hvem som er den domfeltes nærmeste, avgjøres etter *psykisk helsevernloven § 1-3 annet ledd*. Påtalemyndigheten fremmer saken for herreds- eller byrett, som avgjør den ved dom. Behandlingen av saken skal påskyndes.

§ 39 c skal lyde:

Når en tidsbestemt straff ikke anses tilstrekkelig til å verne samfunnet, kan forvaring i anstalt under *kriminalomsorgen* idømmes i stedet for fengselsstraff når vilkårene i nr. 1 eller nr. 2 er oppfylt:

- 1. Lovbrøyeren *finnes skyldig* i å ha begått eller forsøkt å begå en alvorlig voldsforbrytelse, sedelighetsforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse eller en annen alvorlig forbrytelse som krenket andres liv, helse eller frihet, eller utsatte disse rettsgodene for fare. I tillegg *må det antas* å være en nærliggende fare for at lovbrøyeren på nytt vil begå en slik forbrytelse. *Ved farevurderingen skal det legges vekt på den begåtte forbrytelsen eller forsøket sammenholdt særlig med lovbrøyerens atferd og sosiale og personlige funksjonsevne. Det skal særlig legges vekt på om lovbrøyeren tidligere har begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt i første punktum.*
- 2. Lovbrøyeren finnes nå skyldig i å ha begått eller forsøkt å begå en mindre alvorlig forbrytelse av samme art som nevnt i nr. 1, og har tidligere begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt der. I tillegg *må det antas* å være en nær sammenheng mellom den tidligere og den nå begåtte forbrytelsen, og faren for tilbakefall til en ny forbrytelse som nevnt i nr. 1 *må antas* å være særlig nærliggende.

§ 39 f annet ledd skal lyde:

Når den domfelte eller *kriminalomsorgen* begjærer løslatelse på prøve, fremmer påtalemyndigheten saken for herreds- eller byrett, som avgjør den ved dom.

§ 39 f fjerde ledd skal lyde:

Når påtalemyndigheten samtykker i prøveløslatelse, kan slik løslatelse besluttes av *kriminalomsorgen*.

§ 39 g skal lyde:

Ved prøveløslatelse av retten kan det settes vilkår som ved betinget dom, jf. straffeloven § 53 nr. 2 til 5. *Når særlige grunner tilsier det, og institusjonen eller kommunen har samtykket, kan retten også sette som vilkår at den domfelte skal ha opphold i institusjon eller kommunal boenhet utover ettårsfristen i § 53*

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

nr. 3 bokstav g. Når den domfelte skal oppholde seg i institusjon eller kommunal boenhet, kan retten fastsette at den domfelte skal kunne holdes tilbake der mot sin vilje og hentes tilbake ved unnvikelse, om nødvendig med tvang og med bistand fra offentlig myndighet.

Ved prøveløslatelse av *kriminalomsorgen* kan det settes vilkår som nevnt i straffeloven § 53 nr. 2, nr. 3 bokstav a til g, nr. 4 og nr. 5.

Den domfelte skal på forhånd få adgang til å uttale seg om vilkårene. Om endring av fastsatte vilkår og forlengelse av prøvetid gjelder reglene i straffeloven § 54 nr. 1 tilsvarende. *Den løslatte kan begjære at forhørsretten treffer kjennelse om at vilkår som nevnt i første ledd annet punktum skal oppheves eller endres, jf. straffeloven § 54 nr. 1. Slik begjæring kan tidligst fremmes ett år etter at dommen om prøveløslatelse eller forhørsrettens siste kjennelse var endelig. Reglene om forsvarer i straffeprosessloven kapittel 9 gjelder tilsvarende.*

Dersom institusjonen eller kommunen trekker sitt samtykke etter første ledd annet punktum tilbake, gjeninnsettes den løslatte.

Dersom den løslatte i prøvetiden alvorlig eller gjentatt bryter fastsatte vilkår, eller særlige grunner ikke lenger tilsier prøveløslatelse i medhold av første ledd annet punktum, kan påtalemyndigheten bringe spørsmålet om gjeninnsettelse inn for herreds- eller byrett. Dom på gjeninnsettelse må være avsagt innen tre måneder etter utløpet av prøvetiden. Har den løslatte stått under tilsyn, skal tilsynsmyndigheten gi uttalelse før det blir avsagt dom. *Reglene om forsvarer og om pågripelse og fengsling i straffeprosessloven kapittel 9 og kapittel 14 gjelder tilsvarende. Det samme gjør straffeloven § 54 nr. 2 annet ledd.*

§ 132 annet og tredje ledd skal lyde:

På samme måte straffes den som bevirker eller medvirker til at noen ved flukt eller ved å holdes skjult eller utgis for en annen person søkes unndratt forfølgning eller straff for en straffbar handling eller *særreaksjon*.

På den som har handlet i hensikt å unndra seg selv eller noen av sine nærmeste fra forfølgning, straff eller *særreaksjon*, kommer straff ikke til anvendelse.

Nr. 3 endres slik:

I endringen i lov 8. desember 1950 nr. 3 om norsk riksborgarrett gjøres følgende endring:

§ 10 femte ledd skal lyde:

B. Borgar i nordisk avtaleland som

- 1. ikkje har fått borgarretten der ved borgarrettsløyve,
 - 2. har fylt 18 år,
 - 3. har hatt fast bustad i riket dei siste 7 åra og
 - 4. ikkje i den tida er dømd til fridomsstraff og heller ikkje til overføring til tvungent *psykisk* helsevern etter straffelova § 39 eller *tvungen omsorg* etter straffelova § 39 a,
- får norsk borgarrett når han gjev inn melding til fylkesmannen om at han vil vera norsk borgar. Fyresegnene i § 5 gjeld på tilsvarende måte.

Nr. 4 endres slik:

I endringene i fengselsloven 12. desember 1958 nr. 7 gjøres følgende

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utiregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

endringer:

§ 10 første ledd skal lyde:

Personer som er dømt til forvaring ellersom etter psykisk helsevernloven § 5-6 er besluttet overført tilanstalt under kriminalomsorgen, innsettes i særlig anstalt eller i ressursavdeling i fengsel. Hvis det finnes hensiktsmessig for å kunne gjennomføre en gradvis overgang til et liv i frihet, kan forvaringsdømte overføres til annen fengselsavdeling. Det samme gjelder for personer som etter psykisk helsevernloven § 5-6 er besluttet overført til anstalt under fengselsvesenet såfremt de samtykker. Når særlige grunner tilsier det, kan forvaringsdømte starte soningen i fengsel.

§ 12 skal lyde:

Hvis det finnes hensiktsmessig på grunn av vedkommendes helbred, sinnstilstand, arbeidsevne, tilpasningsevne eller andre særlige grunner, kan en person som utholder fengselsstraff, overføres til særlig anstalt, pleieanstalt, hybelhus under Kriminalomsorg i frihet, kursted eller annen *behandlingsinstitusjon*. Isærlige tilfelle kan det bestemmes at straffullbyrdelsen skal ta til i *behandlingsinstitusjon* som nevnt i første punktum.

Personer som er dømt til forvaring, kan på samme vilkår overføres til pleieanstalt, kursted eller annen behandlingsinstitusjon såfremt ikke behovet for å beskytte samfunnet mot nye lovbrudd taler mot det. Den domfelte skal kunne holdes tilbake mot sin vilje og hentes tilbake ved unnvikelse, om nødvendig med tvang og med bistand fra offentlig myndighet.

§ 13 skal lyde:

Bestemmelsene i dette kapittel kommer når ikke annet er sagt, til anvendelse på innsatte som i *kriminalomsorgens* anstalter utholder frihetsstraff eller er overført fra tvungent *psykiskhelsevern* til anstalt under *kriminalomsorgen* etter *psykisk helsevernloven § 5-6*.

Nr. 5 oppheves.

Nr. 6 oppheves.

Nr. 7 endres slik:

I endringene i lov 11. juni 1971 nr. 52 om strafferegistrering gjøres følgende endringer:

§ 1 første ledd skal lyde:

I et Strafferegister som omfatter hele riket, tas inn opplysninger om dommer, vedtatte forelegg og andre avgjørelser som går ut på:

- 1. Frihetsstraff, *samfunnstjeneste*, rettighetstap eller utsettelse med å idømme straff.
- 2. Bot for forbrytelse.
- 3. Overføring til tvungent *psykiskhelsevern* etter straffeloven § 39 eller *tvungen omsorg etter straffeloven § 39 a*, eller anbringelse i arbeidshus.
- 4. Betinget påtaleunntatelse etter straffeprosessloven § 69 i sak om forbrytelse.

§ 6 nr. 6 skal lyde:

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

Betinget dom når dommen er avsagt mer enn 5 år før attesten blir utstedt. Det samme gjelder dom på overføring til tvungent *psykisk* helsevern etter straffeloven § 39 når det ikke har skjedd overføring til anstalt under *kriminalomsorgen etter psykisk helsevernloven § 5-6 eller tvungen omsorg etter straffeloven § 39 a*, og reaksjonen har opphørt, samt dom på bemyndigelse til anbringelse i tvangsarbeid eller kursted når bemyndigelsen ikke har vært brukt.

§ 6 annet ledd første punktum skal lyde:

Har en person flere dommer på ubetinget fengsel i 6 måneder eller mer, ungdomsfengsel (arbeidsskole), tvangsarbeid, overføring til tvungent *psykisk* helsevern etter straffeloven § 39, *tvungen omsorg etter straffeloven § 39 a* eller forvaring, tas alle disse dommer med i attesten selv om bare en av dem skal tas med etter reglene i første ledd.

Nr. 8 oppheves.

Nr. 9 endres slik:

I endringene i lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker (straffeprosessloven) gjøres følgende endringer:

§ 2 første ledd nr. 1 skal lyde:

–1) sak om overføring til tvungent *psykisk* helsevern etter straffeloven § 39 eller *tvungen omsorg etter straffeloven § 39 a*,

§ 76 tredje ledd første punktum skal lyde:

Saker ved lagmannsrett og herreds- eller byrett som gjelder forbrytelse som etter loven kan medføre fengsel i mer enn 6 år, eller sak hvor påtalemyndigheten vil påstå *idømmelse av særreaksjon*, skal under hoved- og ankeforhandling føres av en statsadvokat.

§ 96 femte ledd skal lyde:

Vil påtalemyndigheten påstå *idømt en særreaksjon*, skal siktede alltid ha forsvarer under hovedforhandlingen.

Ny § 147 a skal lyde:

I saker der det kan bli lagt ned påstand om dom på overføring til tvungent *psykisk* helsevern etter straffeloven § 39 eller *tvungen omsorg etter straffeloven § 39 a*, skal påtalemyndigheten underrette den eller de rettspsykiatriske sakkyndige om dette. De sakkyndige skal straks etter at de har avgitt den rettspsykiatriske erklæringen, underrette fylkeshelsesjefen om saken. De sakkyndige skal gi råd om hvilken institusjon den siktede bør innskrives ved, jf. *psykisk helsevernloven §§ 5-2 og 5-3*.

Endringen i § 157 annet ledd oppheves.

§ 165 første og nytt annet ledd skal lyde:

Dersom retten finner det nødvendig for avgjørelsen av saken, kan den beslutte at siktede skal underkastes rettspsykiatriske undersøkelse ved oppnevnte sakkyndige.

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

Siktede skal alltid undergis rettspsykiatrisk undersøkelse når det er aktuelt å idømme

- 1. overføring til tvungent psykisk helsevern etter straffeloven § 39,
- 2. tvungen omsorg etter straffeloven § 39 a,
- 3. opprettholdelse av reaksjon som nevnt i nr. 1 og 2 etter straffeloven § 39 b, eller
- 4. overføring til anstalt under kriminalomsorgen etter psykisk helsevernloven § 5-6.

Nåværende annet og tredje ledd blir nytt tredje og fjerde ledd.

§ 171 annet ledd skal lyde:

Når det er reist sak om overføring til tvungent psykisk helsevern etter straffeloven § 39 eller tvungen omsorg etter straffeloven § 39 a, eller det er sannsynlig at slik sak vil bli reist, kan pågripelse skje uansett om straff kan idømmes, såfremt vilkårene i første ledd for øvrig foreligger. Det samme gjelder når det er avsagt dom på overføring til tvungent psykisk helsevern eller tvungen omsorg.

Endringen i § 196 oppheves.

Endringen i § 216 a oppheves.

§ 248 første ledd fjerde punktum skal lyde:

Sak om *særreaksjon* kan ikke pådømmes i forhørsrett.

§ 251 første ledd skal lyde:

Er det grunn til å anta at siktede er i en tilstand som nevnt i straffeloven § 44 og innkalling til hovedforhandling blir unnlatt etter reglene i § 84 annet ledd, kan det bare fremmes sak om overføring til tvungent psykisk helsevern etter straffeloven § 39, tvungen omsorg etter straffeloven § 39 a eller om inndragning.

§ 391 nr. 3 skal lyde:

når det opplyses en ny omstendighet eller skaffes frem et nytt bevis som synes egnet til å føre til frifinnelse eller avvisning eller til anvendelse av en mildere straffregel eller en vesentlig mildere rettsfølge. I sak hvor det ikke er idømt frihetsstraff, overføring til tvungent psykisk helsevern etter straffeloven § 39, tvungen omsorg etter straffeloven § 39 a eller rettighetstap, kan det ikke påberopes nye opplysninger eller bevis som vedkommende burde ha gjort gjeldende på et tidligere tidspunkt.

Nr. 10 endres slik:

I endringene i utlendingsloven 24. juni 1988 nr. 64 gjøres følgende endringer:

§ 29 første ledd bokstav c skal lyde:

når utlendingen her i riket er ilagt straff eller *særreaksjon* for et forhold som kan føre til fengselsstraff i mer enn tre måneder eller flere ganger i løpet av de siste tre år er ilagt fengselsstraff,

Endringen i § 30 oppheves.

Endringen i § 58 oppheves.

Nr. 11 endres slik:

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

I endringen i lov 20. juli 1991 nr. 67 om overføring av domfelte gjøres følgende endring:

§ 5 annet ledd skal lyde:

Fullbyrding i Norge av en utenlandsk straffereaksjon mot en utilregnelig person kan bare skje etter dom på overføring til tvungent *psykiskhelsevern* etter straffeloven § 39, eller til tvungen omsorg etter straffeloven § 39 a.

Del II endres slik:

Nr. 3 til 7 skal lyde:

- 3. Sikringstiltak som er satt i verk når loven trer i kraft, kan fortsette inntil lengstetiden i sikringsbemyndigelsen løper ut eller krav som nevnt i annet punktum eller nr. 4 er rettskraftig avgjort. Hvis påtalemyndigheten mener at særreaksjon fortsatt er nødvendig etter utløpet av lengstetiden, må den reise sak med påstand om idømmelse av særreaksjon etter straffeloven §§ 39, 39 a eller 39 c. Saken må bringes inn for herreds- eller byretten før lengstetiden løper ut. Retten avgjør ved dom om det skal idømmes særreaksjon som nevnt.
- 4. Den som er idømt sikring, kan kreve at påtalemyndigheten innstiller sikringstiltaket eller reiser sak med påstand om idømmelse av særreaksjon etter straffeloven §§ 39, 39 a eller 39 c. Hvis sak ikke er reist innen ett år etter at kravet er satt fram, bortfaller sikringsbemyndigelsen. Nr. 3 siste punktum gjelder tilsvarende.
- 5. Dom på sikring som ikke er satt i verk når loven trer i kraft, faller bort om ikke påtalemyndigheten innen ett år etter lovens ikrafttredelse reiser sak for herreds- eller byretten med påstand om idømmelse av særreaksjon etter straffeloven §§ 39, 39 a eller 39 c. Nr. 3 sistepunktum gjelder tilsvarende.
- 6. For en domfelt som er idømt både straff og sikring, kan påstanden i sak som nevnt i nr. 3, 4 og 5 begrenses til at den domfelte skal anses som prøveløslatt etter §§ 39 f og 39 g. Reglene om gjeninnsettelse i § 39 g fjerde og femte ledd gjelder tilsvarende.
- 7. Inntil den nye dommen er rettskraftig eller sikringsdommen er falt bort, gjelder straffeloven § 39 slik den lød før ikrafttredelsen av lov 17. januar 1997 nr. 11 for gjennomføringen av sikringsdommen.

4. I lov 28. februar 1997 nr. 19 om folketrygd (folketrygdloven) gjøres følgende endringer:

§ 3-29 første ledd skal lyde:

Til en person som mottar ytelser til livsopphold etter kapittel 12, 16, 17 eller 19, og som sitter i varetekt, soner straff eller utholder særreaksjon i en av kriminalomsorgens anstalter, gis reduserte ytelser etter bestemmelsene i §§ 3-27 og 3-28.

§ 6-8 første ledd annet punktum skal lyde:

Det samme gjelder for et medlem som sitter i varetekt, soner straff eller utholder særreaksjon i en slik institusjon eller boform eller i en av kriminalomsorgens anstalter.

§ 8-54 første ledd skal lyde:

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

Et medlem som sitter i varetekt, soner straff eller *utholder særreaksjon i en av kriminalomsorgens anstalter*, har ikke rett til sykepenger.

§ 10-13 første punktum skal lyde:

Et medlem som *utholder varetekt, straff eller særreaksjon i anstalt under kriminalomsorgen*, har ikke rett til rehabiliteringspenger.

§ 11-14 skal lyde:

§ 11-14. Attføringspenger under opphold i fengsel

Retten til attføringspenger faller bort når et medlem *utholder varetekt, straff eller særreaksjon i anstalt under kriminalomsorgen*.

§ 13-12 første ledd skal lyde:

Følgende personer er yrkesskadedekket:

- a) medlemmer som er under behandling i en helseinstitusjon som er offentlig godkjent etter sykehusloven,
- b) medlemmer som er under behandling i en rehabiliteringsinstitusjon, når utgiftene til oppholdet dekkes av det offentlige,
- c) medlemmer som er under opplæring i en offentlig godkjent attføringsinstitusjon,
- d) medlemmer som soner frihetsstraff eller *utholder særreaksjon i en av kriminalomsorgens anstalter*,
- e) medlemmer som utfører samfunnstjeneste etter straffeloven § 28 a,
- f) medlemmer som sitter i varetekt.

§ 18-10 første ledd skal lyde:

Til en person som sitter i varetekt, soner straff eller *utholder særreaksjon i en av kriminalomsorgens anstalter*, ytes det redusert barnepensjon etter bestemmelsene i §§ 18-8 og 18-9.

5. I lov 2. juli 1999 nr. 62 om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (psykisk helsevernloven) gjøres følgende endringer:

§ 5-6 overskrift skal lyde:

Overføring til anstalt under *kriminalomsorgen*

§ 5-6 første ledd første punktum skal lyde:

Etter begjæring fra den faglig ansvarlige, jf. § 5-3, kan retten bestemme at den domfelte skal overføres fra tvungent psykisk helsevern til anstalt under *kriminalomsorgen*, når særlige grunner taler for det.

III

I lov 22. mai 1902 nr. 10 Almindelig borgerlig Straffeloven (Straffeloven) gjøres følgende endring:

§ 238 skal lyde:

Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover (endring og ikraftsetting av strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner samt endringer i straffeloven §§ 238 og 239)

Den som *uaktsomt ved bruk av våpen, ved motorvogn eller på annen måte* forvolder betydelig skade på legeme eller helbred, straffes med bøter eller med fengsel inntil 3 år.

§ 239 skal lyde:

Den som *uaktsomt ved bruk av våpen, ved motorvogn eller på annen måte* forvolder en annens død, straffes med fengsel inntil 3 år eller under særdeles skjerpene omstendigheter inntil 6 år. Under særdeles formildende omstendigheter kan bøter anvendes.

IV

1. Del I og II trer i kraft 1. januar 2002.
2. Del III trer i kraft straks.

